

Respublikanın ilk peşəkar milis kadrlarını hazırlayan tədris mərkəzi kimi yaradılmış milis məktəbi zəngin, qaynar və faydalı bir ömür yaşayaraq akademiya səviyyəsində yüksəlmiş, öz yetirmələri və böyük elmi-təcrübi nailiyyətləri ilə şöhrət qazanmışdır. İnanıram ki, Polis Akademiyası müstəqil Azərbaycan Respublikası üçün bundan sonra da yüksək peşə hazırlığına malik sağlam və möhkəm əqidəli, milli dövlətçiliyimizə sadıq polis zabıtləri yetişdirəcəkdir.

**Heydər Əliyev,
Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri**

Polis işçiləri xalqla birbaşa təmasda olan insanlardır. Ona görə bu, mənim əsas tələbimdir: həm qətiyyət olmalıdır, çox böyük peşəkarlıq olmalıdır, həm də polis işçiləri özlərini çox mədəni şəkildə aparmalıdırlar. Belə olan halda, siz Azərbaycan xalqının daha da böyük rəğbətini qazanacaqsınız. Bu işlərdə Polis Akademiyasının böyük rolu var. Mən bu gün çox şadam ki, burada gördüyüm işlər yüksək səviyyədədir. Burada oxumaq üçün, yaxşı təhsil almaq üçün bütün imkanlar var.

**İlham Əliyev,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti**

BAŞ REDAKTOR:

Canpolad Daanov

Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyasının rəisi, polis general-
mayoru

REDAKSİYA HEYƏTİ:

Vüqar Mansurov

Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyası rəisinin birinci müavini,
polis polkovniki

Məsumə Məlikova

AMEA-nın müxbir üzvü, professor

Fərhad Abdullayev

hüquq elmləri doktoru

Fəzil Quliyev

Azərbaycan Respublikasının daxili işlər nazi-
rinin müavini - Baş Təşkilat - İnspeksiya
İdarəsinin rəisi, polis general-leytenantı

İsayenkova Oksana Vladimirovna

Saratov Dövlət Hüquq Akademiyasının Mülki
proses kafedrasının müdiri, hüquq elmləri
doktoru, professor

Rəcəbov Bəxtiyar Almaxmatoviç

Özbəkistan Daxili İşlər Nazirliyinin Akademi-
yası rəisinin birinci müavini, polis polkovniki,
hüquq elmləri doktoru, professor

Fuad Cavadov

hüquq elmləri doktoru, professor

Bohram Zahidov

hüquq elmləri doktoru, professor

Kamil Səlimov

hüquq elmləri doktoru, professor

MəhİR Əhmədov

hüquq elmləri doktoru, professor

Həbil Qurbanov

hüquq elmləri doktoru, professor

İbrahim Quliyev

hüquq elmləri doktoru, professor

Aliş Qasımov

hüquq elmləri doktoru, professor

Məhdəd Qəfərov

hüquq elmləri doktoru, professor

Dmitri Şestakov

hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Vladimir Cətiyev

hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Esberqen Alauxanov

hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Rəşad Qurbanov

hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Anatoliy Berlac

hüquq üzrə elmlər doktoru, professor

Yeganə Balakışiyeva

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Xanlar Bayramzadə

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Cabir Quliyev

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Məsul katib:

Fəxrİ Vəliyev

hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Korректор:

Fərqanə Qurbanlı

Azərbaycan Respublikası
Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi Səxslərin Dövlət
qeydiyyatı №10m-5405. 19.12.2011Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri
jurnali elmi tədqiqatların əsas
müddəalarının nəşr edilməsi üçün
Azərbaycan Respublikası Prezidenti
yanında Ali Attestasiya Komissiyası
tərəfindən tövsiyə olunan nəşrlər
siyahısına daxil edilmişdir.Format 60x84 1/8. Fiziki ç/v 17
Tiraj: 300 Jurnal "Bakı" mətbəəsində
çap olunub.

KRİMİNALİSTİKA

Fəxrəddin Cəfərov. "Axtarış və götürmə" istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilmə-
si zamanı texniki-kriminalistik vasitələrdən istifadə olunmasının müasir aspektləri..... 9

CİNAYƏT HÜQUQU VƏ KRİMİNOLOGİYA

İlkin Ələkbərov. Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlan-
cın yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını quldurluq yolu ilə talamanın
cinayət-prosessual və təcrübi problemləri..... 18
Vüqar Qədimov. Cinayət qanunvericiliyində "yayınma" ilə əhatə olunan
hərəkətsizlik cinayətkar davranış kimi..... 24
İsmayıl Əmirli. Pozğunluq hərəkətlərinə görə məsuliyyət 31
Bəhruz Müslümov. Vəzifə səlahiyyətindən sui-istifadə cinayətinin obyektiv cəhəti..... 38

İNSAN HÜQUQLARI

Şəhriyar Cəfərzadə. İnzibati icraat zamanı hüquqların müdafiəsi vasitələri..... 42
Məlik Ələkbərli. Ailə-məişət zəminində törədilən hüquqpozmalarmın daxili işlər
orqanları tərəfindən qarşısının alınmasına dair problemlər..... 46

BEYNƏLXALQ HÜQUQ

Mələkxanım Rəhimova. Layiqli mənzil hüququnun beynəlxalq-hüquqi müdafiə
vasitələri..... 51
Hikmət Nağdəliyev. Beynəlxalq cinayətlərin törədilməsinə görə dövlətlərin
beynəlxalq hüquqi məsuliyyəti 62
Xəyalə Qasımov. Böyük Britaniya və Avropa Birliyi arasında iqtisadi əlaqələrin
dəyişməsi 74

ƏMƏK HÜQUQU

Azər Rəhimov. Əmək münasibətlərinin müasir xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla
əmək mübahisələrinin təsnifləşdirilməsinin əhəmiyyəti 81
Mayis Əliyev, Fəridə Əliyeva. Pensiya təminatı sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin bəzi
aspektləri..... 88
Ata Vəliyev. Qısdadılmış iş vaxtı..... 93

KONSTITUSİYA HÜQUQU

Mirzə Məmmədov. Mənzil toxunulmazlığı ilə bağlı hüquq münasibətlərinin tarixi
inkışafı 98

GƏNC TƏDQIQATÇI

Çingiz Çingizzadə. Əmtəə nişanlarının təbliğində bloggerlərin hüquqi bazası 104
Nəzrin Xəlilova. Səkkizguşəli ulduz rəmzinin tarixi kökləri 111
Saverdin İmurov. Milli Qvardiya Akademiyası kursantlarının hüquq mədəniyyəti
səviyyəsinin qiymətləndirilmə metodları..... 116
Musa Məhərrəmov. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrinin cinayət prosesində
sübut kimi istifadə edilməsinin xüsusiyyətləri 124
Elşad Məmmədov. Azərbaycanda hüquq və azadlıqların konstitusion təminatı 133

СОДЕРЖАНИЕ

ISSN 2307-2504

Научный вестник
Академии Полиции
НАУЧНО-ПРАВОВОЙ ЖУРНАЛ

Journal DOI:
<https://doi.org/10.62130/FIOI6404>
№ 2 (42), 2024 - Issue DOI:
<https://doi.org/https://doi.org/10.62130/MOGM2765>

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Джаннолад Даанов
Начальник Академии Полиции МВД,
генерал-майор полиции

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Вугар Мансуров
Первый заместитель начальника Академии
Полиции МВД, полковник полиции

Масума Маликова
член-корреспондент НАНА, профессор

Фархад Абдуллаев
доктор юридических наук

Фаиль Гулиев
Заместитель министра Внутренних Дел
Азербайджанской Республики, начальник
Главного организационно-инспекционного
управления, генерал-лейтенант полиции

Исанкова Оксана Владимировна
Заведующая кафедрой Гражданского про-
цесса Саратовской Государственной Юри-
дической Академии, доктор юридических
наук, профессор

Раджабов Бахтияр Алмахматович
Первый заместитель начальника Академии
МВД Узбекистана, полковник полиции,
доктор юридических наук, профессор

Фуад Джавадов
доктор юридических наук, профессор

Бахрам Захидов
доктор юридических наук, профессор

Камиль Салимов
доктор юридических наук, профессор

Махир Ахмедов
доктор юридических наук, профессор

Хабиль Гурбанов
доктор юридических наук, профессор

Ибрагим Гулиев
доктор юридических наук, профессор

Альш Гасымов
доктор юридических наук, профессор

Мидхад Гафаров
доктор юридических наук, профессор

Дмитрий Шестаков
доктор юридических наук, профессор

Владимир Джатиев
доктор юридических наук, профессор

Эсберген Алауханов
доктор юридических наук, профессор

Рашад Гурбанов
доктор юридических наук, профессор

Анатолий Берладж
доктор юридических наук, профессор

Егяна Балакишниева
доктор философии по праву

Ханлар Байрамзаде
доктор философии по праву

Джабир Гулиев
Кандидат юридических наук

Ответственный секретарь:
Фахри Валиев

Кандидат юридических наук

Корректор:
Фаргана Гурбанлы

Государственная регистрация
юридических лиц Министерства
Юстиции Азербайджанской Республики
№10г-5405. 19.12.2011

Журнал «Научный Вестник Полицейской
Академии» попал в список рекомендуемых
изданий Высшей Аттестационной Респуб-
лики за публикацию основных положений
научных исследований

Формат 60x84 1/8. Физический п/л 17

Тираж: 300

Журнал напечатан в издательстве
"Bakı"

КРИМИНАЛИСТИКА

Фахреддин Джафаров. Современные аспекты использования технико-крими-
нологических средств при осуществлении следственных действий по принципу
«Обыск и задержание» 9

УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ

Илькин Акберов. Уголовно-процессуальные и эмпирические проблемы гра-
бежа чужого имущества путем незаконного проникновения в жилое помеще-
ние, а также в здание, склад или иные места хранения 18

Вугар Гадимов. Бездействие как уголовное повежение, попадающее под «избе-
жание» в уголовном праве 24

Исмаил Амирли. Уголовная ответственность за извращение 31

Бахруз Муслимов. Любъективная сторона преступления злоупотребления
властью 38

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

Шахрияр Джафарзаде. Средства защиты прав во время административного
производства 42

Малик Алекберли. Проблемы профилактики правонарушений домашнего
насилия в деятельности органов внутренних дел 46

МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Мелекханым Рагимова. Международно-правовые средства права на до-
стойное жилище 51

Хикмет Нагдалиев. Международно-правовая ответственность государств за
совершение международных преступлений 62

Хаяла Гасымова. Изменения в экономических отношениях между Великобри-
танией и Евросоюзом 74

ТРУДОВОЕ ПРАВО

Азер Рагимов. Классификация трудовых споров с учетом специфики совре-
менных трудовых отношений 81

Маис Алиев, Фарида Алиева. Некоторые аспекты правового регулирования
системы пенсионного обеспечения 88

Ата Велиев. Сокращенное рабочее время 93

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

Мирза Мамедов. Историческое развитие правоотношений, связанных с
неприкосновенностью жилища 98

МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ

Чингиз Чингиззаде. Правовая база блогеров в продвижении товарных знаков 104

Назрин Халилова. Исторические корни символа восьмиконечной звезды 111

Савердин Имиров. Методы оценки уровня правовой культуры курсантов
Академии Национальной Гвардии 116

Муса Магеррамов. Проблемы, возникающие при использовании материалов,
полученных в результате оперативно-розыскной деятельности 124

Эльшад Мамедов. Конституционное обеспечение прав и свобод в Азер-
байджане 133

CONTENTS

ISSN 2307-2504

Scientific News of the
Police Academy
SCIENTIFIC NEWS JOURNAL

Journal DOI:
<https://doi.org/10.62130/FIOI6404>
№ 2 (42), 2024 - Issue DOI:
<https://doi.org/https://doi.org/10.62130/MOGM2765>

EDITOR-IN-CHIEF:

Canpolad Daanov
Head of the Police Academy of the Ministry
of Internal Affairs, polis major-general

STAFF OF EDITORIAL OFFICE:

Vugar Mansurov
Police Academy of the Ministry of Internal
Affairs first deputy chief, police colonel

Masuma Malikova
The corresponding member of Azerbaijan
National Academy of Science, professor

Farkhad Abdullayev
doctor of law

Fazil Guliyev
The head of the inspection office of the head
organization of the Ministry of Internal Affairs,
police lieutenant-general

Isaenkova Oksana Vladimirovna
Head of the Civil Procedure Saratov State
Academy of Law, doctor of law, professor

Rajabov Bakhtiyar Almakhatovich
First Deputy Head of the Academy of the
Ministry of Internal Affairs of Uzbekistan,
Police Colonel, doctor of law, professor

Fuad Javadov
doctor of law, professor

Bakhran Zahidov
doctor of law, professor

Kamil Salimov
doctor of law, professor

Mahir Akhmedov
doctor of law, professor

Habil Gurbanov
doctor of law, professor

Ibrahim Guliyev
doctor of law, professor

Alysh Gasimov
doctor of law, professor

Midhad Garafarov
doctor of law, professor

Dmitry Shestakov
doctor of law, professor

Vladimir Dzhatiev
doctor of law, professor

Esbergen Alaukhanov
doctor of law, professor

Rashad Gurbanov
doctor of law, professor

Anatoly Berlage
doctor of law, professor

Egyana Balakishieva
doctor of philosophy in law

Khanlar Bayramzade
doctor of philosophy in law

Jabir Guliyev
candidate of law

Responsible Secretary:
Fakhri Valiev
candidate of law

Proofreader:
Fargana Gurbanli

Azerbaijan Republic State registration of the
juridical persons of the Ministry of Justice.
№10m-5405. 19.12.2011

The magazine "Scientific News of the Police
Academy" has been included in the editions
recommended by the High Attestation Commis-
sion under the President of the Republic of
Azerbaijan to publish the basic theses of
scientific researches

Format 60x84 1/8. Physical p/p 17
Draw: 300
Journal have been printed in "Baku".

CRIMINALISTICS

Fakhraddin Jafarov. Some criminal-procedural and legal problems of search and seizure investigative actions 9

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY

Ilkin Alekberov. Criminal-procedural and empirical problems of robbery of someone else's property by illegal entry into a residential premises, as well as into a building, warehouse or other places of storage 18
Vugar Gadimov. Omission as criminal conduct covered by "avoidance" in criminal law 24
Ismail Amirli. Criminal liability for perversion 31
Bahrüz Muslumov. Objective aspect of the crime of abuse of power 38

HUMAN RIGHTS

Shahriyar Jafarzada. Means of protection of rights during administrative proceedings 42
Malik Alakbarli. Problems of crime prevention of domestic violence in the activities of Internal Affairs Bodies 46

PRIVATE LAW

Malakhanim Rahimova. International legal remedies of the right to decent housing ... 51
Hikmat Naghdaliyev. International legal responsibility of states for the commitment of international crimes 62
Khayala Qasimova. Changes in economic relations between the United Kingdom and the European Union 74

LABOR LAW

Azar Rahimov. The significance of the classification of labor disputes considering the specifics of modern labor relations 81
Mais Aliev, Farida Alieva. Some aspects of the legal regulation of the pension system 88
Ata Valiyev. Shortened working hours 93

CONSTITUTIONAL LAW

Mirza Mamedov. Historical development of legal relations related to the inviolability of home 98

YOUNG RESEARCHER

Chingiz Chingizzade. Legal framework of bloggers in the promotion of trademarks ... 104
Nazrin Xalilova. The historical roots of the eight-pointed star symbol 111
Saverdin Imirov. Methods of assessing the level of legal culture cadets of the National Gvard Academy 116
Musa Maharramov. Problems arising during the use of materials obtained as a result of investigative activities as evidence in criminal proceedings 124
Elshad Mamedov. Constitutional safeguarding of rights and freedoms of citizens in Azerbaijan 133

ÖMRÜNÜ HÜQUQ ELMINİN İNKİŞAFINA HƏSR ETMİŞ FƏDAKAR ALİM

Hər bir xalq dünyada tanından onun elmi, mədəniyyəti və milli dəyərləridir. Bir deyim də var: o xalq böyükdür ki, yetirdiyi şəxsiyyətləri, görkəmli elm xadimləri, ziyalıları ilə tanınır. Müasir dövrümüzdə də həyatımızın sürətlə dəyişdiyi reallıqda cəmiyyətdəki çəkisi və bütövlükdə elmin səviyyəsi həmin toplumun dünyadakı yerini müəyyən edən mühüm amillərdən birinə çevrilmişdir.

Hüquq elmləri doktoru elmi dərəcəsi almış ilk azərbaycanlı qadın, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor, Əməkdar hüquqşünas Məsumə Məlikova haqqında yazarkən, müxtəlif materialları oxuyarkən həmişə bir fikir bu dəyərli insanın xarakterinə aydınlıq gətirir: o inanırdı ki, düzgünlüyə, haqqa-ədalətə tapınanların nəsibi sonsuz rəğbət və sevgidir. Özünə münasibətdə də hər yerdə bunu görürdü.

Məsumə xanım hüquqşünas, müəllim, alim ömrü yaşamağın məsuliyyəti ilə çalışırdı. Qazandığı uğurlar, fəxri adlar onun uzun illik gərgin zəhmətinin, elmi araşdırmalarının bəhrəsi idi. Və bir də heç zaman işlərinin çoxluğunu qayğılardan qaçmaq üçün bəhanəyə çevirmirdi. Laqeydlik, biganəlik ona yad idi. Tələbələrini Məsumə Məlikovanın simasında elmdə, təhsildə güzəştə getməyən gözəl alim, tələbkar olduğu qədər də qayğıkeş müəllim, yurduna böyük məhəbbətlə bağlı bir insan tanıyırdılar.

Tarix boyu elm insan həyatını dəyişdirən ən mühüm amillərdən biri, bəlkə də birincisi olub. Bəşəriyyətin ən böyük zəfəri də elmdir. Dahi Nəsrəddin Tusiyə görə, alimdə bir neçə xüsusiyyətin olması vacibdir. Bunların sırasında zəka, zəhin aydınlığı, dərk surəti, ağıl gözəlliyi və hafizənin əhəmiyyəti xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan elminin görkəmli nümayəndəsi, həyatını elmə, təhsilə və pedaqoji fəaliyyətə həsr

etmiş, milli hüquq elmində yeni istiqamətlərin əsasını qoymuş və bütöv bir məktəb yaratmış Məsumə Fazil qızı Məlikova özündə bütün bu keyfiyyətləri birləşdirən əsl ziyalıdır.

Dünya üzrə qadın alimlər elm adamlarının ümumi sayının cəmi üç faizini təşkil edirlər. Müasir dünyada elmin inkişafı, gender bərabərliyinin bəşəriyyətimizin mütərəqqi nailiyyəti kimi daha böyük kütlələr tərəfindən qəbul edilməsi və qadının cəmiyyətdəki yerinin mahiyyəti elmdə onun rolu prosesinə də özünün pozitiv təsirini göstərir. Qadın elm adamlarının sırasında təkcə ölkəmizdə deyil, onun hüdudlarından kənar da tanınan M.Məlikovanın da olması Azərbaycan elminin parlaq nailiyyətlərindən biridir.

Məsumə xanım Azərbaycanda milli hüquq elminin yaradıcılarından biri, xalqımızın tarixini, dahi şəxsiyyətlərinin dünya və cəmiyyət, hüquq və ədalət barədə görüşlərini araşdıraraq hüququn fərqli istiqamətlərinin, siyasi-hüquqi təlimlər tarixinin, milli hüquq məktəbimizin bünövrəsini, özülünü yaradan işıqlı zəka sahibidir.

Azərbaycanda hüquq elminin öyrənilməsi və inkişafında misilsiz xidmətləri olmuş, milli hüquq elmində əvəzedilməz yeri və rolu olan, peşəkar fəaliyyəti sayəsində ən yüksək zirvələri fəth etmiş ilk hüquqşünas qadın alimimiz professor M.Məlikovanın haqqa və ədalətə xüsusi marağı və sevgisi hüquq elminə müraciətinin prioritet səbəbi olmuşdur. Hüquqşünaslığa meyil M.Məlikovanın bərabərliyə, ədalətə həssaslığı ilə yanaşı, həm də onun bu elm sahəsindəki çoxsaylı tədqiqat və çalışmalarını bütövlükdə milli hüququn inkişafına, vətəni Azərbaycanda yeni-yeni hüquqşünaslar nəslinin yetişməsi missiyasına töhfə vermək istəyindən irəli gəlmişdir.

Professor Məsumə Məlikova zəhmətkeş ailədə doğulsa da, elmə üz tutmasında ailəsinin təhsilə verdiyi dəyərin böyük rolu olmuşdur. Azərbaycanlı qadının ideal nümunəsi olan anası Mürqüzər xanım həyatını ailəsinə həsr etməklə beş övlad böyütmüş və onların hər birinə uşaq çağlarından təhsilə, biliyə, daim öyrənməyə qarşı marağın formalaşdırılması üçün zəhmət sərf etmişdir. Belə bir mütərəqqi və yaradıcı mühit övladların

hər birinin müxtəlif sahələrə yönəlmələrinə səbəb olmuşdur. Ailənin üçüncü övladı M.Məlikova isə xüsusi prinsiplilik tələb edən hüquq sahəsini seçmişdir.

22 noyabr 1929-cu ildə Bakıda dünyaya göz açan Məsumə Məlikova 1952-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Hüquq fakültəsini bitirmiş və Dövlət hüququ kafedrasında elmi-pedaqoji fəaliyyət məqsədilə müəllim vəzifəsində saxlanmışdır. 1953-cü ildə aspiranturaya qəbul olunan gənc hüquqşünas M.V.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinə ezam edilmiş və üç il sonra həyatının elm və təhsil alma mərhələsinin bu dövrünü də başa vurmuşdur. Həmin illərin mövcud konyukturasına görə, ciddi elmi fəaliyyətlə məşğul olacaq mütəxəssis bu yolu mütləq keçməli idi. M.Məlikovanın Lomonosov adına Universitetdə aspirantura pilləsini bitirməsi yalnız onun öz peşəkar karyerası üçün deyil, həm də bütün respublika adına böyük uğur, Azərbaycan elmi və təhsili üçün ölçüyəgəlməz nailiyyət idi. Çünki Məsumə xanım Moskvada ölkənin ən nüfuzlu elm və təhsil ocağında bütöv bir xalqı təmsil edirdi. O, ittifaq paytaxtında Azərbaycanın hüquq elminin qarçısı olmaqla yanaşı, həm də bir gənc xanım olaraq azərbaycanlı qadının elmdəki obrazının təcəssümü idi...

M.Məlikovanın xalqının milli ruhuna, tarixi və mənəvi köklərinə bağlılığı təhsil aldığı illərdə olduğu kimi, sonrakı elmi fəaliyyətində də büruzə verilir. Onun üzərində çalışdığı tədqiqat mövzularının böyük əksəriyyəti Azərbaycanda hüququn bir elm kimi təşəkkül tapması tarixinə, xalqımızın ictimai-siyasi həyatında əhəmiyyətinin miqyasına görə ölçüyəgəlməz çəkisi olan və gələcək müqəddəratımızda, bir xalq olaraq formalaşma prosesinə mütərəqqi təsir göstərmiş mütəfəkkirlərin dünyagörüşlərinin, hüquq və ədalətə baxışlarının öyrənilməsinə həsr olunmuşdur. Məsumə xanım müasir hüquq sahəsində araşdırmalar apararaq, elmi əsərlərin müəllifi olmaqla yanaşı, Azərbaycan xalqının hüquqi təsəvvürlərinə dair ilkin mənbə və işartılar qismində çıxış edən zəngin yaradıcılığını da unutmamışdır ki, bu da onun müəllifi olduğu elmi monoqrafiyalarında və əsərlərində əks olunmuşdur.

Görkəmli hüquqşünas alimin müəllifi olduğu

elmi əsərlər, kitablar, monoqrafiya və dərs vəsaitlərinin adlarına baxmaq qənaətimizi təsdiqləmək üçün yetərlidir: “M.F.Axundovun ictimai-siyasi baxışları”, “Nizami Gəncəvi və Azərbaycan maarifçiliyi”, “XIX-XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda siyasi-hüquqi təlimlər tarixi”, “Azərbaycanın siyasi-hüquqi nəzəriyyələri tarixi”, “Kitabi-Dədə Qorqud”da ictimai-siyasi və hüquqi ideyalar” və s. Göründüyü kimi, xanım alimin elmi yaradıcılığında toxunduğu mövzular Azərbaycanda yalnız hüquq elmi deyil, eyni zamanda siyasi fikrin, ötən əsrin 50-60-cı illərindən etibarən Qərbdə artıq geniş şəkildə öyrənilməyə başlanmış politologiya və siyasi nəzəriyyənin inkişafı prosesinə güclü təkan hesab edilməlidir. Xüsusilə xalqımızın ictimai-siyasi fikir tarixinə əsaslı diqqətin ayrılması Məsumə xanımın elmi-pedaqoji karyerasının ilk illərini əhatə edən dövr üçün olduqca cəsur fədakarlıq tələb edən addım idi.

M.Məlikovanın elmi fəaliyyəti hüquqşünaslığın əsasən iki mühüm sahəsinə - ümumi dövlət və hüquq nəzəriyyəsinin və siyasi-hüquqi təlimlər tarixinin aktual problemlərinə həsr edilmişdir. O, Azərbaycanın milli hüquqi və siyasi təlimlər tarixinin banisi olmaqla yanaşı, həm də hüquq elmində yenilik sayılan bu məktəbin əsasını qoymuşdur. Bu, hüquqşünaslıqda tamamilə yeni bir istiqamətin təməli, bünövrəsi deməkdir. Professor M.Məlikovanın xalqımızın tarixində əvəzsiz yeri olan mütəfəkkirlərin, filosof və fikir adamlarının ideyalarını öyrənməsi bu görkəmli şəxsiyyətlərin Azərbaycan xalqının təmsilçiləri olaraq dünya ictimai-siyasi və hüquqi fikir tarixində haqlı və layiqli yerə malik olduqlarının nümayişidir. Bu amil şübhəsiz ki, vətənimiz Azərbaycanın müstəqillik dövründə hüquq, politologiya, ictimai-siyasi tarix sahələrində ərsəyə gəlmiş elmi araşdırmalar, əsər və dərsliklərin, habelə yeni nəsillər hüquqşünasların və politoloqların formalaşması və yetişməsində misilsiz əhəmiyyətə malikdir.

Görkəmli alimin zəngin elmi-pedaqoji fəaliyyəti və peşəkar karyerasının ən mühüm özəlliyi məhsuldarlıqdır. O, hüquq cəmiyyətində məhz bu keyfiyyətinə görə xüsusən seçilir və dərin hörmətə malikdir. Məsumə xanım 200-dən artıq elmi monoqrafiya, əsər və kitabların, dərslik və dərs vəsaitlərinin müəllifidir.

M.Məlikova keçmiş ittifaq miqyasında hüquq elmi sahəsində elə bir böyük hörmətə malik olmuşdur ki, ona verilən bu yüksək dəyər özünü mütəmadi olaraq Moskvada təşkil edilən tədbirlərə dəvət edilməsində göstərmişdir. Azərbaycanlı qadın alim ittifaq çaplı monoqrafiya və dərsliklərin hazırlanması üzrə Moskva alimlərinin kollektivinin daimi üzvlərindən olub. Alimin Azərbaycanda hüquq elminin inkişafı istiqamətindəki fəaliyyəti ilə yanaşı keçmiş SSRİ-nin elmi dairələrində yüksək qiymətləndirilməsi özünü onun elmi araşdırmalarının təkcə Azərbaycan deyil, həmçinin rus dilində çap edilməsində də göstərir. M.Məlikova “История государства и права”, “Международное право и сравнительное право” jurnallarının redaksiya heyətlərinin üzvü olmuşdur. Eyni zamanda, onun ölkəmizdə “AMEA-nın Xəbərləri” jurnalının tarix və hüquq elmləri seriyasının, “Hüquqi dövlət və qanun”, “Dövlət və hüquq”, “Hüquq və gənclik” jurnallarının, AMEA-nın “M.F.Axundzadə ensiklopediyası”nın ərsəyə gəlməsində misilsiz xidmətləri var. O, 30 ildən artıqdır ki, Bakı Dövlət Universiteti Xəbərlərinin Sosial-siyasi elmlər seriyasının redaktorudur.

M.Məlikova ölkəmizdə, SSRİ-nin bir çox şəhərlərində (Moskva, Tbilisi, Kiyev və s.) və xarici ölkələrdə keçirilən beynəlxalq konfransların da fəal iştirakçısı olmuşdur. Belə ki, o, 1976-cı ildə Şotlandiya-İngiltərədə keçirilmiş Beynəlxalq Siyasi Elmlər Assosiasiyasının X konqresində Siyasi Elmlər Assosiasiyası İcraiyyə Komitəsinin üzvü kimi iştirak etmiş və “Zaman amili və Azərbaycanda milli dövlət quruculuğunun nailiyyətləri” mövzusunda məruzə ilə çıxış etmişdir. 1986-cı ildə ABŞ-də - Kanadada Amerika və sovet hüquqşünaslarının seminar müşavirəsində sovet hüquqşünaslarının assosiasiyasının xüsusi qrup iştirakçısı kimi, 1991-ci ildə Türkiyədə Azərbaycan Respublikasının Qadınlar Cəmiyyətinin nümayəndəsi kimi və s. iştirak etmişdir.

Görkəmli alim yalnız Azərbaycan deyil, həm də xarici ölkələr üçün yüksəkixtisaslı elmi kadrın hazırlanmasında fəal iştirak etmişdir. Onun rəhbərliyi altında 30-dan artıq, o cümlədən Suriya, İordaniya, Fələstin, Vyetnam və s. ölkələr üçün hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, 5 hüquq üzrə

elmlər doktoru dissertasiya işi müvəffəqiyyətlə müdafiə edilmişdir. Hazırda hüquq üzrə fəlsəfə doktoru və hüquq elmləri doktoru proqramı üzrə elmi rəhbərliyi davam edir.

Böyük hüquqşünas alim həyatı boyu özünü Azərbaycan cəmiyyətinin bir parçası olaraq qəbul etmiş, ölkəmizdə baş verən ictimai-siyasi proseslərlə yaxından maraqlanmış, ictimaiyyətin ayrılmaz hissəsi, xalqını və dövlətini sevən vətəndaş olaraq baş verən hər hansı ümummilliyetli xarakterli hadisəyə öz münasibətini bildirmişdir. Məsumə xanım hələ sovet dönəminin son illərində, Azərbaycanda torpaqlarımızın qəsb edilməsi və xalqımızın zorla deportasiyasına yönəlmiş erməni separatçılığı meyilləri baş qaldıranda Moskvanın ən yüksək kürsülərindən tarixi saxtalaşdırma və Azərbaycan xalqına qarşı dözümsüzlük üzərində bərqərar olmuş erməni milliyətçiliyi və bölücülüynə qarşı öz haqq səsinə, etirazını ucaltmışdır. O, Sov.İKP MK-nın üzvü kimi partiyanın XXVI-II Qurultayının tribunasından çıxış edərək ermənilərin Azərbaycana qarşı məkrli təcavüz niyyətlərini ifşa etmiş, keçmiş SSRİ-nin subyektlərinin ölkənin konstitusiyası ilə təsbit olunmuş bütövlüyü prinsipinə hörmət edilməsi tələbini irəli sürmüşdür.

M.Məlikova Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin işlənilməsində fəal iştirak etmişdir. Belə ki, o, “Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının suverenliyi haqqında” 23 sentyabr 1989-cu il tarixli Azərbaycan SSR-in Konstitusiyaya Qanununun hazırlanmasında iştirakçılardan biri, Ümummilliyetli Lider Heydər Əliyevin rəhbərlik etdiyi 1978-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasının və 1995-ci il Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının, Naxçıvan Muxtar Respublikası Konstitusiyasının hazırlanması üzrə Komissiyanın üzvü olmuş, eləcə də Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi qanun layihələrinin müzakirələrində iştirak etmişdir.

M.Məlikova professional elmi və pedaqoji fəaliyyəti illərində Sovet siyasi elmlər Assosiasiyası İcraiyyə Komitəsinin, SSRİ və Azərbaycan SSR Təhsil Nazirliklərinin hüquq elmləri üzrə tədris-metodik şuralarının üzvü, Azərbaycan SSR Təhsil Nazirliyinin elmi-metodik şurasının elmi katibi, AAK-nın 1998-ci ilədək iqtisadi, fəl-

səfə və hüquq elmləri üzrə Ekspert Komissiyasının sədri, AMEA-nın nəzdində Hüquq elmləri üzrə Problem Şurasının sədri, AMEA-nın Humanitar və İctimai elmlər Bölməsi Bürosunun və AMEA-nın Rəyasət Heyəti yanında Terminologiya Komissiyasının hüquqşünaslıq bölməsinin, Respublika Prokurorluğu yanında Elmi-məsləhət Şurasının və Respublika Ali Məhkəməsinin analoji şurasının üzvü olmuş, BDU-nun nəzdində fəaliyyət göstərən FD 2.44 Dissertasiya Şurasının üzvüdür. Görkəmli elm xadimi M.Məlikovanın Azərbaycan elmi qarşısındakı xidmətləri xalqımız və dövlətimiz tərəfindən layiqincə qiymətləndirilmişdir. O, dövlət orqanları və ictimai təşkilatlar tərəfindən çoxsaylı mükafatlara layiq görülmüşdür. 1969-cu ildə “Azərbaycan Respublikasının əməkdar hüquqşünası” fəxri adı, 1976-cı ildə “Şərəf nişanı” ordeni, 2000-ci ildə “Şöhrət ordeni”, 2019-cu ildə “Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fəxri diplomu”, 2024-cü ildə “Heydər Əliyevin 100 illiyi yubiley medalı” ilə təltif edilmişdir. Məsumə xanımın zəngin fəxri adları və təltifləri sırasında Bakı Dövlət Univesitetinin 75 illiyi münasibətilə “Xatirə medalı” (1994-cü il), Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin “Xatirə” medalı (2009-cu il), Təhsil Nazirliyinin “Fərqlənməyə görə” döş nişanı (2009-cu il), Təhsil Nazirliyinin “Bakı Dövlət Universitetinin 100 illiyi” yubiley medalını, habelə elm və dövlət orqanları tərəfindən layiq görülmüş çoxsaylı fəxri adlarını qeyd etmək olar.

2009-cu ildə Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə M.Məlikovaya Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdü verilmişdir.

Bu gün Məsumə Məlikova Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasətin parlaq uğurlarını yüksək dəyərləndirir. “Azərbaycan öz yüksəlişi ilə dünyanı təəccübləndirməyi bacardı. Müəllifi olduğu uğurlara diqqəti cəlb etdi və heyrət doğurdu. Ərazi bütövlüyümüz bərpa edildi, suverenliyimizə nail olduq. 44 günlük Vətən müharibəsindəki böyük Qələbəmizdən sonra Azərbaycanın əsas arzusu məhz sülhə nail olmaqdır. Hər hansı iddiaları, aqressiv meyilləri kənara qoyub regionun inkişafı barədə düşünməkdir” – deyir M.Məlikova.

Milli hüquq elminin iftixarı olan böyük alim Məsumə Məlikova ömrünü Azərbaycan xalqının gələcəyinə həsr etmişdir. Onun hüquq kimi mürəkkəb sahədəki tədqiqatları və elmi yeniliklərinin tarixi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu illər ərzində ərsəyə gəlmiş, dövlət orqanları, elmi müəssisələr və ali məktəblərdə şərəfli vəzifələrin icraçısı olmuş vətən övladları Məsumə xanımın zəngin fəaliyyətindən bəhrələnmişlər. Professor M.Məlikova hüquq elminin müasir tələblər və çağırışlar şəraitindəki inkişafına, gənc kadrların yetişməsinə, bütövlükdə ölkənin ictimai həyatına, demokratik quruculuq prosesinə əvəzsiz tövhələr vermişdir. Onun bu missiyasının kökündə, əsasında həyata və insanlara dərin sevgi, həyat eşqi, nəciblik və xeyirxahlıq amalları durur.

Aliş QASIMOV

*Bakı Dövlət Universitetinin kafedra müdiri,
hüquq elmləri doktoru, professor*

UOT 343.985

Fəxrəddin CƏFƏROV

*Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasının Kriminalistika kafedrasının müəllimi,
polis baş leytenantı
e-mail: fxrdncfrv@gmail.com*

DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/LWBT3852>

“AXTARIŞ VƏ GÖTÜRMƏ” İSTINTAQ HƏRƏKƏTLƏRİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ ZAMANI TEXNİKİ-KRİMİNALİSTİK VASİTƏLƏRDƏN İSTİFADƏ OLUNMASININ MÜASİR ASPEKTLƏRİ

KRİMİNALİSTİKA

XÜLASƏ

“Axtarış və götürmə” istintaq hərəkəti cinayətlərin araşdırılması və açılmasında mühüm məsələlərdən biri olan sübut probleminin həllidir. Bir çox hallarda məhz bu istintaq hərəkəti vasitəsilə sübutlar aşkar edilir və götürülür. Məhz buna görə də bu istintaq hərəkətləri zamanı əməli və təşkilati hazırlıq işlərində yaranan problemlər cinayət təqibinin düzgün aparılmamasına və iş üzrə sübutların itirilməsinə səbəb ola bilər. Bunun üçün bu istintaq hərəkətinin aparılması ilə bağlı mövcud normativ hüquqi aktlara əməl edilməli, müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq texniki və məhkəmə-tibbi vasitələrdən istifadə edilməklə “Axtarış və götürmə” həyata keçirilməlidir.

Açar sözlər: axtarış, götürmə, texniki-kriminalistik vasitə, dron

Müasir dövrdə elmin və texnikanın inkişafının sürətlənməsi cinayətkarlıqla münasibətdə də özünü göstərir. Cinayətkarlığın inkişaf tendensiyası və cinayətlərin törədilməsində elmi-texniki vasitələrin müasir imkanlarından istifadə olunması cinayətkarlıqla mübarizədə yeni yolların açılmasına imkan verir. Bu istiqamətdə cinayət təqibini həyata keçirərkən “Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunan elmi texniki vasitələr zaman-zaman yenilənməkdədir.

Kriminalistik texnika cinayətlərin açılması və istintaqı məqsədilə cinayət prosesində təbiət və texnika elmlərinin tətbiq edilməsi əsasında formalaşmışdır. Kimyanın, fizikanın, təbabətin, biologiyanın və digər elm sahələrinin metodları cinayətin izlərinin aşkar edilməsinə və maddi sübutların tədqiqinə uyğunlaşdırılaraq tətbiq edil-

miş, bununla yanaşı, xüsusi kriminalistik metodlar da işlənib hazırlanmışdır [2].

Cinayətlərin törədilmə üsul və vasitələri fasiləsiz olaraq dəyişdiyi kimi, onlara qarşı mübarizə vasitələri də durmadan inkişaf edir. Kriminalistik elmi-texniki üsul və vasitələrin profilaktika məqsədilə tətbiqi yollarının müasirləşdirilməsi və dərinləşdirilməsi kriminalistika elmi qarşısında duran mühüm vasitələrdən biridir.

Kriminalistik ədəbiyyatda axtarışa verilən anlayışlar içərisində Z.Q.Samoşinin verdiyi tərif, fikrimizcə, daha dolğundur. Axtarış dedikdə, cinayətin alət və vasitələrinin, cinayətin törədilməsi nəticəsində ələ keçirilmiş predmetlərin və qiymətli əşyaların, habelə cinayət işi üzrə həqiqətin üzə çıxarılması üçün əhəmiyyəti olan başqa predmetlərin, sənədlərin, eləcə də axtarılan şəxslərin və meyitlərin müəyyən binada, açıq sahədə məcburi qaydada axtarılması başa düşülür [6, s.640].

Yuxarıda qeyd edilmiş anlayışa nəzər salsaq onu görərik ki, “Axtarış və götürmə”nin həyata keçirilməsi zamanı bir sıra fəal hərəkətlər aparılır. Bu fəal hərəkətlərin-axtarış hərəkətlərinin həyata keçirilməsi elə məhz texniki-kriminalistik vasitələrin böyük köməkliyi ilə müəyyən nəticəyə gəlinməsinə gətirib çıxara bilər. Kriminalistika bilavasitə cinayətlərin açılması, araşdırılması, istintaqı və qarşısının alınması üçün xüsusi olaraq hazırlanmış elmi-texniki vasitələr sistemi yaradılmışdır. Texnoloji və ictimai inkişaf meyillərinə nəzər salsaq, elmi ədəbiyyatlarda bu elmi-texniki vasitələr sistemə salınmasına baxmayaraq bu sistemin daxili komponentlərinin daim inkişafda olması, yenilənməsi və yeni-yeni texniki vasitələrin yaranmasını görə bilərik. Elə məhz bu səbəblə bağlı “Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsində istifadə olunan elmi-texniki vasitələrin gün keçdikcə zamanla ayaqlaşması və yenilənməsi şərtidir [2].

Texniki-kriminalistik vasitələrin əhəmiyyətindən danışarkən, hər şeydən əvvəl, onların bir çox istintaq hərəkətlərinin səmərəsinin yüksəldilməsində böyük rolunu qeyd etmək lazımdır. Məhz texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqi nəticəsində zəif görünən və görünməyən barmaq izlərini, mikroobyektləri, cinayətin törədilmə vasitələrini, gizli saxlanılan yerlərində saxlanılan oğurlanmış qiymətli predmetləri və cinayət hadisəsinin digər hallarını, şübhə edilən şəxsin təqsirini sübut etmək üçün əhəmiyyət kəsb edən digər maddi sübutları aşkar etmək olur. Texniki-kriminalistik vasitələr istintaq hərəkətləri protokollarından fərqli olaraq istintaq hərəkətinin aparıldığı şəraiti daha dolğun əks etdirməyə imkan verir.

Texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqinin vəzifələri elmi ədəbiyyatlarda aşağıdakı kimi qeyd edilmişdir:

1. müxtəlif maddi izlərin və obyektlərin aşkar edilməsi, qeyd olunması və götürülməsi;
2. cinayət izlərində daşınan informasiyaların toplanılması, təhlili və onlardan istifadə;
3. müxtəlif obyektlərin və maddi sübutların ilkin və ekspert tədqiqatı;
4. müstəntiqlərin, ekspertlərin, kriminalistlərin və hakimlərin işinin təşkili.

Yuxarıda sadalanan vəzifələrin bir çoxu məhz

“Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı birbaşa və ya bilavasitə texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiq olunması ilə həll olunur. Axtarışın keçirilməsi zamanı axtarılan obyektlərin gizlədilmiş (saxlanılmış) yerlərdən tapılması, bu zaman prosesin qeyd edilməsi, tapılan obyektlərin götürülməsi, qablaşdırılması və saxlanması üçün hər bir fəaliyyətə uyğun ayrıca texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqi bu vəzifələrin həllinə yaxından kömək edir.

Ümumiyyətlə, istintaq zamanı texniki vasitələrin tətbiqi bir sıra prinsiplərə-meyarlara uyğun olmalıdır. Kriminalistik ədəbiyyatlarda bunlar aşağıdakı kimi qeyd edilmişdir:

1. Qanunçuluğa və əxlaq qaydalarına uyğunluq. Texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqi o zaman mümkündür ki, bu vətəndaşların qanuni hüquq və mənafelərini pozmasın, etik və əxlaq normalarının tələblərinə cavab versin.

2. İnformasiya mənbələrinin və maddi sübut olan obyektlərin saxlanması. Bu prinsip texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqindən sonra əldə olunmuş informasiya mənbələrinin və maddi sübut olan obyektlərin müvafiq qaydalara uyğun olaraq saxlanılmasını təmin etməkdən ibarətdir.

3. Təhlükəsizlik. Əsas meyarlardan biri olub, bir çox hallarda texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqinin müəyyən təhlükələrlə (yüksək elektrik cərəyanı, radioaktiv şüalanma və s.) müşayiət olunduğunu nəzərə alaraq, texniki-kriminalistik vasitə, üsul və metodların tətbiqi insanların həyat və sağlamlıqları üçün təhlükə yaratmaması ilə izah olunur.

4. Elmilik. Cinayətkarlıqla mübarizədə elmi əsası, etibarlılığı olmayan texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqi yolverilməzdir. Həmçinin istənilən texniki-kriminalistik vasitələr qabaqcadan sınaqdan keçməli və sonra isə istifadəsi tövsiyə olunmalıdır. Bütün növ texniki-kriminalistik vasitələr elmi cəhətdən əsaslandırılmış, etibarlı olmalıdır.

5. Səmərəlilik. Texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqinin səmərəliliyi qarşıda qoyulan məqsəddə nail olmaq üçün daha əlverişli üsulların seçilməsi və məhsuldar olması ilə müəyyən olunur. Bundan savayı onların tətbiqi rentabelliği, yəni istifadə edilən güc və qüvvə əldə olunan nəticələrə mütənəsiblik təşkil etməlidir.

6. Texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiqinin nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi. Bütün hallarda texniki vasitələrin tətbiq olunması və onun nəticələri istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin protokolunda, ekspertin rəyində və digər prosesual sənədlərdə hökmən öz əksini tapmalıdır. Bu tələb kriminalistik texnikanın tətbiqinin qanuni xarakter daşımından irəli gəlir.

Hüquq-mühafizə orqanlarının cinayətkarlığa qarşı mübarizədə istifadə etdikləri elmi-texniki vasitələri aşağıdakı iki qrupa bölmək olar:

1) Əməliyyat-texniki vasitələr (gəcəgörmə cihazları, digər müşahidə və texniki nəzarət vasitələri və s.)

2) Kriminalistik-texniki vasitələr (müxtəlif materiallar, cihazlar, aparatlar, alətlər və s.) [4, s.13]

Hər iki qrupda müxtəlif obyektlərin axtarılması, qeyd edilməsi, götürülməsi, məlumatların toplanması, tədqiq edilməsi, istifadə edilməsi üçün xüsusi texniki vasitələr mövcuddur.

Bunun nəticəsi olaraq biz qeyd edə bilərik ki, texniki-kriminalistik vasitələrin tətbiq edilməsinin iki forması müəyyən edilmişdir:

1. prosesual forma - Azərbaycan Respublikası CPM-in normalarına əsasən;

2. qeyri-prosesual forma - əməliyyat-axtarış fəaliyyətində texniki-kriminalistik vasitələrdən istifadə edilməsi.

Tətbiq olunan texniki-kriminalistik vasitələrin təsnifatı müxtəlif əsaslara görə aparılır:

1) mənşəyinə görə texniki-kriminalistik vasitələrin növləri;

2) tətbiq edən subyektə görə texniki-kriminalistik vasitələrin növləri;

3) təyinatına görə texniki-kriminalistik vasitələrin növləri.

Məşhur kriminalist alimlər A.İ.Vinberq və V.P.Kolmakov mənşəyinə görə texniki-kriminalistik vasitələri üç növdə fərqləndirirlər:

1. xüsusi kriminalistik məqsədlər üçün hazırlanmış (daktiloskopiya üçün hazırlanmış vasitələr, səyyar kriminalistik laboratoriyalar və s.),

2. kriminalistik məqsədlərin həyata keçirilməsinə uyğunlaşdırılmış (fotoaparatlar, müxtəlif mikroskoplar və alətlər) və universal texniki-kriminalistik vasitələr.

3. universal texniki-kriminalistik (universal kriminalistik çemodanlar) [4, s.14].

Prof. N.A.Selivanov texniki kriminalistik vasitələri təyinatına görə də iki qrupa bölür:

- müstəntiqlər və kriminalistlər üçün sübutların aşkar edilməsi, götürülməsi, qeyd edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş texniki vasitələr (fotoşəkil çəkmə, səsyzama, videoyazı aparatları və s.)

- maddi sübutların tədqiqində (əsasən də kriminalistik ekspertizaların aparılması zamanı) istifadə edilən texniki vasitələr (məhkəmə tədqiqat fotoqrafiyasının istifadə üsul və vasitələr, analitik lüminessensiya lampaları, lupalar, mikroskoplar və s.).

Bundan əlavə olaraq təyinatına görə texniki vasitələr:

1) axtarıcı texniki vasitələr;

2) obyektlərin qeyd edilməsi və götürülməsi üçün istifadə olunan texniki vasitələr;

3) obyektlərin tədqiq edilməsi üçün texniki vasitələrə bölünür.

Axtarıcı texniki-kriminalistik vasitələr. Maddi obyektlərin aşkar edilməsi üçün müxtəlif texniki vasitələrdən, elmi üsullardan və metodlardan istifadə edilir. Soyuq və odlu silahların, güllələrin, giliz və patronların, sındırma alətlərinin, metal pulların və başqa metal predmetlərin aşkar edilməsi üçün qaldırıcı maqnit axtarıcı tətbiq olunur. Bu cihaz vasitəsilə maye və dənəvər mühitlərdə qara metaldan hazırlanmış obyektləri aşkar edib çıxarmaq olar. Həmin obyektlər qurğularda axtarılan zaman "İMP" və "İris" metalaxtaran cihazlardan istifadə edilir. [5, s.318]

Bundan əlavə metal obyektlərin axtarılması üçün induksiya metalaxtaranlardan istifadə olunur. Kriminalistik məqsədlər üçün istifadə olunan metalaxtaranlara maqnit qaldırıcı "MİP", "QAMMA" və maqnit axtarıcı "İSKRA" və s. cihazları misal olaraq göstərə bilərik. Bu göstərilən cihazlarda çatışmayan cəhətlərdən ən başlıcası qara və əlvan metallara eyni dərəcədə reaksiya vermələridir.

"Axtarış və götürmə" və eyni zamanda "Şəxsi axtarış və götürmə" istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı paltarlarda, yataqda, mebel ləvazimatlarında metal məmulatların aşkar edilməsini kiçikqabaritli elektron metalaxtaran "Qamma"

apararı vasitəsilə də həyata keçirmək olur. Bununla yanaşı, hüquq-mühafizə orqanlarının istifadəsində qiymətli metalların (qızıl, platin və s.) axtarılması üçün də cihazlar vardır.

Müasir dövrdə elmin və texnikanın yenilənməsi metalaxtaranlardan da yan keçməmişdir. Belə ki, müasir dünya miqyasında metalların axtarılması üçün bir sıra yeni avadanlıqlardan istifadə olunur. Bunlara aşağıdakı müasir texniki avadanlıqları misal çəkmək olar:

1. Uzunmənzilli Qızıl Detektoru.
2. Elektromaqnetik Metal Detektor.
3. VLF (Very Low Frequency- Çox Aşağı Tezlik) Metal Detektor.
4. Puls İnduksiyalı Metal Detektor.
5. 3D Görüntülənmə iş prinsipli Metal Detektorlar.
6. Çoxsistemli Metal Detektorları.

Uzunmənzilli metal detektorları hədəf siqnallarını qəbul etmək üçün axtarış antenalarından istifadə edir, uzaqdan yerin altında basdırılır və lazımı axtarış hərəkətləri həyata keçirilir. Uzun Mənzilli Qızıl Detektorlarına Klayzer Gr Pro, Mega Scan Pro, Gold Legend Metal Detektoru, Güzrə, Infinity Max Pro Gold Star, Cobra GX 8000 və s. kimi cihazları misal göstərə bilərik. Elektromaqnetik Metal Detektorların Metal detektorlar axtarış bobinindən yerə elektromaqnit sahəsi ötürməklə işləyir.

Elektromaqnit metal detektorları iki axtarış texnologiyasından birinə uyğun olaraq idarə olunur. Çox aşağı tezlikli (VLF) və ya nəbz induksiya texnologiyası (PI) üçün istifadə edilən axtarış bobinindən asılıdır.

VLF metal detektorları aşağı tezlikli siqnal göndərir, sonra metal ilə təmasda olduqda detektora əks olunur. Siqnalın gücü metalın növündən və keçiriciliyindən asılıdır. Bounty Hunter, Gmt 9000, Impact Pro və AT(ALL-TERRAN) kimi modelləri VLF tipli metal detektorlarına müasir nümunələr qismində misal göstərə bilərik.

Pulse induksiya və ya PI metal detektoru qısa elektrik impulsları göndərir və sonra impulsun geri qayıtması üçün lazım olan vaxtı ölçür. Bu üsul böyük metal parçaları tapmaqda çox təsirli-dir, lakin daha kiçik parçaları aşkar etməkdə çətinlik çəkə bilər. Garrett ATX, Detech 5100 Pro, Pulse Nova

3D Imaging metal detektorları yerin skan edilməsi üçün xüsusi zondlardan istifadə edən cihazlardır. Nokta Invenio Pro, OKM EXP 6000, OKM Ground Navigator və Phoenix kimi metal detektorlar bu növün ayrı-ayrı nümunələri hesab olunur.

Çoxsistemli Metal Detektorları Bəzi metal detektor cihazları var ki, onların tərkibində birdən çox axtarış sistemi ola bilər, lakin bir cihaz daxilində müxtəlif texnologiyalardan istifadə edir və bu, axtarışı aparan şəxsə çoxlu imkan verir. Gold Star 3D Skaner dünya praktikasında bu növ metal detektorlardan ən nümunəvi olanı hesab olunur.

Dünya təcrübəsində cəsədlərin axtarışında xidməti itlərdən, eləcə də yerə basdırılan müxtəlif növ cəsəd aşkar edən radar sistemlərindən istifadə olunsada, hazırkı dövrdə çürüyən əti və tük nümunələrini tez bir zamanda aşkar edən zond aparatlarında istifadə olunur. Bu aparatlar axtarılan ərazidə tətbiq olunduqda axtarış sahəsinin ətrafında toplanan ninhidrin-reaktiv azotdan (kimyəvi maddə) ibarət pipet vasitəsilə izlərin aşkar olunması həyata keçirilir. Bu metodun adı Beynəlxalq Məhkəmə Ekspertizası jurnalında ground-penetrating radar method (yeraltı cəsəd aşkar edilməsi üsulu) kimi göstərilmişdir. Bundan əlavə, istintaq təcrübəsində yumşaq mebellərdə axtarış, sututarlarda meyitləri aşkar etmək məqsədilə metal şuplardan, "PP-1" meyitaxtarandan, "Poisk-1" meyitaxtaran qaz analizatorundan və trallardan (su hövzələrində meyitlərin aşkar edilməsi və çıxarılması məqsədilə) istifadə edilir. Partlayıcı maddələrin axtarışında "Şelf", "PO" qaz analizatorlarından, müəyyən növ narkotik vasitələrin axtarışında isə "EKNO" qurğusundan istifadə olunur. Göstərilənlərə əlavə olaraq, axtarışın həyata keçirilməsi zamanı müxtəlif növ ultrabənövşəyi işıqlandırıcılardan-"Tair-1", UFO-4A" və "UFS-5" kimi cihazlardan istifadə geniş yayılmışdır [6, s. 645].

SIDE-SCAN SONAR sualtı "Axtarış və götürmə" avadanlığı bu fəaliyyəti həyata keçirmək üçün ən təsirli vasitələrdən biridir. Bu avadanlıq suyun şəffaflığından asılı olmayaraq, dibdəki hər hansı bir əşyanın və ya predmetin təfərrüatlı təsvirini yaratmaqla yanaşı, böyük bir ərazini sürətlə axtarmaq imkanlarına malikdir.

Daha çox lokallaşdırılmış ərazilərin tədqiqi zamanı əl metal detektorları və maqnitometr-lər əlverişlidir. Sea-View Diving JW Fisher yüksək keyfiyyətli metal detektorların bu növ alətlərə nümunə göstərilməsi məqsədmüvafiqdir.

Qayıq vasitəsilə istifadə olunan metal detektorları və ya maqnitometr-lər su hövzələrindəki arxeoloji əraziləri, gəmi qəzalarını və digər basdırılmış və ya su altında qalmış obyektləri aşkar etmək üçündür. Böyük bir ərazini araşdırmaq üçün qayıq vasitəsilə çəkilə bilən maqnitometrdən istifadə edil-məlidir. Qayıqla çəkilmiş metal detektorları arxeoloji əraziləri, gəmi qəzalarını və digər basdırılmış və ya su altında qalmış obyektləri aşkar etmək üçündür. Böyük bir sahəni araşdırmaq üçün JW Fisher firmasının Proton 5 Maqnitometr və ya əlvan metallar üçün Pulse 12 Metal Detektorları kimi yenilənmiş metal detektorlardan istifadə olunur.

Sualtı işıqlandırma vasitələri su hövzələrində axtarış aparılarkən görmə məhdudiyyətinin yaranması və aydın şəkildə axtarış aparılması məqsədilə istifadə olunurlar. Bunlara JW Fisher firmasının Bigblue Dive Lights, Ultralight Camera Solutions, Ikelite kimi nümunələrini misal göstə-rə bilərik.

Sualtı axtarışları həyata keçirərkən axtarış qeydə almaq üçün müxtəlif növ sualtı videokameralardan istifadə olunur. Bunların bir nümunəsi olaraq Splashcam Underwater Camera aparatını qeyd edə bilərik.

Bunlardan əlavə, su altında axtarış aparılması üçün uzaqdan idarə olunan sualtı nəqliyyat vasitələrindən, quruda və ya suda işləyən uzaqdan idarə olunan kiçik avtomobillərdən istifadə olunur. ROV-lər gəmi ilə neytral üzən ip-kabel vasitəsilə bağlanır. Əksər ROV-lərdə ən azı bir videokamera və işıqlandırma vasitəsi mövcud olur. Avtomobilin imkanlarını genişləndirmək üçün adətən əlavə avadanlıqlar qoşulur.

Cinayətlərin araşdırılması zamanı axtarışın aparılmasında boşluqların, müxtəlif gizli saxlanc yerlərinin aşkar olunması üçün bir sıra aparatlardan istifadə olunur. Franklin Sensors ProSensor M90 Professional Stud Finder, Bosch Digital Multi-Scanner, CH Hanson 03040 Magnetic Stud Finder kimi aparatlar bu detektorların ayrı-ayrı növləri mövcuddur.

“Şəxsi axtarış və götürmə” istintaq hərəkətinin keçirilməsi zamanı dövriyyəsi məhdudlaşdırılmış və ya qadağan olunmuş metal predmetlərin axtarışı məqsədilə hüquq mühafizə orqanlarının balansında “Rapiscan” markalı metalaxtaranlardan da geniş istifadə olunur.

Cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində istintaq orqanları tərəfindən keçirilən “Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərinin keçirildiyi yer bir çox hallarda müxtəlif su hövzələri, eləcə də sututarlar olur. Texnikanın inkişaf etməsindən öncəki zamanlarda su hövzələrində axtarış fiziki əmək vasitəsilə, yəni insanların fiziki gücü vasitəsilə axtarış aparılırdı. Bunu nəzərə alaraq istintaq təcrübəsi zaman keçdikcə elmin texnikanın inkişafı nəticəsində su hövzələrində “Axtarış və götürmə” aparılmasının həyata keçirilməsi üçün müxtəlif alət, vasitə və predmetlərdən istifadə edirlər.

Su hövzələrində axtarışı birmənalı olaraq mü-təxəssis-tədqiqatçı dalğıcılar və ya texniki avadanlıqlar həyata keçirilər. Tədqiqatçılar “Axtarış və götürmə” fəaliyyətlərində skanner aydınlaşdırıcı aparatlar, sualtı əldə daşınma metal detektorları, qayıq vasitəsilə istifadə olunan metal detektorları (maqnitometr-lər), sualtı işıqlandırma aparatları və sualtı videokameraları kimi yüksək texnologiyalı sualtı axtarış avadanlıqlarından istifadə edirlər.

Cinayətkarlıqla mübarizə üçün dronların istifadəsi son illərdə çox diqqət çəkmişdir, çünki onlar insanların əlçatması çətin və ya qeyri-mümkün olan ərazilərə baxış və axtarış keçirmək imkanına malikdirlər. “Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərinin keçirilməsinin asanlaşdırılması məqsədilə istintaq fəaliyyətində də dronların və digər uçan aparatların istifadəsi genişlənməmişdir. Belə ki, hazırki dünya və Azərbaycan təcrübəsində bu avadanlıqlardan istintaq hərəkətlərində istifadə halları artmaqdadır. Dron və digər uçan aparatlardan istifadə “Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi zamanı böyük ərazilərdə və çətin relyefli ərazilərdə axtarış aparılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Texnologiyanın inkişafı həmçinin götürmə istintaq hərəkətini də həyata keçirməyə imkan verən dron və digər uçan aparatların yaradılmasına və onların imkanlarından istifadə olunmasına şərait yaratmışdır.

Müasir kriminalistikada istifadə olunan dronlardan DJI Mavic 2 Pro, DJI Spark, DJI Phantom 4 Pro kimi nümunələri göstərmək olar ki, bunların da bir çox imkanları axtarışın həyata keçirilməsi və eyni zamanda götürmənin aparılması üçün kifayətdir.

“Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərinin keçirilməsində obyektlərin qeyd edilməsinin texniki kriminalistik vasitələrinə kriminalistik fotoqrafiyanı, video və səsyazmanı, eləcə də kriminalistik kinofilmçəkməni nümunə göstərə bilərik. Kriminalistik fotoqrafiyanın, video və səsyazmanın əsasını ümumi xarakterli universal texniki vasitələr və metodlar təşkil edir.

Fotoqrafiyada fizikanın, kimyanın və digər elmlərin əldə etdikləri elmi nəaliyyətlərdən istifadə edilməsi nəticəsində əhəmiyyətli texniki müvəffəqiyyətlərə nail olunmuşdur və o, hal-hazırda insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində tətbiq olunur.

Müasir fotoqrafiya qaranlıqda, dumanda şəkil çəkmək, insan gözünün görə bilmədiyi obyektləri aşkar etmək, müxtəlif şəraitlərdə və vəziyyətlərdə fotoşəkilçəkmənin yüksək səviyyədə aparılmasına imkan verən nailiyyətlərə sahibdir. “Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərinin həyata keçirilməsi zamanı fotoqrafiyanın müxtəlif üsullarından istifadə oluna bilər. Bu zaman istifadə olunan fotoşəkilçəkmənin bir növü axtarışın nəticəsi hesab olunan götürülmüş əşya və predmetlərin ayrılıqda və birgə fotoşəkillərinin çəkilməsindən ibarətdir.

Kinoçəkmə ilə müqayisədə videoyazının bir çox üstünlükləri mövcuddur. Videoyazıdan istifadə etmək çox sadə və əlverişlidir. Bundan əlavə, videoyazıdan istifadə edərkən obyektlərin əyani təsvirini çəkməklə yanaşı, həm də kadrın səsləndirilməsi, izahedici yazıların verilməsi mümkündür. Videoyazılar nümayiş etdirilərkən bu və ya digər detalların tədqiqi lazım gələrsə, “stop-kadrlardan” istifadə edilir.

Müstəntiq ibtidai araşdırma və istintaq hərəkətləri həyata keçirərkən Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsinə uyğun olaraq kriminalistik elmi-texniki vasitələrdən istifadə hüquq var. Kriminalistik elmi-texniki vasitələrinin tətbiqi bir sıra istintaq hərəkətlərində öz

əksini tapır. Bu istintaq hərəkətlərindən məhz biri də “Axtarış və götürmə” hesab olunur.

CPM-nin “Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərinə həsr olunan maddələrində (242-247-ci maddələr) “Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərində bu istintaq hərəkətini həyata keçirən subyekt lazım bildikdə çəkmə və yazan kriminalistik elmi-texniki vasitələrdən istifadə etməlidir. Əgər hansı bir elmi-texniki vasitələrdən istifadə olunarsa bunlar istintaq hərəkəti protokolunda mütləq qeyd olunmalıdır.

245.3. Müstəntiq axtarış və ya götürməni foto, video və kinoçəkilişdən, yaxud digər yazan texniki vasitələrdən istifadə etməklə aparmaq hüququna malikdir. *Axtarış və ya götürmə zamanı azı 2 (iki) hal şahidi iştirak etmədikdə video çəkilişdən istifadə məcburidir.*

245.9. Axtarış və ya götürmə apararkən bağlı bina və saxlanc yerlərinin sahibləri onları könüllü surətdə açmaqdan imtina etdikdə müstəntiq həmin bina və saxlanc yerlərini açmağa haqlıdır.

245.10. Axtarış və ya götürmənin aparılması zamanı aşağıdakılar qadağan edilir:

245.10.1. qapıların, qıfılların, digər əşyaların lüzumsuz olaraq zədələnməsi və binada qaydanın pozulması;

245.10.2. kimyəvi və psixotrop maddələrin, habelə insanın səhhətinə və ətraf mühitə ziyan vura biləcək texniki vasitələrin və ya qurğuların istifadə edilməsi.

247.1.8. axtarış və ya götürmənin xüsusiyyətləri, axtarış, yaxud götürmənin aparılmasında foto, kino və video çəkilişdən və ya digər yazan texniki vasitələrdən istifadə edilməsi barədə qeyd;

247.3. Axtarış və ya götürmə zamanı foto, kino və video çəkilişdən, yaxud digər yazan texniki vasitələrdən istifadə edildikdə müvafiq yazılar, fotoşəkillər, çəkiliş lentləri və ya başqa məlumat daşıyıcıları protokola əlavə edilir [1].

Kriminalistik fotoqrafiyanın, video və səsyazmanın istintaqın gedişində tətbiqi o zaman sübuti əhəmiyyətə malik olur ki, o, prosesual və texniki cəhətdən lazımı qaydada sənədləşdirilsin. Sənədləşdirmənin prosesual aspekti CPM ilə tənzimlənir, texniki aspekti isə təcrübədə işlənib hazırlanmışdır.

Fotoşəkilçəkmə tətbiq edilən istintaq hərəkətlərinin protokollarında aşağıdakılar öz əksini tapmalıdır:

- a) şəkli çəkilən obyektlər
- b) tətbiq edilən fotoqrafiya vasitələri (aparaturun tipi, obyektin növü və s.)
- c) fotoşəkilçəkmənin şəraiti, metodları, vaxtı, hadisə yerinin planında və sxemində göstərilməklə şəkilçəkmə nöqtələri.
- d) zəruri olduqda, əldə edilmiş nəticələr.

İstintaq hərəkətlərinin protokolunda əlavə edilən fotoşəkillər qalın kağız və ya nazik karton üzərinə yapışqanla yapışdırılaraq fotocədvəllər formasında sənədləşdirilir. Fotocədvəllərin baş tərəfində onların hansı istintaq hərəkətlərinə aid olması və hansı tarixdə çəkildiyi göstərilir. Möhürün əksinin yarısı şəkil şəklin, yarısı isə fotocədvəlin kağızının üzərinə düşməklə hər bir fotoşəkil möhürlənir. Hər bir şəklin altında onun sıra nömrəsi və qısa izahedici yazı olur. Fotocədvəllərin hər birində müstəntiqin və kriminalist-mütəxəssisin (əgər o şəkli çəkibsə) imzası qoyulur.

İstintaq hərəkətləri zamanı çəkilmiş kinofilmlər izahedici diktör mətni və yaxud yazı ilə müşayiət edilməməlidir.

Dindirmənin, istintaq eksperimentinin, axtarış və götürmənin, ifadənin yerində yoxlanılması və digər istintaq hərəkətlərinin videoyazısı həmin hərəkətləri əvvəldən axıra qədər əks etdirməlidir. Həmin videoyazılar üç hissədən: giriş, təsviri, nəticədən ibarətdir.

Giriş hissəsində istintaq apararı müstəntiqin adı, soyadı, vəzifəsi, istintaq hərəkətinin hansı cinayət işi ilə bağlı həyata keçirilməsi, onun vaxtı və yeri, iştirakçılara onların hüquq və vəzifələrinin izah edilməsi və cinayət presessual qanunu ilə nəzərdə tutulan digər hərəkətlərin həyata keçirilməsi əks etdirilir [3, s.228].

Videofilmin təsviri hissəsində sinxron səsyazma ilə müşayiət edilən istintaq hərəkətinin gedişi əks etdirilir. Videofilmin nəticə hissəsi giriş və təsviri hissələr iştirakçılara nümayiş etdirildikdən sonra çəkilir. Orta və böyük planla çəkilmiş kadrarda iştirakçıların çəkilişin istintaq hərəkətinin gedişinə və nəticələrinə uyğun olub-olmaması barədə müstəntiqin suallarına cavabları əks etdirilir. Film müstəntiqin istintaq hərəkətinin başa

çatması vaxtını iştirakçılara xəbər verməsi ilə başa çatır. Səsyazmanın tətbiqi də eyni qayda ilə sənədləşdirilir.

Kino və kinofilmlər, maqnitafonda yazılmış səsyazma lentləri möhkəm qablarda qablaşdırılır və onların üzərində hansı cinayət işinə aid olması qeyd edilir.

Kriminalistik videoyazmadan ən çox hadisə yerinin mürəkkəb və rəngarəng şəraitini qeyd etmək zərurəti yarandıqda istintaq hərəkətləri həyata keçirilən zaman istifadə olunur. Videoyazı vasitəsilə hadisə yerində ayrı-ayrı predmetlərin və izlərin qarşılıqlı əlaqəsini göstərmək, bu və ya digər istintaq hərəkətinin həyata keçirilməsini, əlavə prosesləri, məsələn, mexaniki hərəkəti, müəyyən hadisənin inkişafının gedişini, mexanizmini əks etdirmək mümkündür.

Videoyazı səsi ilə surəti eyni zamanda sinxron olaraq maqnit lentində qeyd edir və çəkilişin keyfiyyətinə əyani olaraq nəzarət etməyə imkan verir.

Kriminalistik videoyazının adı çəkilişdən spesifik fərqi onun qarşısında duran vəzifələrin və tətbiq etdiyi metodların xüsusiyyətlərindədir. Belə ki, onun vasitəsilə böyük həcmli məlumatları, o cümlədən daha geniş əraziləri, çoxsaylı predmetlərdən ibarət mürəkkəb obyektləri qeyd etmək mümkün olur. Videoyazıdan əsasən istintaq eksperimenti, axtarış, hadisə yerinə baxış, dindirmə və üzlaşdirmə, həmçinin tanınma üçün təqdim etmə və ifadənin yerində yoxlanılması zamanı istifadə edilir.

Videoyazının həyata keçirilməsi ardıcılığı istintaq hərəkətinin aparılma ardıcılığı ilə müəyyən edilir. İstintaq hərəkətinin ardıcılığı mövcud istintaq təcrübəsi və həmçinin müstəntiqin (axtarış apararı şəxsini) mülahizəsinə əsasən seçilir və videoçəkiliş həyata keçirilir.

Beləliklə, "Axtarış və götürmə" istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı istifadə olunan axtarıcı texniki-kriminalistik vasitələri obyektinə görə aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilirik:

1. Soyuq və odlu silahların, güllələrin, giliz və patronların, sındırma alətlərinin, metal pulların və başqa metal predmetlərin aşkar edilməsi üçün istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr;

2. Meyitləri (su hövzələrində və quruda) aşkar etmək məqsədilə istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr;

3. Partlayıcı maddələrin axtarışında istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr;

4. Müəyyən növ narkotik vasitələrin axtarışında istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr;

Bundan başqa, bu istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı istifadə olunan axtarıcı texniki-kriminalistik vasitələri axtarışın keçirilməsi yerinə görə aşağıdakı kimi növlərə bölmək olar:

1. Paltarlarda, yataqda, mebel ləvazimatlarında axtarış aparmaq üçün istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr;

2. Yumşaq mebellərdə axtarış aparmaq üçün istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr;

3. Saxlanc yerlərində və boşluqlarda axtarış aparmaq üçün istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr;

4. Su hövzələrində axtarış aparmaq üçün istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr;

5. Torpağın altında axtarış aparmaq üçün istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr;

6. Böyük və relyefli ərazilərdə axtarışın keçirilməsi zamanı istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr;

7. Maye və dənəvər mühitlərdə axtarış aparmaq üçün istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələr.

Yuxarıdakılardan əlavə axtarışın keçirilməsi zamanı işıqlandırma vasitələri və digər köməkçi vasitələrdən də istifadə olunur.

“Axtarış və götürmə” istintaq hərəkətlərinin faktiki olaraq həyata keçirilməsi zamanı istifadə olunan texniki-kriminalistik vasitələrin təsnifatını, ayrı-ayrı texniki-kriminalistik vasitələrin növlərini qeyd etsək də, müasir dövrün imkanları və qanunvericiliyin tələbləri bu istintaq hərəkətlərinin keçirilməsi zamanı qanunla qadağan olunmayan bütün növ texniki-kriminalistik vasitələrin istifadəsi imkanını unutmamalıyıq. Cinayətkarlıqla mübarizənin bütün qanuni üsul, vasitə və metodlarından istifadə hüquq-mühafizə orqanlarının hüququ olmaqla yanaşı həmçinin də vəzifəsi hesab olunur. Elə məhz buna görə də təcrübədə bu üsul və vasitələrin tətbiqi məqsədəuyğun hesab olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsi <http://www.e-qanun.az/framework/46950>
2. “Kriminalistika” R.S.Belkin. 2001. <https://be5.biz/pravo/k023/26.html>
3. “Kriminalistik taktika” dərs vəsaiti. C.Daanov, A.Mahmudov, H.Eyvazov, S.Ağayev, Ə.Allahverdiyev, R.İsaqov, B.Əliyev, S.Qasimov. Bakı, 2022, 423 səh.
4. “Kriminalistik Texnika” dərs vəsaiti. A.Mahmudov, Ə.Allahverdiyev, R.İsaqov, B.Əliyev, H.Musayev, E.İsmayılov, Ə.Məlikov, N.Pənahov, E.Abbasov. Bakı, 2016, 396 səh.
5. “Kriminalistika” mühazirələr toplusu. Polis Akademiyası. 2006.A.Mahmudov, N.Hüseynov, Ş.Abdurrahmanov, Ə.Allahverdiyev. https://www.pa.edu.az/library/5/36/592_muhazireler_toplusu2006.pdf
6. Kriminalistika: Dərslik / K.Q.Sarıcalinskaya və İ.S.Abbasovanın redaktəsi ilə.- Yenidən işlənmiş, əlavə və dəyişikliklər edilmiş 2-ci nəşri. Bakı:-Hüquq Yayın Evi, 2021. 996 s.

Фахредин ДЖАФАРОВ

СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНИКО-КРИМИНОЛОГИЧЕСКИХ СРЕДСТВ ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ ПО ПРИНЦИПУ «ОБЫСК И ЗАДЕРЖАНИЕ».

РЕЗЮМЕ

Следственное действие «Обыск и выемка» выступает решением проблемы доказывания, которая является одним из важных вопросов в направлении расследования и раскрытия преступлений. Во

многих случаях именно посредством этого следственного действия обнаруживаются и изымаются доказательства. Именно поэтому проблемы, возникающие в практических и организационно-подготовительных мероприятиях, которые возникнут при проведении указанных следственных действий, могут привести к неправильному проведению уголовного преследования и утрате доказательств по делу. Для этого должно быть соблюдено действующее нормативное законодательство относительно проведения данного следственного действия и проведен «Обыск и выемка» с использованием технических и криминалистических средств в соответствии с требованиями современной эпохи.

Ключевые слова: розыскное, изъятие, технический криминалистический инструмент, дрон

Fakhraddin JAFAROV

SOME CRIMINAL-PROCEDURAL AND LEGAL PROBLEMS OF SEARCH AND SEIZURE INVESTIGATIVE ACTIONS

SUMMARY

"Search and Seizure" investigative action acts as a solution to the problem of evidence, which is one of the important issues in the direction of investigating and solving crimes. In many cases, it is through this investigative act that evidence is discovered and seized. That is why the problems that will arise in the practical and organizational-preparatory measures that will arise during the conduct of the mentioned investigative actions can lead to the wrong conduct of the criminal prosecution and the loss of evidence in the case. For this, the existing normative legislation regarding the conduct of this investigative action should be followed and "Search and Seizure" should be carried out using technical and criminalistic tools in accordance with the requirements of the modern era.

Key words: search, seizure, technical-criminalistic tool, drone

UOT 343.712.1

İlkin ƏLƏKBƏROV

*Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyası
Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyəti kafedrasının müəllimi,
polis baş leytenantı
email: ilkinalakbar14@bk.ru
DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/WXTF9648>*

YAŞAYIŞ SAHƏSİNƏ, HABELƏ BİNAYA, ANBARA VƏ YA BAŞQA SAXLANC YERLƏRİNƏ QANUNSUZ DAXİL OLMAQLA ÖZGƏ ƏMLAKINI QULDURLUQ YOLU İLƏ TALAMANIN CİNAYƏT-PROSESSUAL VƏ TƏCRÜBİ PROBLEMLƏRİ

XÜLASƏ

Ümumiləşdirərək bildirmək istəyirəm ki, yaşayış sahəsinə, habelə saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə törədilən talama cinayətlərinin cinayət prosessual aspektlərini nəzərdən keçirərək ibtidai və məhkəmə istintaqı dövrlərində işin gedişatını ləngidən problemlər, həmin problemləri yaradan səbəb və şərait və onların aradan qaldırılması yolları bu məqalədə göstərilib. Bu məqalədə irəli sürülən fikirlər və həll yolları cinayət və cinayət-prosessual qanunvericiliyin, istintaq-məhkəmə təcrübəsinin təkmilləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

Açar sözlər: yaşayış sahəsi, saxlanc yeri, mənzil toxunulmazlığı, talama, silah, silah qismində istifadə edilən əşya, basqın, üzləşdirmə, şəxsin tanınması, sübutların qiymətləndirilməsi

Azərbaycan Respublikası ərazisində hər bir şəxsin əmlakı, mülkiyyəti dövlət tərəfindən qorunur. Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını quldurluq yolu ilə talamanın cinayət və cinayət-prosessual hüquqi səciyyəsinə nəzərdən keçirək. Qeyd edək ki, bu cinayətin ümumi, cinsi, növ obyektləri yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını oğurluq və soyğunçuluq yolu ilə talamanın müvafiq obyektləri ilə eynilik təşkil edir. Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını quldurluq yolu ilə talamanın cinsi obyektinə vahid xalq təsərrüfatı kompleksi kimi ölkənin iqtisadiyyatının normal inkişafını və fəaliyyətini təmin edən ictimai münasibətlərdir. Həmin cinayət-

tin növ obyektinə mülkiyyətçinin öz mülkiyyətinə, habelə mülkiyyətçisi olmasa da, sərəncamvermə, idarəetmə hüququnda yaxud qanunda və ya hüquqi aktda nəzərdə tutulmuş digər əsasla malik olduğu əmlaka sahiblik, istifadə və sərəncam vermə üzrə hüquqlarının daxil olduğu mülkiyyət münasibətləridir.

Azərbaycan Respublikasında istintaq və məhkəmə təcrübəsində yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə talama cinayətlərinin cinayət-prosessual hüquqi səciyyəsinə əməlin barəsində icraat aparılan, istintaq orqanı tərəfindən təqsirləndirilən şəxs qismində tanınmış şəxs tərəfindən törədilməsi, həmin əməlin törədilməsi zamanı saxlanc yerlərinə daxil olarkən şəxs qabaqcadan başqa şəxslərlə əlbir olub-olmaması, cinayətin təşkilatçısı, təhrikedicisi və kömək-

çisinin mövcud olub-olmaması, cinayətin törədilməsində silah və silah qismində istifadə edilən əşyalardan istifadə edilib-edilməməsi müəyyənləşdirilməlidir.

Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını quldurluq yolu ilə talamanın bilavasitə obyektinə də göstərilən münasibətlərdir. Bu, baxılan cinayətin bilavasitə əsas obyektidir. Həmçinin baxılan cinayətin iki əlavə bilavasitə obyektinə vardır. Bunlar aşağıdakılardır:

1) zərərçəkənin həyatının təhlükəsizliyini və sağlamlığını təmin edən ictimai münasibətlər;

2) Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 33-cü maddəsində təsbit edilmiş mənzil toxunulmazlığı hüququnu təmin edən ictimai münasibətlər (əməl yaşayış sahəsinə daxil olmaqla törədildikdə) [1].

Qeyd olunan əməl binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla törədildikdə bir əlavə bilavasitə obyekt mövcud olur ki, bu da zərərçəkənin həyatının təhlükəsizliyini və sağlamlığını təmin edən ictimai münasibətlərdir.

Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla özgə əmlakını quldurluq yolu ilə talamanın predmeti özgə əmlakıdır. Belə əmlak mülki dövriyyədə olduqda, cinayət Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 181.2.3-cü maddəsi ilə tövsif edilir [2].

Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə talanan özgə əmlakı xüsusi tarixi, elmi, ədəbi və ya mədəni dəyəri olan əşyalar və ya sənədlər olarsa, törədilən əməlin Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 183-cü maddəsi ilə tövsif edilməsi zəruridir [2].

Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə talanan özgə əmlakı nüvə materialları və radioaktiv maddələr olarsa törədilən əməl Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 227-ci maddəsi ilə tövsif edilir [2].

Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə talanan özgə əmlakı odlu silah, döyüş sursatı, partlayıcı maddələr və qurğular

olarsa törədilən əməlin tövsifi Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 232-ci maddəsində nəzərdə tutulur [2]. Sadalanan predmetlərin talanması əsasən ictimai təhlükəsizliyə qəsd edir.

Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə talanan özgə əmlakı narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və ya prekursorlar olarsa törədilən əməl Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 235-ci maddəsi ilə tövsif edilir [2]. Yuxarıda göstərilən iki halda olduğu kimi bu halda da cinayətin obyektinə dəyişir. Baxılan cinayətin cins obyektinə ictimai təhlükəsizliyi və ictimai qaydanı təmin edən ictimai münasibətlər, növ obyektinə əhalinin sağlamlığını və ictimai əxlaqı qoruyan ictimai münasibətlər təşkil edir.

Bu halda baxılan cinayətin bilavasitə obyektinə aşağıdakılardan ibarət olur:

1) narkotik vasitələr, psixotrop maddələr və ya prekursorların qanuni dövriyyəsinə nəzərdə tutan ictimai münasibətlər (əsas obyekt);

2) zərərçəkənin həyatının təhlükəsizliyini və sağlamlığını təmin edən ictimai münasibətlər (əlavə obyekt);

3) vətəndaşların mənzil toxunulmazlığı barədə konstitusional hüquqlarını təmin edən ictimai münasibətlər – cinayət yaşayış sahəsinə daxil olmaqla törədildikdə (əlavə obyekt).

Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə talamanın obyektiv cəhətinə nəzər salmaq. Baxılan əməlin obyektiv cəhəti hücumu məruz qalmış şəxsin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli zorakılıqla və ya belə zorakılıq tətbiq ediləcəyi hədəsi ilə bağlı basqında ifadə olunur. Buna qədər yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olma baş verir. Qanunsuz daxil olma cinayət törətmək məqsədilə gizli, açıq və ya aldatma yolu ilə həyata keçirilə bilər. Bu zaman qapılar və ya pəncərələr sındırıla bilər, qıfıllar və ya başqa qoruyucu vasitələr saxta açarlarla açıla bilər və s. Bundan başqa, daxil olma qapısı bağlı olmayan yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə sərbəst şəkildə girməklə də həyata keçirilə bilər. Həmçinin təqsirkar özünü

nü kommunal, məişət, poçt və ya tibb xidmətinin işçisi kimi qələmə verməklə də qeyd olunan yerlərə daxil ola bilər.

Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə talamanın yüksək ictimai təhlükəliliyi əməl, yaşayış sahəsinə qanunsuz daxil olmaqla törədildikdə, təkcə onun törədilməsi üsulu ilə deyil, həm də baxılan əməlin eyni vaxtda üç bilavasitə obyektə qəsd etməsi ilə bağlıdır:

1) mülkiyyətçinin öz mülkiyyətinə, habelə mülkiyyətçisi olmasa da, sərəncamvermə, idarəetmə hüququnda yaxud qanunda və ya hüquqi aktda nəzərdə tutulmuş digər əsasla malik olduğu əmlaka sahiblik, istifadə və sərəncam vermə üzrə hüquqlarının daxil olduğu mülkiyyət münasibətləri;

2) zərərçəkənin həyatının təhlükəsizliyini və sağlamlığını təmin edən ictimai münasibətlər (əlavə obyekt);

3) vətəndaşların mənzil toxunulmazlığı barədə konstitusion hüquqlarını təmin edən ictimai münasibətlər – cinayət yaşayış sahəsinə daxil olmaqla törədildikdə (əlavə obyekt).

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasının CM-in 181.1-ci maddəsində “basqın”, “hücum” və “zorakılıq” sözlərindən istifadə edilir [2]. Quldurluq vaxtı zorakılıq basqın anında, basqın başladıqdan sonra, həmçinin basqın başa çatdıqdan sonra tətbiq edilə bilər. Həmin anlayışları onların hüquqi əhəmiyyəti mövqeyindən fərqləndirmək praktik olaraq mümkün deyildir. Hətta basqının zorakılığın tətbiqi üçün real təhlükə yaratması anlayışına əsaslanaraq zərərçəkənə zorakılığa məruz qalma təlqin edən hərəkət öz-özlüyündə psixi zorakılıqdır. Təqsirkarın sonradan zorakılıq tətbiq etmək niyyəti ilə edəcəyi, ancaq zərərçəkənə hələ zorakılıq təlqin etməyən hərəkəti basqın kimi qiymətləndirilə bilməz. Belə hərəkət yalnız quldurluğa hazırlığı təşkil edir. Basqının başlanğıcı, quldurluq tərkibində onun anlayışının mahiyyətinə görə, bir qayda olaraq, zaman etibarilə zorakılıqla yaxud zorakılıq hədəsi ilə üst-üstə düşür. Qeyd edək ki, “basqın”, “hücum” və “zorakılıq” sözləri həm də eyni mənanı daşıyırlar. “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə “basqın” sözü “ansız hücum; qəfildən, gözlənmədən edilən hü-

cum”, habelə “talan, çapovulçuluq” kimi məna verilir. Basqın təqsirkarın zərərçəkən əleyhinə müəyyən bir şeyi ələ keçirmək, ziyan vurmaq və s. məqsədlə etdiyi sürətli kəskin hərəkəti ifadə edir.

Məhkəmə və istintaq təcrübəsində quldurluq yolu ilə törədilən cinayətlərdə adətən şəxs daxil olduğu saxlanc yerləri barəsində, oranın maddi durumu barəsində məlumatlı olur. İstintaq prosesində şəxsin həmin daxil olduğu yer barəsində olan məlumatı hansı mənbədən əldə etdiyi öyrənilməlidir. Ona verilən məlumatın sırf quldurluğun törədilməsi üçün qəsdli xarakter daşıyıb-daşmadığı istintaq prosesində öz əksini tapmalıdır.

Quldurluq formal tərkibli cinayət olduğundan həmin cinayət zamanı artıq həyat və sağlamlığa zərər vurulubsa paralel qaydada istintaq zamanı digər maddələrlə də tövsif ediləcəkdir. Zorakılıq təkcə əmlakın mülkiyyətçisinə və ya idarə etmə, sərəncamvermə və ya mühafizə etmə məqsədilə onun verildiyi şəxslərə qarşı deyil, həm də təsədüfən cinayətin törədilmə yerində olan və özgə əmlakının götürülməsinə mane olmağa cəhd edən kənar şəxslərə qarşı da tətbiq edilə bilər. Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə talamanın obyektiv cəhətinin bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, qanunverici bu cinayəti formal tərkibli cinayət hesab edir, yəni təqsirləndirilənin əmlakı götürməyə macal tapıb-tapmasından asılı olmayaraq cinayət basqın anından başa çatmış sayılır.

Azərbaycan Respublikasının CPM-in 124-cü maddəsi sübutların anlayışı və növlərindən bəhs edir [3]. Həmin maddəyə əsasən quldurluq yolu ilə törədilən cinayətlərdə sübuta yetirilməlidir ki, əməl həqiqətən də basqın və zorakılıq yolu ilə törədilmişdir? Mövcud istintaq təcrübəsi göstərir ki, quldurluq iştirakçılıqla və ya əvvəlcədən əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilir. Təbii ki, istintaq prosesində bir daha CPM-in 124-cü maddəsinə uyğun olaraq bu kimi şübhələr sübutlarla müəyyənləşdirilməli və möhkəmləndirilməlidir. Belə ki burada zərərçəkmiş şəxsin izahatları, şahid ifadələri (əgər varsa), təqsirləndirilən ifadələri əsas götürülərək təhlil edilməlidir.

Quldurluq cinayətində iştirakçılığa və əvvəlcə-

dən əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədilməsinə əsaslı şübhələr varsa, Azərbaycan Respublikası CPM-in 235-ci maddəsinə uyğun olaraq ifadələrində ciddi ziddiyyətlər olduqda üzvləşdirmə keçirilir [3]. Onlar arasında olan münasibət dəqiqləşdirilir və ardıcıl qaydada suallar verilir.

Saxlanıqların yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə törədilən talama cinayətlərində iş üzrə şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxs öz simasını gizlətmədən bu cinayəti törədibsə onun barəsində CPM-in 239-cu maddəsinə uyğun olaraq tanınma üçün təqdim etmə zərurəti yarandıqda şəxsin tanınması istintaq hərəkəti keçirilir [3]. Təbii ki, tanınma şərtlərinə uyğun olaraq tanıyana azı 3 nəfər xarici görünüşü ilə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənməyən başqa şəxslərlə təqdim edilir və şəxsə cərgədə istədiyi yerdə dayanmağı bildirir. İşin hallarına uyğun olaraq cinayət işinin aparılması istintaq hərəkətləri ilə qanunvericiliyin tələbləri nəzərə alınmaqla davam etdirilir.

Baxılan məsələnin həlli Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı "Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" qərarında da öz əksini tapmışdır [4]. Belə ki, həmin qərarın 25-ci bəndinə görə, özgə əmlakını talamaq məqsədilə zərərçəkmiş köməkçisiz vəziyyətə salmaq üçün onun iradəsinə zidd, yaxud aldatma yolu ilə orqanizminə güclü təsiredici, zərərli və ya bihüsedici vasitələr yeridilməsi quldurluq kimi tövsif edilməlidir. Həmin məqsədlə zərərçəkmişin orqanizminə onun həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olmayan vasitələr, maddələr yeridilmişsə, o zaman əməl, nəticəsindən asılı olaraq, zor tətbiq etməklə törədilən soyğunçuluq kimi tövsif olunmalıdır. Qeyd edilən cinayətlər törədilərkən, tətbiq olunmuş vasitələrin, maddələrin təsirinin xüsusiyyəti və xarakteri, lazım gəldikdə, müvafiq mütəxəssis və ya ekspert vasitəsilə müəyyən oluna bilər.

Quldurluq zamanı psixi zorakılığın məcburi əlaməti zərərçəkənə qarşı yönəlmiş təhlükənin real olaraq həyata keçirilməsidir. Zərərçəkənin real qəbul etdiyi hədənin səmərəliliyi onun həyata keçirilməsi üçün zəruri olan obyektiv səbəblər olmadığı hallarda da azalmır. Bununla bağlı obyektiv olaraq həyata keçirilə bilməyən, ancaq zərər-

çəkənin həyata keçirilə bilən hesab etdiyi hədəsi də quldurluq tərkibini yaradır.

Təqsirkar zərərçəkəni tapançanın maketi və ya yalnız zahirən silaha oxşayan hər hansı predmetlə hədələdikdə hədə xəyali səciyyə daşıyır, çünki bu predmetlərdən istifadə edilməsi zərərçəkənin həyatı və ya sağlamlığı üçün real təhlükə doğura bilməz. Bununla belə, zərərçəkən təqsirləndirilən şəxsin əlində əsl silahın olduğunu hesab edib, xəyali hədəni real hədə kimi qəbul edərsə, belə hallar quldurluq kimi tövsif edilməlidir.

Bu cür hədənin quldurluq kimi qiymətləndirilməsi həm də onunla əsaslandırılı bilər ki, zərərçəkənin psixikasına silahın maketi və ya zahirən silaha oxşayan hər hansı predmetlə hədənin təsir dərəcəsi əsl silahla hədənin təsir dərəcəsinə bərabərdir. Deməli, həm silahın maketindən və ya zahirən silaha oxşayan hər hansı predmetdən istifadə edilməsi, həm də əsl silahdan istifadə edilməsi cinayətkar nəticənin əldə edilməsinə kömək edir.

Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 sayılı "Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" qərarının 25-ci bəndinə görə, şəxs silahı yalnız nümayiş etdirmişsə və ya aşkar yararsız və ya doldurulmamış silahla zərərçəkmişin həyatı və ya sağlamlığı üçün təhlükəli olan xəsarət yetirmək niyyəti olmadan həmin predmetlərlə onu hədələmiş və ya silah tətbiq etmə görüntüsü yaratmışsa (məsələn, silah maketi, oyuncaq xəncər və s.), digər ağırlaşdırıcı hallar olmadıqda, işin konkret hallarından asılı olaraq, onun hərəkəti quldurluq kimi tövsif edilməlidir. Zərərçəkmiş silahın yararsız və ya doldurulmamış olmasını, yaxud da silah tətbiq etmə görüntüsü yaradılmasını başa düşmüşsə, dərk etmişsə, əməl soyğunçuluq kimi tövsif edilməlidir [4].

Quldurluq cinayəti zamanı şəxsin törətdiyi üsul istintaq prosesində önəmli detallardan biridir. Cinayətin aləti üçün ekspertiza təyin edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun B.Yusifovanın şikayəti üzrə 17 fevral 2006-cı il tarixli qərarına əsasən cinayət zamanı əldə edilən əşya və ya predmetin silah və ya silah qismində istifadə edilən əşya olduğu məsələsində müəyyən izahlar verilmişdir [6]. Eksperti-

za rəyindən asılı olaraq Cinayət Məcəlləsinin 228.4-cü maddəsinə uyğun olaraq barəsində əlavə cinayət işi açıla bilər [2].

Təhqiqat və məhkəmə orqanlarına cinayət törətməkdə təqsirləndirilən şəxsin hərəkətlərinin obyektiv səciyyəsinə (cinayətin törədildiyi yeri və vaxtı, kömək göstərilmək imkanının olmaması və s.) hərtərəfli öyrənmək, bütün bu halların məcmusuna əsaslanaraq özgə əmlakını ələ keçirmək məqsədilə tətbiq edilən psixi zorakılığın xarakteri haqqında məsələni həll etmək lazımdır.

Təqsirləndirilən şəxs tərəfindən tətbiq edilən psixi zorakılığın həyat və ya sağlamlıq üçün təhlükəli zorakılıq hesab edilməsi üçün bu hədənin silah və ya onu əvəz edən predmetlərin nümayiş etdirilməsində ifadə edilməsi məcburi deyildir. Yalnız cinayətin törədildiyi şəraitin belə hədənin zərərçəkəndə təqsirləndirilənin ona divan tutmağa hazır olması barədə yəqinlik yaratdığı müəyyən etmək vacibdir. Yaşayış sahəsinə, habelə binaya, anbara və ya başqa saxlanc yerlərinə qanunsuz daxil olmaqla quldurluq yolu ilə talama zamanı psixi zorakılıq zorlamaqla hədələmədə də ifadə oluna bilər. Belə hədə öz səmərəliliyinə görə sağlamlığa ağır zərər vurmaya bərabər tutula bilər. Belə ki, bu, zərərçəkənin psixikasına o dərəcədə güclü təsir edə bilər ki, tələb edilən əmlakı təqsirləndirilən şəxsə özü könüllü verə bilər.

Quldurluq cinayətinin praktikada formalaşan bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, cinayətin törədilməsində əsaslı şübhələrlə təqsirləndirilən qismində tanınan şəxsin barəsində məhkəmələr tərəfindən CPM-in 157-ci maddəsinə uyğun olaraq həbs qətimkan tədbiri seçilir [3]. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumu-

nun "Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair" 9 iyul 2010-cu il tarixli qərarına əsasən həbs qətimkan tədbirinin seçilməsinə əsaslı hallar olmalıdır [5]. Bu hallardan biri kimi əgər şəxs barəsində həbs qətimkan tədbiri deyil, digər qətimkan tədbiri seçilsə şəxs rahatlıqla cinayətin izlərini və cinayət işində maddi sübut qismində istifadə edilə bilən predmetləri itirə bilər. Buna misal olaraq cinayət zamanı silah qismində istifadə edilən predmetin və alətin izlərinin itirilməsini göstərmək olar. İkinci hal kimi cinayəti görüb, eşidən və ya cinayət barədə məlumatlı olan şəxslərin, yəni şahidlərə təsir etmək imkanının olmasıdır. Şahidlərə hər hansı psixi, fiziki və ya başqa təsir göstərməklə onun cinayət işində düzgün iştirakına maneə yarada bilər. Üçüncü hal kimi isə paralel qaydada cinayətdə zərər çəkən şəxslərin həyatına yenidən zərər vura bilər, həmçinin istintaq prosesindən yayına bilər və qaçıb gizlənərək istintaqın gedişini yubada bilər.

Yaşayış sahəsinə, saxlanc yerlərinə quldurluq yolu ilə törədilən talama cinayətlərinin hər bir cinayət əməlinə olduğu kimi fərqli, spesifik xarakterə malikdir. İstər maddi, istərsə də prosesual hüquq normalarına uyğun olaraq əməlin təhlili onu göstərir ki, bu cinayət zamanı əldə edilən əmlaka, vurulan ziyana, sağlamlığa yetirilən xəsarətə, iştirakçılıqla törədilməsinə, hansı üsul və alətlərdən istifadə edilərək törədilməsinə uyğun olaraq əməl başqa maddələrlə tövsif edilməsi ilə yanaşı, işin hallarından asılı olaraq cinayətin şəffaf araşdırılması, sübutların düzgün toplanılması və hər kəsin təqsirinə uyğun olaraq əməlin düzgün qiymətləndirilməsi olduqca vacibdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2023
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2023
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2023
4. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 3 mart 2005-ci il tarixli 1 saylı "Oğurluq, soyğunçuluq və quldurluğa dair işlər üzrə məhkəmə təcrübəsi haqqında" qərarı
5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun "Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin 157.5-ci maddəsinin şərh olunmasına dair" 9 iyul 2010-cu il tarixli Qərarı
6. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun B.Yusifovanın şikayəti üzrə 17 fevral 2006-cı il tarixli Qərarı

Илькин АЛЕКБЕРОВ

УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ И ЭМПИРИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ГРАБЕЖА ЧУЖОГО ИМУЩЕСТВА ПУТЕМ НЕЗАКОННОГО ПРОНИКНОВЕНИЯ В ЖИЛОЕ ПОМЕЩЕНИЕ, А ТАКЖЕ В ЗДАНИЕ, СКЛАД ИЛИ ИНЫЕ МЕСТА ХРАНЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Подводя итог, хотелось бы констатировать, что, рассматривая уголовно-процессуальные аспекты разбойных преступлений, совершенных путем разбоя, в том числе незаконного проникновения в жилые помещения и складские помещения, выявлены проблемы, замедляющие ход дела в периоды предварительного и судебного следствия, Причины и условия, создавшие эти проблемы, а также пути их устранения показаны в данной статье. Представленные в статье идеи и решения могут быть использованы для совершенствования уголовного и уголовно-процессуального законодательства, следственно-судебной практики.

Ключевые слова: Жилой район, место хранения, жилищный иммунитет, грабеж, оружие, предмет используемый в качестве оружия, рейд, лицом к лицу, распознавание человека, оценка доказательств

Ilkin ALEKBEROV

CRIMINAL-PROCEDURAL AND EMPIRICAL PROBLEMS OF ROBBERY OF SOMEONE ELSE'S PROPERTY BY ILLEGAL ENTRY INTO A RESIDENTIAL PREMISES, AS WELL AS INTO A BUILDING, WAREHOUSE OR OTHER PLACES OF STORAGE

SUMMARY

Summarizing, I would like to state that by reviewing the criminal procedural aspects of robbery crimes committed by robbery, including illegal entry into residential areas and storage areas, the problems that slow down the progress of the case during the preliminary and court investigation periods, the causes and conditions that created those problems, and the ways to eliminate them are shown in this article. The ideas and solutions presented in this article can be used to improve criminal and criminal-procedural legislation, investigative-court practice.

Key words: residential area, storage place, housing immunity, larceny, weapon, an item used as a weapon, raid, facing, person recognition, evaluation of evidence

UOT 343.3/7

Vüqar QƏDİMOV

Bakı Dövlət Universitetinin
Cinayət hüququ və kriminologiya
kafedrasının doktorantı
e-mail: woogalle@gmail.com

DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/JAUT2787>

CİNAYƏT QANUNVERİCİLİYİNDƏ “YAYINMA” İLƏ ƏHATƏ OLUNAN HƏRƏKƏTSİZLİK CİNAYƏTKAR DAVRANIŞ KİMİ

XÜLASƏ

Obyektiv cəhətdən hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərin sistemində özünəməxsusluğu ilə seçilən hərəkətsizliyin bir digər təzahür forması kimi “yayınma” ilə əhatə olunan cinayətkar davranış çıxış edir. Bu məqalədə qeyd edilən hərəkətsizlik forması və onun cinayət-hüquqi xüsusiyyətləri təhlil ediləcəkdir.

Açar sözlər: tövsif, cinayət tərkibi, obyektiv cəhət, hərəkətsizlik, yayınma

Obyektiv cəhətdən hərəkətsizliklə törədilən cinayətlər sistemində özünəməxsusluğu ilə seçilən hərəkətsizliyin digər bir təzahür forması “yayınma” ilə əhatə olunan cinayətkar davranışlardır. Cinayət qanunvericiliyində mühafizə etdiyi ictimai münasibətlər baxımından “yayınma” ilə əhatə olunan hərəkətsizlik, əsasən, Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin “İqtisadi sahədə cinayətlər” adlı IX bölməsində və “İqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cinayətlər” adlı 24-cü fəslində öz əksini tapmışdır. Belə ki, cari məqalədə məhz bu kateqoriya cinayətlərin cinayət tərkibi əlamətləri və onların hərəkətsizliklə törədilmə formaları (təmiz və ya qarışıq) təhlil ediləcəkdir.

Cinayət-hüququ baxımdan “yayınma” ilə əhatə olunan hərəkətsizliyə anlayış verməzdən öncə onun ümumhüquqi, xüsusən də mülki-hüquqi məzmununa nəzər salmaq zəruridir. Belə ki, hələ XIX əsrdə alman kriminoloqu A.Feyerbax qeyd edirdi ki, “Qanunsuz olaraq hərəkətlə törədilən cinayətlərdən (delikta commissionis) fərqli olaraq, icra etməmə (yayınma) (delikta ommissionis) hərəkətsizliklə ifadə olunur” [13, s.147]. Cəmiyyətin mülki hüquq və fəaliyyət qabiliyyətli subyektlərinin əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərini tənzimləyən mülki hüquqda hərəkətin

edilməsi (gözlənilməsi) və hərəkətsizliyin (yayınmanın) nəticələri ən mötəbər şəkildə öhdəlik hüququnda təhlil edilə bilər. Bunun üçün öhdəliyin anlayışına nəzər salmaq və onun əmələ gəlmə əsaslarına diqqət yetirmək lazımdır. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə (bundan sonra Mülki Məcəllə) əsasən, öhdəliyə mülki-hüquqi məzmunundan leqal anlayış verilmişdir. Belə ki, həmin Məcəllənin “Öhdəliyin anlayışı” adlı 385-ci maddəsində qeyd edilir ki: “öhdəliyə uyğun olaraq bir şəxs (borclu) başqa şəxsin (kreditorun) xeyrinə müəyyən hərəkəti etməlidir, misal olaraq, pulu ödəməli, əmlakı verməli, işi görməli, xidmətləri göstərməli və ya müəyyən hərəkətdən çəkinməlidir, kreditorun isə borcludan vəzifəsinin icrasını tələb etmək hüququ vardır” [3, s.236].

Digər tərəfdən qeyd etmək lazımdır ki, öhdəliyin yaranma əsasını başlıca olaraq müqavilə (ex contractu) və hüquqpozmadan (ex delicto) irəli gələn ictimai münasibətlər təşkil edir. Bununla belə, klassik roma hüquqşünasları arasında öz nüfuzu ilə seçilən Qay, özünün “Aurea” əsərində yazırdı ki, öhdəliyin yaranma əsasını sadəcə müqavilə və hüquqpozmalardan irəli gələn ictimai münasibətlər təşkil etmir. O qeyd edirdi ki, həyatın gedişində nə müqaviləyə, nə də hüquqpozma-

ya əsaslanan öhdəlik yarana bilər: bütün bunlara isə “ex variis causarum figuris”, yəni müxtəlif əsaslardan yaranan öhdəlikləri aid edə bilərik. Onun öhdəliklərin yaranma əsasına dair dördhədli təsnifatına müqavilədən irəli gələn; sanki müqavilədən irəli gələn; deliktdən (hüquqpozmadan) irəli gələn; sanki deliktdən (hüquqpozmadan) irəli gələn öhdəliklər aid idi [10, s.144]. Bu təsnifat hər nə qədər mübahisəli olsa da, sanki müqavilədən irəli gələn öhdəliklərə “özgə işlərini tapşırıqsız aparma”nı, sanki deliktdən (hüquqpozmadan) irəli gələn öhdəliklərə isə “əsassız varlanma”nı uyğun saya bilərik.

Mülki hüquq baxımından yayınma ilə əhatə olunan hərəkətsizliyə anlayış verəsi olsa, qeyd edə bilərik ki, “yayınma” öhdəlik institutu daxilində öhdəliklərin icra edilməməsinin zahiri tərəfi kimi çıxış edərək məsuliyyət yaradır və mülki hüquq sahəsində özünəməxsusluğu ilə seçilir.

Cinayət hüququnda “yayınma” ilə əhatə olunan hərəkətsiz davranışa leqal anlayış verilmədiyindən, ayrı-ayrı cinayətlərin dispoziyasının quruluşuna uyğun olaraq, qəsd etdiyi ictimai münasibətlər baxımdan ona anlayış vermək mümkündür. Nəzərə almaq lazımdır ki, hərəkətsizliyin digər təzahür formaları (kömək göstərməmə, boyun qaçırma və s.) ilə birlikdə götürüldükdə, qeyd edilən formalar şərti xarakter daşıyır və cinayət hüquqi kateqoriya kimi hərəkətsizliyin mahiyyətindən irəli gəlir. Bu əsasda qeyd edilənlərə uyğun olaraq, yayınmaya cinayət-hüquqi baxımdan anlayış verəsi olsa, deyə bilərik ki, müvafiq əsasla şəxs üçün müəyyən edilmiş öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi, habelə lazımınca yerinə yetirilməməsi ilə ictimai-təhlükəli əməllərə qəsd edilməsi yayınma formasında cinayətkar və hərəkətsiz davranışı əmələ gətirir. Cinayət Məcəlləsinin Xüsusi hissəsinin strukturunda yayınma ilə əhatə olunan cinayətlərə aiddir:

- Maddə 196. Kreditor borclarını ödəməkdən qəsdən yayınma;
- Maddə 209. Gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma;
- Maddə 213. Vergiləri, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və ya məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını ödəməkdən yayınma;
- Maddə 213-2. Qiymətli metalları və qiymətli daşları dövlətə satmaqdan yayınma;

mətli daşları dövlətə satmaqdan yayınma;

- Maddə 303.2.... əmlakın müsadirə olunması barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünün (qərarının) icra olunmasından başqa cür yayınma.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən bir daha aydın olur ki, yayınma ilə əhatə olunan cinayətlərdən sadəcə biri (Cinayət Məcəlləsi, maddə 303) “Dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan cinayətlər” adlı XI bölməsinin “Ədalət mühakiməsi əleyhinə olan cinayətlər” adlı 32-ci fəslində, qalanları isə, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, Cinayət Məcəlləsinin IX bölmə və 24-cü fəslində təsbit edilmişdir.

Kreditor borclarını ödəməkdən qəsdən yayınma cinayəti-Cinayət Məcəlləsinin 196-cı maddəsində bir əsas tərkibdə, bir ağırlaşdırıcı tərkibdə ilk dəfə (bundan əvvəlki Cinayət Məcəllələrində mövcud olmamışdır) təsbit olunmuşdur. Cinayətlərin kateqoriyasında qeyd edilən əməl az ağır cinayətlərə daxil edilir.

Təhlil olunan maddəyə əsasən, kreditor borclarına əsaslanan öhdəlik mövcuddursa, kreditor həmin öhdəliyə uyğun olaraq borcludan müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsini tələb etməkdə haqlıdır. Belə ki, Mülki Məcəllənin “Öhdəliyin icra edilməməsi anlayışı”na dair 442-ci maddəsinə əsasən, öhdəliyin icra edilməməsi (ondan yayınma) dedikdə, onun pozulması və ya lazımınca icra edilməməsi (vaxtında icra edilməməsi, mallarda, işlərdə və xidmətlərdə qüsurlarla və ya öhdəliyin məzmunu ilə müəyyənləşdirilmiş digər şərtləri pozmaqla icra edilməsi) başa düşülür. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməməsinin hərəkətsizlik formasında təzahürü borclunu kreditor qarşısında məsuliyyətli edir. Belə ki, həmin Məcəllənin “Öhdəliklərin icra edilməməsi üçün borclunun məsuliyyəti” adlı 448-ci maddəsinə əsasən, borclu öz öhdəliklərinin hər bir təqsirli pozuntusu (hərəkət və ya hərəkətsizlik) üçün məsuliyyət daşıyır [3, s.259].

Təhlil olunan cinayət əsas tərkibdə “məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş müvafiq qərarına əsasən təşkilat rəhbərinin və ya vətəndaşın kreditor borclarını, yaxud qiymətli kağızları ödəməkdən qəsdən yayınması xeyli miqdarda ziyan vurulması” ilə müşayiət olunur [2, s.191]. Cinayətin obyektiv cəhətinin zəruri əlaməti kimi, “məhkə-

mənin qanuni qüvvəyə minmiş müvafiq aktı çıxış edir ki, bu da təhlil olunan cinayət əməli ilə Cinayət Məcəlləsinin 306-cı maddəsində təsbit edilən məhkəmənin hökmünü, qərarını, yaxud digər aktını icra etməmə tərkibi ilə rəqabətini yaradır. Belə ki, bu norma CM-in 306-cı maddəsinin xüsusi norması kimi çıxış edir.

Kreditor borclarını ödəməkdən qəsdən yayınma əməli yalnız öhdəliklərin icra edilməməsinin məzmunundan irəli gələn kreditor borclarını deyil, həm də qiymətli kağızları da ehtiva edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının 24 noyabr 1992-ci il tarixli “Qiymətli kağızlar və fond birjaləri haqqında” Qanununun 1-ci maddəsinə əsasən, qiymətli kağızlar dedikdə, qiymətli kağız sahibinin emitent barəsində əmlak hüquqlarını və ya borc münasibətlərini təsdiqləyən pul sənədidir [6]. Mülki Məcəllənin 998.5-ci maddəsinə əsasən, qiymətli kağızın mülkiyyətçisi qiymətli kağızda aldatma və ya saxtalaşdırma aşkar etdikdə kağızı ona vermiş borcluya qarşı qiymətli kağızla təsdiqlənmiş öhdəliyin lazımınca yerinə yetirilməsi və zərərin əvəzinin ödənilməsi tələbini irəli sürə bilər [3, s.439].

Bu maddə üzrə “yayınma” dedikdə, qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktı üzrə müəyyən edilmiş öhdəliyin icra edilməməsi ilə müşayiət olunan hərəkət və ya hərəkətsizlik başa düşülür [8, 92].

Belə ki, müvafiq öhdəliyin vaxtında icra edilməməsi, müvafiq icra qurumundan gəlməmək və s. hərəkətsizliklə törədilən yayınmaya misal ola bilər. Əgər borclu məhkəmə iclaslarından yayınarsa və çağırış üzrə gəlməkdən imtina edirsə, qeyd edilən cinayətə görə məsuliyyət yaranmayacaqdır. Göstərilən nümunələr məhz qanuni qüvvəyə minmiş məhkəmə aktının icra edilməməsi ilə məsuliyyət yaradır.

Maddi tərkibli bu cinayət əsas tərkibdə xeyli miqdarda (əlli min manatdan yuxarı, lakin iki yüz min manatdan artıq olmayan) ziyanı, ağırlaşdırıcı tərkibdə külli miqdarda (iki yüz min manatdan artıq olan məbləğ) ziyanın vurulması ilə başa çatmış sayılır. Bu əsasda qeyd edilən cinayət, hərəkətsizliklə törədilən əməllərin təsnifatında ictimai təhlükəli nəticənin zəruriliyindən irəli gələrək qarışıq hərəkətsizlik ilə törədilir.

Gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 209-cu maddəsində bir əsas tərkibdə, bir ağırlaşdırıcı tərkibdə və bir də xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkibdə təsbit olunmuşdur. Cinayətlərin kateqoriyasında təhlil edilən əməl az ağır cinayətlərə aiddir [2, s.207].

Blanket xarakterli dispozişiyaya malik olan bu cinayət hüquq normasında cinayətin predmetini gömrük ödənişləri təşkil edir. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə əsasən, gömrük ödənişləri dedikdə, gömrük orqanları tərəfindən alınan gömrük rüsumları, vergilər, gömrük yığımları, dövlət rüsumu və haqq başa düşülür [4, s.168]. Gömrük ödənişlərinin siyahısı, həmçinin Gömrük Məcəlləsinin 224.1-ci maddəsində təsbit edilmişdir: gömrük rüsumları; əlavə dəyər vergisi; aksizlər; yol vergisi; gömrük yığımları; haqq; dövlət rüsumu.

Gömrük qanunvericiliyinə əsasən, gömrük borcunun ödənilməsi müddətləri qanunla tənzimlənir. Belə ki, gömrük borcu gömrük orqanları tərəfindən Gömrük Bəyannaməsi təsdiq edilənədək və ya gömrük bəyannaməsinin təsdiqi ilə eyni vaxtda ödənilir. Kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmayan mallar üzrə gömrük borcu, onlar gömrük sərhədindən keçirilərkən sadələşdirilmiş bəyannamənin təsdiqi ilə eyni vaxtda ödənilir. Gömrük Bəyannaməsinin verilməsi gecikdirildikdə, gömrük borcunun ödənilməsi müddəti Gömrük Bəyannaməsinin verilməsi üçün müəyyən edilən müddətin başa çatdığı gündən hesablanır. Bu Məcəllənin 156.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan dövrü bəyannamə verildiyi halda, gömrük borcu mallar müvafiq gömrük orqanına təqdim olunduğu tarixdən 15 (on beş) gündən gec olmayaraq ödənilməlidir [4, s.92].

Təhlil olunan cinayət üzrə “yayınma” dedikdə, həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə müvafiq gömrük ödənişlərini ödəməmə başa düşülür. Hərəkətsizliklə törədilməyə misal olaraq, gömrük qanunvericiliyində müəyyən edilmiş müddətlər ərzində həmin ödənişlərin ödənilməməsi aid edilə bilər.

Gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma əməli formal tərkibli cinayət tərkibinə malikdir. Belə ki, cinayətlərin törədilmə vaxtı, qanunvericilikdə müəyyən edilmiş müddətdə ödənişlə-

rinin edilməməsi ilə başa çatmış sayılır. Bununla belə, qeyd edilən əmələ görə cinayət məsuliyyətinin yaranması üçün qanunverici xüsusi miqdar müəyyən etmişdir. Belə ki, əsas tərkib üzrə xeyli miqdarda gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınmaya görə məsuliyyətin **yarlanması** üçün ödənilməmiş gömrük ödənişlərinin iyirmi min manatdan yuxarı, lakin iki yüz min manatdan artıq olmayan məbləğin olmaması zəruridir, ağırlaşdırıcı tərkibdə “külli miqdar” dedikdə, iki yüz min manatdan yuxarı, lakin beş yüz min manatdan artıq olmayan məbləğ başa düşülür. “Xüsusi ilə külli miqdarda” gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən (təkrar) yayınma dedikdə, beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləği başa düşülür [12, s.751].

Cinayət Məcəlləsinin 209.2.1-ci maddəsində xeyli miqdarda gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınmanın təkrar törədilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Burada təkrarlığın yaranması üçün ilkin və ya sonrakı əməllərin eyni törədilmə üsulu ilə (hərəkət və ya hərəkətsizlik) törədilməsi mütləq deyildir. Təhlil oluna cinayət hərəkətsizliyin təsnifatında təmiz hərəkətsizliklə müşayiət olunur.

Vergiləri, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və ya məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını ödəməkdən yayınma cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 213-cü maddəsində bir əsas tərkibdə, bir ağırlaşdırıcı tərkibdə, bir də xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkibdə təsbit edilmişdir. Cinayətlərin kateqoriyasına uyğun olaraq, bu əməl ağır cinayət kimi qiymətləndirilə bilər.

Vergilər və başqa dövlət ödənişlərinə dair öhdəliklərin yerinə yetirilməsi vəzifəsi konstitusion norma kimi təsbit edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 73-cü maddəsinə əsasən, qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər bir kəsin borcudur [1, s.24]. Təhlil olunan cinayətin predmetini vergilər, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və ya məcburi dövlət sosial sığorta haqları təşkil edir.

Cinayət Məcəlləsinin 213-cü maddəsi obyektiv cəhətdən həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə törədilə bilər. Cari araşdırmaya uyğun olaraq, bu cinayət üzrə hərəkətsizliklə ifadə olunan yayın-

maya aiddir: şəxsin bilə-bilə, yəni qəsdən vergiləri, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və ya məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını ödəməməsi və bundan yayınması. Qeyd etmək vacibdir ki, təhlil olunan cinayət üzrə məsuliyyətin yaranması üçün subyektiv meyar çox vacibdir. Belə ki, xüsusi subyekt olan şəxs həyatı çətinliklərə (uzun sürən ağır xəstəlik və s.) görə müvafiq öhdəliklərini yerinə yetirmirsə, onun əməli qeyd edilən cinayət üzrə istisna olunur [8, s.128].

Vergiləri, işsizlikdən sığorta, icbari tibbi sığorta və ya məcburi dövlət sosial sığorta haqlarını ödəməkdən yayınma cinayəti formal tərkibli cinayətdir. Belə ki, müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq, qeyd olunan ödənişlər müəyyən edilmiş vaxtda ödənmədikdə məsuliyyətə səbəb olur. Təhlil olunan cinayət blanket xarakterli dispozişiyada nəzərə tutulduğundan, Cinayət Məcəlləsi ilə cinayət **məsuliyyətinin** yaranması digər qanunvericilik aktlarında qeyd edilmişdir. Misal olaraq, Vergi Məcəlləsinin 53-cü maddəsinə əsasən, bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş vergi ödəyiciləri, vergi agentləri və onların nümayəndələri, habelə vergi orqanlarının vəzifəli şəxsləri vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə bu Məcəllə, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının digər qanunları ilə müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyət daşıyırlar [5, s.42]. Bu əsasda deyə bilərik ki, təhlil olunan cinayətin hərəkətsizlikdən törədilmə forması təmiz hərəkətsizliyi ehtiva edir.

Qeyd edilən cinayət üzrə məsuliyyətin yaranması üçün ödənişlərə dair məbləğ müəyyən edilmişdir. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 213-cü maddəsinin “Qeyd” hissəsinə əsasən, əsas tərkibdə “xeyli miqdar” dedikdə, əlli min manatdan yuxarı, lakin iki yüz min manatdan artıq olmayan məbləğ, ağırlaşdırıcı tərkibdə “külli miqdar” dedikdə iki yüz min manatdan yuxarı, lakin beş yüz min manatdan artıq olmayan məbləğ, xüsusilə ağırlaşdırıcı tərkibdə “xüsusilə külli miqdar” dedikdə beş yüz min manatdan yuxarı olan məbləğ başa düşülür [9, s.538].

Qiymətli metalları və qiymətli daşları dövlətə satmaqdan yayınma cinayəti Cinayət Məcəlləsinin 213-2-ci maddəsində bir əsas tərkibdə təsbit

olunmuşdur. Cinayətlərin kateqoriyasında təhlil edilən cinayət az ağır cinayətlər kateqoriyasına daxildir. Təhlil olunan bu cinayət yalnız hərəkətsizliklə törədilən yayınma ilə müşayiət olunur.

Törədilməsi ilə dövlətin maliyyə-iqtisadi mənafeələrinə ziyan vuran bu əməlin predmeti qismində qiymətli metallar, qiymətli daşlar, standart uyğun affina edilmiş qiymətli metallar, habelə rekuperasiya edilmiş qiymətli daşlar çıxış edir. Blanket xarakterli normada ifadə olunan bu predmetlərin hər birinə Azərbaycan Respublikasının 10 iyun 2005-ci il tarixli “Qiymətli metallar və qiymətli daşlar haqqında” Qanunun 1-ci maddəsində anlayış verilmişdir. Misal olaraq, bu Qanunun 1.1.2-ci maddəsinə əsasən, qiymətli daşlar dedikdə, işlənmiş və işlənilməmiş şəkildə olan təbii almazlar, zümrüdlər, yaqutlar, sapfirlər, aleksandritlər başa düşülür [7].

Təhlil olunan cinayətin obyektiv cəhəti xüsusi subyektlər tərəfindən, yəni bu cinayətlə əhatə olunan predmetləri hasil və istehsal edən şəxslər tərəfindən xeyli miqdarda törədilməklə onları ilkin olaraq dövlətə satmaqdan yayınmada ifadə olunur. Cinayət qanunu ilə mühafizə edilən bu öhdəlik “Qiymətli metallar və qiymətli daşlar haqqında” Qanunun 4.5-ci maddəsinin məzmunundan irəli gəlir. Belə ki, həmin maddəyə əsasən, yerin təkindən hasil olunmuş qiymətli metallar və qiymətli daşlar, standart uyğun affina edilmiş qiymətli metallar, habelə rekuperasiya edilmiş qiymətli daşlar çeşidlənmiş şəkildə satılarkən onları hasil və istehsal etmiş subyektlər həmin qiymətli metalları və qiymətli daşlar Azərbaycan Respublikasının qızıl ehtiyatını doldurmaq üçün, ilk növbədə, müvafiq icra hakimiyyəti orqanına qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada təklif edilməlidir [7]. Buradan da göründüyü kimi, qanunla xüsusi subyektlər tərəfindən onların üzərinə qoyulmuş öhdəliyin yerinə yetirilməməsi, qeyd edilən əməlin passiv hərəkətsizliklə (təklifi verməmə və ya satmama) cinayət məsuliyyətinə səbəb olmasına şərait yaradır.

Digər tərəfdən, təhlil olunan cinayətin təsbit olunduğu maddənin adından elə aydın olur ki, sanki xüsusi subyektlər mütləq şəkildə qeyd edilən predmetləri dövlətə satmalıdırlar. Lakin burada həmin şəxslərin qeyd edilən predmetləri müt-

ləq satmaq öhdəliyi mövcud deyildir. Yuxarıda qeyd edilən Qanunun 10.2-ci maddəsinə əsasən, affina edilmiş qiymətli metallar qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının qiymətli metalların və qiymətli daşların ehtiyatlarının doldurulması məqsədilə dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına ölkə daxilində və xaricdə tədarük edilə bilər. Müvafiq standart uyğun şəkildə affina edilmiş qiymətli metallar, habelə yerin təkindən hasil olunmuş yaxud rekuperasiya edilmiş qiymətli daşlar çeşidlənmiş şəkildə satılarkən, ilk növbədə, bu qanunun 4.5-ci maddəsinə uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının qiymətli metalların və qiymətli daşların ehtiyatlarının doldurulması üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanına təklif olunur [7]. Buradan da məlum olur ki, cari predmetləri hasil və istehsal edən xüsusi subyektlər bu predmetləri satmaq istədikdə ilk növbədə dövlətə təklif verməmə və satmama onlar barəsində məsuliyyətə səbəb ola bilər, yəni dövlətdən öncə digər şəxslərə təklif verdikdə və satdıqda onların cinayət məsuliyyətinə danışmaq olar. Həmçinin, bu şəxslərin öz mülkiyyətində qeyd edilən predmetləri saxlaması Cinayət Məcəlləsinin 213-2-ci maddəsi ilə cinayət məsuliyyətinə səbəb ola bilməz. Digər tərəfdən, verilmiş təklifə dövlət tərəfindən cavab gəlmədiyi, habelə gələn cavabın subyektin qanunvericiliklə nəzərdə tutulan mənafeələrini pozduğu təqdirdə, qeyd edilən predmetlərin başqa şəxslərə təklif verilməsi və ya satılması qeyd edilən maddə ilə məsuliyyəti istisna edir [8, s.142].

Formal tərkibli bu cinayət xüsusi subyektlərin bəhsi keçən predmetləri ilkin olaraq dövlətə satmaqdan yayındığı, yəni dövlətdən öncə digər şəxslərə təklif etdiyi və ya satdığı andan törədilmiş sayılır. Bununla belə, qanunverici əsas tərkibdə ifadə olunan “xeyli miqdar” ifadəsində, bu cinayətin təsbit olunduğu maddənin “Qeyd” hissəsində aydınlıq gətirmişdir. Belə ki, cari maddə ilə şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün, onun əməli yeddi min manatdan artıq olan məbləğ ehtiva etməlidir [2, s.214]. Təhlil olunan cinayət hərəkətsizliyin təsnifatında təmiz hərəkətsizliklə müşayiət olunur.

Əmlakın müsadirə olunması barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünün (qə-

rarının) icra olunmasından başqa cür yayınma cinayəti yuxarıda təhlil olunan cinayətlərdən mühafizə etdiyi ictimai münasibətlər və struktur baxımından fərqliliyi ilə seçilərək, Cinayət Məcəlləsinin 303.2-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. Cinayətlərin kateqoriyasında təhlil olunan əməl az ağır cinayətlər kateqoriyasına aiddir.

Öncəliklə qeyd etməliyik ki, Cinayət Məcəlləsinin 303-cü maddəsi “Siyahıya alınmış və ya üzərinə həbs qoyulmuş, yaxud müsadirə olunmalı əmlak barəsində qanunsuz hərəkətlər” adlansa da, bu maddədə iki müstəqil cinayət-hüquq norması (maddə 303.1 və 303.2) təsbit edilmişdir. Onlardan yalnız biri (303.2) yayınma ilə əhatə olunan hərəkətsizliyi ifadə edir.

Cinayət Məcəlləsinin 303.2-ci maddəsi obyektiv cəhətdən məhkəmənin hökmünə (qərarına) əsasən müsadirə edilməli olan əmlakı gizlətmə və ya mənimləmə, habelə əmlakın müsadirə olunması barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünün (qərarının) icra olunmasından başqa cür yayınmada ifadə olunur [9, s.734]. Burada ifadə olunan “başqa cür yayınma” ifadəsi əvvəldə qeyd edilən “məhkəmənin hökmünə (qərarına) əsasən müsadirə edilməli olan əmlakı gizlətmə və ya mənimləmə” əməllərinin də yayınma ilə müşayiət olunduğunu bildirir. Bu əsasda deyə bilərik ki, təhlil edilən cinayət üzrə yayınma həm hərəkət, həm də hərəkətsizliyi ifadə edə bilər. Bu cinayətin obyektiv cəhətində hərəkətsizliklə müşayiət olunan yayınma bilavasitə göstərilməsə də, şəxsin icra məmurlarını aldadaraq müəyyən edilmiş vaxtda və yerə gəlməməsi başqa cür yayınmaya misal ola bilər.

Digər tərəfdən təhlil olunan cinayətin obyektiv cəhətinin məzmunundan irəli gələrək deyə bilərik ki, Cinayət Məcəlləsinin 303.2-ci maddəsi ilə 306-cı maddəsi rəqabət yarada bilər və 303.2-ci maddə xüsusi norma kimi qiymətləndirilə bilər. Belə ki, “əmlakın müsadirə olunması barədə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmünün (qərarının) icra olunmasından başqa cür yayınma” elə həmin hökmünün (qərarının) icra olunmaması ilə müşayiət olunur. Cinayət Məcəlləsinin 303.2-ci maddəsində yayınma ilə ifadə olunan hərəkətsizlik müvafiq təsnifata uyğun olaraq təmiz hərəkətsizliklə törədilir.

Milli cinayət qanunvericiliyində “yayınma” ilə əhatə olunan cinayətkar davranışların təsbit olunduğu cinayət əməllərinin qısa təhlilindən müəyyən olundu ki, yayınma ilə əhatə olunan cinayətlər həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə törədilə bilər, hansı ki, bunlar obyektiv cəhətin zəruri əlamətidir [11, s.22]. Cari məqalədə yayınma ilə əhatə olunan cinayətlər hərəkətsizliklə törədilən cinayətlərin sistemində səciyyələndirilərək, müvafiq təsnifatda təhlil olundu. Buna müvafiq olaraq deyə bilərik ki, hərəkətsizliyin təsnifatında Cinayət Məcəlləsinin 209, 213, 213-2, 303.2-ci maddələrində yayınma ilə ehtiva olunan hərəkətsizlik təmiz, 196-cı maddədə isə qarışıq formanı bildirir.

Cari araşdırmaya uyğun olaraq, Cinayət Məcəlləsinin 196-cı maddəsinin məzmunundan irəli gələrək onun 306-cı maddəyə münasibətdə xüsusi norma kimi çıxış etməsinə əsaslanaraq hesab edirik ki, qanunverici 196-cı maddəni Cinayət Məcəlləsinin 32-ci fəslə olan “Ədalət mühakiməsi əleyhinə cinayətlər” fəslinə gətirməlidir. Digər tərəfdən, Cinayət Məcəlləsinin 306-cı maddəsi ilə müqayisə etdikdə, hüquqi-texniki tərtibata uyğun olaraq, maddə adının “Kreditor borcları və qiymətli kağızlar üzrə məhkəmənin hökmünü, qərarını, yaxud digər aktını icra etməmə” olaraq dəyişdirilərək, ayrıca cinayət əməli kimi təsbit edilməsinin tərəfdarıyıq.

Hərəkətsizliklə törədilən yayınma ilə müşayiət olunan qiymətli metalları və qiymətli daşları dövlətə satmaqdan yayınma əməlinin təsbit olunduğu maddə adının da qüsurlu olduğu qənaətdəyik. Belə ki, həmin maddənin təhlilinə uyğun olaraq cari maddə adının “Qiymətli metalları və qiymətli daşları ilk növbədə dövlətə təklif etmə və ya satmadan yayınma” kimi təsbit edilməsinə təklif edirik.

Həmçinin Cinayət Məcəlləsinin 303-cü maddəsinin həm adının, həm də strukturunun mötəbər olmadığı qənaətdəyik. Belə ki, maddə adında “qanunsuz hərəkətlər” ifadəsi 303.2-ci maddəsinin məzmununa uyğun gəlmir. Digər tərəfdən 303.2-ci maddəni 306-cı maddə ilə müqayisə etdikdə, xüsusi norma kimi bu əməlin 306-cı maddənin daxilində kriminallaşdırılmalı olduğu qənaətdəyik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq Yayın evi, 2023, 64 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2024, 488 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2023, 704 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2023, 280 s.
5. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2023, 780 s.
6. Azərbaycan Respublikasının “Qiymətli kağızlar və fond birjalari haqqında” Qanunu.
<https://e-qanun.az/framework/7941>
7. Azərbaycan Respublikasının “Qiymətli metallar və qiymətli daşlar haqqında” Qanunu.
<https://e-qanun.az/framework/10851>
8. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin Kommentariyası. Prof. F.Y.Səməndərovun redaktəsi ilə (SM-ə edilmiş əlavə və dəyişiklikləri şərh edən h.ü.f.d. B.C.Kərimov). Bakı: Hüquq Yayın Evi, 2023, II hissə, 872 s.
9. Ağayev İ.B. Azərbaycan Respublikasının Cinayət hüququ. Ümumi və Xüsusi Hissələr. Dərslik. Bakı: Nurlar, 2010, 832 s.
10. Əkbərov R.A. Hüquq elminin tarixi və metodologiyası. Bakı: Qanun Nəşriyyatı, 2023, 320 s.
11. Səmədova Ş.T., Bayramova M.N., Rzayeva S.N., Musayeva A.T., Nəzərova K.O., Cinayət hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı: “Mütərcim”, 2022, 176 s.
12. Самедова Ш.Т. Уголовное право Азербайджанской Республики. Особенная часть: в двух частях. Баку: Адильоглы, 2020, т.1 – 824 с; т.2 – 864 с.
13. Урубжуров М.С. Понятие и границы бездействия в уголовном праве России // Тенденции развития науки и образования. Ростов-на-Дону. 2021. № 73-5. С. 147-150.

Вугар ГАДИМОВ**БЕЗДЕЙСТВИЕ КАК УГОЛОВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ,
ПОДПАДАЮЩЕЕ ПОД “ИЗБЕЖАНИЕ” В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ****РЕЗЮМЕ**

Другим проявлением преступного бездействия, отличающимся своей уникальностью в системе преступлений, совершаемых посредством бездействия объективной стороны, является преступное поведение, охватываемое «уклонением». В данной статье будет проанализирована объективная сторона преступлений, в которых обнаруживается данное преступное бездействие, и их место в классификации преступного бездействия.

Ключевые слова: квалификация, состав преступления, объективная сторона, бездействие, уклоняться.

Vugar GADIMOV**OMISSION AS CRIMINAL CONDUCT COVERED BY "AVOIDANCE" IN CRIMINAL LAW****SUMMARY**

Another manifestation of criminal omission, distinguished by its uniqueness in the system of crimes committed by the omission of objective aspect, is criminal behaviour covered by "avoidance". In this article, the objective aspect of crimes in which this criminal omission is detected and their place in the classification of criminal omission will be analyzed.

Key words: qualification, criminal composition, objective aspect, omission, evade.

UOT 343.3/7

İsmayıl ƏMİRLİ

Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasının Kriminalistika kafedrasının müəllimi,
polis kapitanı
e-mail: emirliismayil@gmail.com

DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/YCDL6673>

POZĞUNLUQ HƏRƏKƏTLƏRİNƏ GÖRƏ MƏSULİYYƏT

XÜLASƏ

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müddəalarına nəzər yetirsək, şəxslərə qarşı söz atmaq, cinsi məzmununda narahatedici sözlər və hərəkətlər, şəxsin intim zonasına daxil olmaq və ya ona toxunmaq kimi əməllərə görə birbaşa məsuliyyət nəzərdə tutulmamışdır. Belə hərəkətlər cəmiyyətimizdə “pozğunluq” kimi qiymətləndirilir. Pozğun dedikdə isə əxlaqı pozulmuş və ya əxlaqsız şəxs başa düşülür. Ölkəmizdə gündəlik həyatda əsasən qadın cinsinə məxsus olan şəxslər küçələrdə hərəkət edərkən, ictimai nəqliyyatdan istifadə edərkən və yaxud hər hansı kütləvi tədbirdə şəxslər tərəfindən cinsi təcavüzə məruz qalırlar. Belə halların qarşısının alınması və həmin əməlləri törətmiş şəxslərin ədalətli şəkildə mühakimə edilməsi üçün “pozğunluq” müstəqil əməl kimi qiymətləndirilərək, törədən şəxs cinayət və inzibati məsuliyyətə cəlb olunmalıdır.

Açar sözlər: cinsi azadlıq, cinsi toxunulmazlıq, pozğunluq, cinayət, məsuliyyət

İnsanın cinsi azadlığını və ya cinsi toxunulmazlığını pozan, ailə institutunun nüfuzunu zədələyən əməllər ən qədim tarixlərdən bəri cəzalandırılmışdır. Zorlama cinayətinə tarixin müxtəlif dövrlərində və müxtəlif cəmiyyətlərdə cərimə, daş qalaq etmə, həbs, xədim etmə və edam cəzası kimi müxtəlif cəzalar tətbiq edilmişdir. Tarixən və bu gün cinsi cinayətlər ən ağır cinayətlərdən biri hesab olunur. Qədim cəmiyyətlərdə cinsi və dini tabular mövcud olmaqla, bu tabulara qarşı cinayətlər ciddi şəkildə cəzalandırılırdı. Şəxsi mülkiyyət hələ məlum olmadığı üçün şəxsə və mülkiyyətə qarşı cinayətlər anlayışı tabulara qarşı cinayətlərdən xeyli gec inkişaf etmişdir. İctimai həmrəylik bağını qıracaq qədər güclü olduğu üçün tabu sayılan və toxunulması qadağan edilən dəyərlər adı ilə cəzalandırılan və bu səbəbdən də ağır cinayət kimi səciyyələndirilən cinsi cinayətlərin cinayət qanununun inkişafına uyğun olaraq qanuna daxil edilməsi tez təşəkkül tapmışdır.

İnsanın azadlığı və toxunulmazlığı çoxsəpkili bir anlayışdır. Bu anlayış da şəxsiyyətin cinsi to-

xunulmazlığını və cinsi azadlığını əhatə edir. Başqa sözlə, kiminlə və hansı formada seksual tələbatın təmin edilməsi yetkin şəxsin hüququdur. Seksual münasibətlər insan həyatının ayrılmaz hissəsidir. Belə münasibətlər mərkəzi normalara, müəyyən hissəsi isə ailə qanunvericiliyinin normalarına əsaslanır və cinayətlərin nikahdankənər və nikahdaxili münasibətləri ilə realizə olunur.

Bugünkü qanunvericiliyimizdə demək olar ki, “Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər” başlığı altında araşdırılan əməllərin hamısı Roma hüququndan öz başlanğıcını götürür. Bu səbəbdən Roma hüququnun cinsi cinayətlərə dair müddəaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Eramızdan əvvəl 8-ci əsrdə qurulan Roma hərbi, siyasi və mədəni inkişafı nəticəsində eramızdan əvvəl 1-ci əsrdə öz dövrünün ən böyük və ən güclü dövlətinə çevrilmişdir. Bu inkişaf və genişlənmə Roma cəmiyyətini dəyişməyə məcbur etmişdir. Dəyişikliyin gətirdiyi yeni problemlərə ictimai quruluşun uyğunlaşa bilməməsi və düzgün həllər tapa bilməməsi Roma ictimai qurulu-

şunun onurğa sütununu təşkil edən ailə institutunun qüdrətinin zəifləməsinə, yəni mənəvi çöküşünə və ailə həyatının korlanmasına səbəb oldu. Həmin dövrün müasir romalı kişi və qadınlarının müsbət yanaşdığı cinsi azadlıq zamanla təhrif edilmiş əlaqə formalarının yayılmasına səbəb oldu.

Qədim Romada əvvəlcə zorlama üçün xüsusi bir cəza yox idi. Zorlama cinayəti digər zorlama cinayətləri ilə birlikdə e.ə. II yüzillikdən etibarən xüsusi bir cinayət kimi məcəllədə öz əksini tapmışdır. Buna səbəb matriarxal (anaya bağlı ailə) rejimin hələ aradan qalxmadığı ibtidai tayfalarda zorlamanın cinayət sayılmamasının yaratdığı çətinliklər idi. Patriarxal (ataya bağlı ailə) rejiminin qurulması və onun bir qadının bir kişiyyə aid olması zorlama əməlini müstəqil cinayət əməlinə çevirmişdir. Burada olan "Fücur" anlayışı bəzi dini əsaslı qadağaları "yaxın qohumlar arasında nikahın qadağan edilməsi" formasına çevirərək Roma hüququ sahəsinə daxil etmişdir. "Əxlaq kodeksi (Moribus)"-a görə bu əməl cinayət sayılırdı [9].

"Lex Iulia De Adulteriis Coercendis" Qanunu ilə evli və subay qadınlar nikahdankənar cinsi əlaqədə olduqda ciddi şəkildə cəzalandırılırdı [9]. Bu halda qeyri-rəsmi cinsi münasibətdə olan qadın və ya qızın atası qızı və onun məşuqunu öldürə bilirdi. Əgər qadın evli, məşuqu qul olsaydı, ər yalnız məşuqu öldürə bilirdi. Hər iki halda, əgər məşuq öldürülməzsə, sürgünə məhkum edilməli və malının yarısı müsadirə edilməli idi. Əgər qadın öldürülməyəydi, evli olduğu halda malının üçdə biri, evli olmadığı halda yarısı müsadirə edilirdi. Yustinian zamanında isə zina edən qadın monastıra həbs olunaraq orada yaşamağa məcbur edilirdi.

Roma cinayət hüququnda imperatorluq dövründə qullara qarşı zorlama törədilsə belə, bu cinayət sayılır və sanksiya kimi ölüm cəzası nəzərdə tutulurdu. Konstantinin verdiyi bir fərmanla qızların və qadınların qaçırılması da cinayət sayılır və ölüm cəzası sanksiya kimi qəbul edilirdi. Cinayətkarın qaçırılan qadınla evlənmək istəməsi və qadının razılığı cinayətkarın cəzalandırılmasına mane olmurdu. Yustinian dövründə homoseksuallıq, zorlama və iffətsizlik də qanunlarda cinayət kimi qəbul edilməyə davam edirdi [10].

Qədim Romada yaşamış hüquqşünas Domitius Ulpianusun "Digesta" mətnində yazdığı bir müddədə cinsi hücum və narahat etmə ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır. Belə ki, düzgün əxlaqlı qadın necə geyinməli olduğunu bilməlidir. Çünki qadının geyiminə görə edilmiş cinsi hücum və narahat etmənin ictimai təhlükəliliyi artır. Həmin dövrdə qadınları "materfamilias" (ailə başçısı və ya ailədə ən yaşlı olan qadın), "matron" (evli və ya ləyaqətli qadın), "fahişə" və qul geyimli olaraq xarakterizə edirdilər. Mətnə belə bir müddəə var ki, əgər şəxs qullara məxsus olan paltar geyinmiş gənc qızlara cinsi hücum edib, narahat edən şəxs yüngül cinayət törətmiş sayılır. Əgər şəxs "materfamilias" kimi deyil, bir fahişə kimi paltar geyinmişsə törədilən cinayətin ictimai təhlükəliliyi azalır. Həmçinin bir qadın "matron" kimi geyinməzsə və kimsə ona cinsi hücum edərək narahat edərsə iniuria (haqsızlıq) cinayəti törətmiş sayılacaqdır [9].

Bundan başqa, Babil dövlətində "Hammurapi Qanun"larında cinsi azadlıq və toxunulmazlıq ilə əlaqədar edilən bir çox hərəkət cinayət kimi qəbul edilmiş, zərərçəkmiş qarşı edilən hərəkətlərin mühakiməsi əsasən dövlət tərəfindən edilən "qisas"la cəzalandırılmışdır. Belə cinayətlərdə "şəxsi qisas" cəzası tətbiq olunmurdu [14]. "Hammurapi Qanun"larına görə öz qızı ilə cinsi münasibətdə olan ata sürgün cəzasına məhkum edilirdi. Gəlini ilə qeyri-rəsmi şəkildə cinsi əlaqədə olan qayınata suda boğularaq öldürülürdü. Atasının ölümündən sonra anası ilə cinsi əlaqədə olan oğul və ana yandırılaraq öldürülürdü. "Hammurapi Qanun"ları zinayı cinayət olaraq qəbul etmiş, qadın ilə kişinin iplə bağlanaraq suya atılmaq cəzası ilə cəzalandırılmasını nəzərdə tutmuşdur. Ümumiyyətlə, başqasının namusuna qarşı hər hansı əxlaqsızlıq edən kişi əsasən ölümle cəzalandırılırdı [14].

Cinsi azadlıq və toxunulmazlıq əleyhinə olan cinayətlər İslam hüququnda zina anlayışı çərçivəsində öyrənilir. Zina tam fəaliyyət qabiliyyətli bir kişi ilə qadının (evlilik, evlilik şübhəsi və ya mülkiyyət) qeyri-rəsmi halda cinsi əlaqədə olmasıdır. Zina cinayətinin iki şərti var. Birinci şərt haram münasibətdir, ikinci şərt isə tərəflərin münasibətə könüllü olaraq girməsidir.

“Zina”nın İslam cinayət hüququ baxımından cinayət sayılması üçün onu törədənlərin evli olması şərt deyildir. Lakin əməl ailəli şəxslər tərəfindən törədilibsə, bu, çox daha ağır cəza tələb edən bir vəziyyətdir. Zina həm evli cütlüklərin nikahdankənar cinsi əlaqəsini, həm də subay və ya dul şəxslərin nikah müqaviləsinə əsaslanmayan cinsi əlaqəsini əhatə edir. “Zina” cinayətinin qorunan hüquqi faydası dəyərlərin, ümumi əxlaqın, iffətin və ailə institutunun qorunmasıdır [13].

Zina cinayətinin cəzası Quran və hədislərdə bildirilmişdir. Cəmiyyətdə sapqınlıq yaratdığı üçün Allahın haqqına girmək kimi qəbul edilmişdir. Zərərcəkmiş tərəf şikayət etməsə belə, başqa şəxslərin cinayətə şahid qismində şikayət etməsi mümkündür. Cinayət müəyyən edildikdən sonra dövlət başçısı belə cinayətkarı əfv edə və cəzasının müqabilində onunla danışıqlar apara bilməz.

Zina cinayətinin baş verməsi üçün əsas tərkib kimi tərəflər arasında təmas və ya cinsi əlaqə baş verməlidir. Cinsi əlaqəyə girmədən onların şəh-vət ehtiyaclarını ödəmək niyyəti ilə başqa əməllər etməsi zina cinayəti sayılmır. Lakin bu halda da şəxsin əməli inzibati xəta kimi qiymətləndirilib daha yüngül cəza ilə cəzalandırılırdı.

Əbu Hənifəyə görə, oğlanbazlıq və lezbiyan cinsi əlaqənin cəzası təzirdir. Hüquqsünaslar arasında lezbiyan cinsi əlaqənin hüddud cəzası tələb olunmadığı barədə fikir birliyi də mövcuddur. Osmanlı praktikasında əxlaqsızlıq cinayətinə ağır əmək cəzası verilirdi. Ölü və heyvanlarla cinsi əlaqədə olmaq təzir cəzasını tələb edir. Zina cinayətində zərərcəkmişin razılığı bunu etmək üçün əsas ola bilməzdir; əksinə, əmələ razılıq verən şəxsin həm də təqsirkar olmasını təmin edir.

Zina cinayətini sübut etməyin üç yolu var. Bunlar; dörd tam fəaliyyət qabiliyyətli, müsəlman və kişi şahidlər gördüklərini and içərək bəyan etmələri, zinakarın dörd dəfə zina cinayətini etiraf etməsidir. Evli olmayan qadının hamilə qalması, onun cinsi əlaqədə olmasını sübut etdiyindən zina cinayəti sabitləşir. Şahidlərdən dördünün eyni vaxt və yerdə eyni cinsi əlaqəni görməsi tələb olunur. Bu hal olmasa zina təsdiqlənməyəcəkdir. Əgər şahidlərin hamısı və ya bir neçəsi şəhadət verməkdən imtina edərsə və bu rəqəm dördədən az olarsa, zinanın təsdiqini tapma-

mış sayılır. Etiraf, zinakarın zina etdiyini məhkəmədə bəyan etməsidir. Əgər zina etdiyini etiraf etməsi hakim tərəfindən müəyyən edilən şəxs sonradan etirafından imtina edərsə, zina təsdiqini tapmamış sayılır.

Cinayətini etiraf edən şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb etməyə imkan verən yaş həddinə çatıb-çatmadığı araşdırılır. Əgər bu hal təsdiqlənsə cəza verilir. Azyaşlı uşaqlar və ruhi xəstələr onların razılığı ilə cinsi əlaqədə olsalar belə, onların etdikləri əməli dərk etmədikləri üçün hüddud cəzası tətbiq edilmir, lakin bu şəxslərə qarşı təhlükəsizlik və maarifləndirmə tədbirlərinin tətbiqi mümkündür.

Zina edən şəxsə veriləcək cəza, onun evli və ya subay, azad, kölə və ya cariyə olmasına görə müxtəlifdir. Əgər zina cinayətini törədən şəxs kişi və ya qadın olmasından asılı olmayaraq subaydırsa, 100 çubuq və sürgün ilə cəzalandırılır. Hənəfilərə görə, sürgün hədd deyil, təzir cəzasıdır və buna yalnız ölkə başçısı qərar verə bilər [12].

İmam Malik isə sürgün cəzası baxımından kişi və qadını bir-birindən ayırmışdır. Belə ki, bu cəza qadının islahına səbəb olmayacağını, əksinə onu yoldan çıxaracağına görə yalnız kişilərə şamil edilirdi. Zina edən şəxs möhsandırsa(evli) daşqalaqla öldürmə cəzası alırdı. Möhsan olmanın şərtləri; nikahlı olmaq, azad olmaq, müsəlman olmaqdır. Əgər möhsan möhsan olmayan şəxslə zina edərsə, möhsan daşqalaq, qeyri-möhsan isə dəyənəklə cəzalandırılır [12].

Qeyri-müsəlmanlar zina etdiyi halda daşqalaq deyil, cəldə (çubuq) ilə cəzalandırılırdı. Kölələrin və cariyələrin cəzası azad qadınların cəzasının yarısı qədərdir. Burada cəzanı yüngülləşdirən səbəb həmin insanların azad olmamasıdır.

Əbu Hənifəyə görə, cinayətkarın hökm vermədən əvvəl qurbanı ilə evlənməsi hədd cəzasını azaldır. Birliyə görə, sonradan bağlanan nikahın əvvəllər törədilmiş cinayətə heç bir təsiri yoxdur.

Azərbaycan Respublikasının Qanunvericiliyinə nəzər salsaq görərik ki, Cinayət Məcəlləsinin 20-ci fəslə “Şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığı və cinsi azadlığı əleyhinə olan cinayətlər” kimi adlandırılmışdır. İnsanın azadlığı və toxunulmazlığı çoxsəpkili bir anlayışdır. Bu anlayış da şəxsiyyətin cinsi toxunulmazlığını və cinsi azadlığını əha-

tə edir. Başqa sözlə, kiminlə və hansı formada seksual tələbatın təmin edilməsi yetkin şəxsin hüququdur. Seksual münasibətlər insan həyatının ayrılmaz hissəsidir. Belə münasibətlər mərkəzi normalara, müəyyən hissəsi isə ailə qanunvericiliyinin normalarına əsaslanır və cinayətlərin nikahdankənar və nikahdaxili münasibətləri ilə realizə olunur.

Qüvvədə olan cinayət qanununda aşkar seksual zorakılığa görə, habelə yetkinlik yaşına çatmayanların cinsi əxlaqını kobud surətdə pozan əməllərə görə məsuliyyət müəyyən edən normalar nəzərdə tutulmuşdur [1]. Azərbaycan Respublikası CM-in müvafiq fəslində zorlama, seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri, seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etmə, on altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etmə, on altı yaşına çatmayan şəxsə qarşı əxlaqsız hərəkətlər kimi cinayətlər qeyd edilmişdir.

CM-in 149-cu maddəsində zorlamaya aşağıdakı kimi anlayış verilmişdir: zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə qarşı zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə onunla cinsi əlaqədə olma [2].

CM-in 150-ci maddəsində seksual xarakterli zorakılıq hərəkətlərinə aşağıdakı kimi anlayış verilmişdir: zərərçəkmiş şəxsə və ya başqa şəxslərə zor tətbiq etməklə və ya belə zor tətbiq etmə hədəsi ilə və ya zərərçəkmiş şəxsin köməksiz vəziyyətindən istifadə etməklə uşaqlıq və ya seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətləri etmə [2].

CM-in 151-ci maddəsində seksual xarakterli hərəkətlərə məcbur etməyə aşağıdakı kimi anlayış verilmişdir: əmlakının məhv edilməsi, zədələnməsi və ya götürülməsi hədəsi ilə və yaxud zərərçəkmiş şəxsin maddi və ya sair asılılığından istifadə etməklə onu cinsi əlaqəyə girməyə, uşaqlıqlığa və ya seksual xarakterli digər hərəkətlərə məcbur etmə [2].

CM-in 152-ci maddəsində on altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli digər hərəkətlər etməyə aşağıdakı kimi anlayış verilmişdir: on dörd yaşına çatmış, lakin on altı yaşına çatmayan şəxslə cinsi əlaqədə olma və ya sek-

sual xarakterli digər hərəkətlər etmə [2].

CM-in 153-ci maddəsində on altı yaşına çatmayan şəxsə qarşı əxlaqsız hərəkətlərinə aşağıdakı kimi anlayış verilmişdir: on altı yaşına çatmayan şəxsə qarşı zor tətbiq etmədən əxlaqsız hərəkətlər törətmə, habelə həmin şəxsi cinsi zorakılıq hərəkətləri və ya seksual fəaliyyəti müşahidə etməyə cəlb etmə.[2]

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin müddəalarına nəzər yetirsək, şəxslərə qarşı söz atmaq, cinsi məzmununda narahatedici sözlər və hərəkətlər, şəxsin intim zonasına daxil olmaq və ya ona toxunmaq kimi əməllərə görə birbaşa məsuliyyət nəzərdə tutulmamışdır. Belə hərəkətlər cəmiyyətimizdə “pozğunluq” kimi qiymətləndirilməklə çox rast gəlinən hallardandır. Pozğun dedikdə, əxlaqı pozulmuş, əxlaqsız şəxs başa düşülür [6]. Ölkəmizdə gündəlik həyatda əsasən qadın cinsinə məxsus olan şəxslər küçələrdə hərəkət edərkən, ictimai nəqliyyatdan istifadə edərkən və yaxud hər hansı kütləvi tədbirdə kişilər tərəfindən cinsi təcavüzə məruz qalırlar. Cinsi təcavüz dedikdə, cinsi məzmununda təkliflərin edilməsi, israrlı şəkildə tanış olma istəyi və yaxud qadınların müxtəlif nahiyələrinə (saçına, paltarına, bədənində və s.) toxunma kimi insidentlər başa düşülür.

Göstərilənlərlə bağlı 2023-cü il tarixində yuxarıda göstərilən məzmununda baş vermiş hadisəyə nəzər yetirək. Naməlum şəxs sentyabrın 1-də saat 20 radələrində piyadaların hərəkət etdiyi ərazidə mağazadan çıxan iki qadına yaxınlaşıb. O, qadınların birinin geyiminə və bədənində əl ataraq əxlaqsız hərəkətlər etməyə başlayıb. Qadının qışqırmasını və ətrafa digər şəxslərin yaxınlaşdığını gören şəxs daha sonra qaçaraq ərazidən uzaqlaşdı. Polisin həyata keçirdiyi tədbirlərlə hadisəni törədən şəxsin Qobustan rayonu, Şıxzahırlı kənd sakini 1994-cü il təvəllüdü R.Babayev (şərti) olması müəyyən edilib. O, saxlanılaraq ərazi üzrə Səbail RPİ-nin 39-cu Polis Bölməsinə gətirilib və barəsində inzibati protokol tərtib edilib. Saxlanılan şəxs daha sonra Səbail Rayon Məhkəməsinə aparılıb. O, məhkəmədə deyib ki, geyim mağazasında 2 qadının çıxdığını görmüş, içkinin təsiri altında öz hərəkətlərini idarə edə bilmədiyinə görə onlardan birinə yaxınlaşaraq əli ilə ona toxunmuş, narahat etmişdir. Səbail Rayon Məhkəməsi-

nin qərarı ilə xuliqanlıq etmiş şəxsə 5 sutka inzibati həbs cəzası verilib [4].

Göstərilən tipdə hadisələrin baş verməsi halında qanunvericiliyimizdə istinad etmək üçün uyğun norma tapa bilməyib, məcburi olaraq həmin əməli ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə xuliqanlıq (CM-in 221-ci maddəsi) və xırda xuliqanlıq (İXM-in 510-cu maddəsi) kimi qiymətləndiririk.

Xarici ölkələrin qanunvericiliyinə müraciət etsək görərik ki, artıq xeyli sayda xarici ölkələr bu əməli sanksiyalaşdıraraq qanunvericiliklərinə daxil etmişlər. Həmçinin göstərilən halların qarşısının alınması və azalması ilə bağlı təşkilatlar yaradılmışdır.

Söz atmaq və ya təcavüz 765 nömrəli Türk Cəza Qanununun 421-ci maddəsində “Qadınlara və (...) kişilərə söz atanlar üç aydan bir ilə qədər, təcavüz edənlər isə altı aydan iki ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilir” təsbit edilmişdir. Təcavüz dedikdə “hər hansı bir şəxsə qarşı onun razılığı olmadan cinsi əlaqədə olma və ya seksual xarakterli hərəkətlər etmə və yaxud cəhd etmə səviyyəsinə çatmayan, söz atma sərhədini keçən ədəb və iffətə qarşı olan hərəkətlər” başa düşülür. Türkiyə Ali Məhkəməsi isə həmin maddəyə belə anlayış vermişdir: “Fit çalmaq, zərərçəkmişin arxasında düşərək onun şəxsi və intim zonasına daxil olunması, cinsi orqanını işarə etməsi və ya göstərməsi, iki və ya daha çox sevgi mesajı (məktubu) yazması, çimdik atması, müvafiq əl-qol hərəkətləri ilə cinsi əlaqədə olmaq istəyini bildirməsi başa düşülür. Həmin əməl birbaşa qəsdlə törədilir. Və göstərilən əməl şifahi, yazılı şəkildə və ya hərəkətlə törədilə bilər. Bədənə toxunma ilə əhatə olunan əməlin ani olaraq edilməli və davam etməməlidir. Əks halda başqa cinayət əməlinin tərkibi yaranacaqdır. Əgər bədənə toxunma bir neçə dəfə və ya davamlı şəkildə olarsa bu artıq seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri kimi qiymətləndirilməlidir. Belə hərəkətlər əsasən ictimai nəqliyyatda yanaşı oturan sərnişinin ayaqlarına ayaqların sürülməsi, bədənin müxtəlif nahiyələrinə toxunulması zəminində baş verə bilər” [8].

Almaniya Federativ Respublikasında təcavüz və söz atma kimi hərəkətlər cinayət əməli kimi qəbul edilir. Alman Cəza Qanununun 174-cü və

184-cü maddələrinə görə, hər hansı şəxsin bədəninə təmas etmək və ya cinsi orqanını göstərmək cinayət əməli kimi qiymətləndirilir. Burada şəxsin sözlə təcavüz etməsi halı da ayrıca vurğulanmışdır. Sözlü şəkildə edilən təcavüzə 2 ilədək azadlıqdan məhrum etmə və ya cərimə növündə cəza tətbiq olunur. Bədənə toxunma ilə bağlı olan əmələ ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə asılı olaraq 3 aydan 5 ilədək azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza tətbiq edilməsi nəzərdə tutulur [5].

İtaliya Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 612-ci maddəsində “stalking” əməli qeyd olunmuşdur. Həmin maddəyə görə, bir şəxs başqa bir şəxsin cinsi azadlığını və toxunulmazlıq hüququnu pozaraq cinsi məzmunlu davranışlar edirsə, cinsi təcavüz cinayətini törətmiş sayılır [7].

“Stalking”-ə geniş məzmununda baxsaq- başqa bir şəxsə təkrarlayan şəkildə zəng etmək, mesajlar və ya məktublara göndərmək yolu təqib və narahat edən pozğun şəxslərin əməlləri başa düşülür. Belə ki, pozğunluq edən şəxsin zərərçəkmişin yollarına çıxması, onu izləməsi, evinin yaxınlığına və iş yerinə gəlməsi, tez-tez sosial şəbəkələrdən və ya digər əlaqə vasitələrindən istifadə etməklə narahat etməsi kimi davranışları əhatə edir. Təkrarlılıq dedikdə, eyni bir zərərçəkmiş üzərində birdən çox eyni xarakterli hərəkətlər etmək başa düşülür.

Həmin əməlin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə 1 ildən 6 il 6 ayadək azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza nəzərdə tutulmuşdur. Şəxsin cinayət məsuliyyətinə cəlb olunması üçün hadisənin baş verməsindən 6 ay keçməmiş bu barədə şikayət edilməlidir.

Göstərilənləri nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin 152-1-ci maddəsi aşağıdakı qaydada əlavə edilməsi tövsiyə edilir.

152-1. Pozğunluq hərəkətləri etmə

Zərərçəkmiş şəxslə cinsi əlaqədə olma, uşaqlıq və ya seksual xarakterli digər zorakılıq hərəkətləri etmə, əxlaqsız hərəkətlər törətmə, cinsi zorakılıq hərəkətləri və ya seksual fəaliyyəti müşahidə etməyə cəlb etmə kimi hərəkətlərə əhatə olunmayan, həmin şəxsin intim zonasına daxil olaraq təkrarlanmayan və davam etməyən təmas etmə, verbal ya qeyri-verbal formada

seksual məzmunlu narahatedici təkrarlanan hərəkətlər etmə

- bir ildən iki ilədək müddətə islah işləri və ya bir ildən üç ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Həmçinin göstərilənləri nəzərə alaraq, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin [3] 524-1-ci maddəsinə aşağıdakı qaydada

əlavə edilməsi tövsiyə edilir.

524-1. Xırda pozğunluq

Hər hansı şəxsə qarşı verbal ya qeyri-verbal formada seksual məzmunlu narahatedici hərəkətlər etmə

- üç ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər” mühazirə materialı. İ.Məmmədli Polis Akademiyası. https://pa.edu.az/library/1/11/23_m._23.pdf
  2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi <https://e-qanun.az/framework/46947>
  3. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi <https://e-qanun.az/framework/46960>
  4. <https://cebheinfo.az/hadise/qadinlara-qarsi-exlaqsiz-hereket-eden-sexs-tutuldu>
  5. <https://az.wiktionary.org/wiki/pozgun>
  6. İtaliya Cinayət Məcəlləsi. 2024-cü il. <https://www.poliziadistato.it/statics/21/stalking.pdf>
  7. Türk Cəza Qanunu. 2024-cü il <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5237&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
  8. “Agustus Çağında Cinsəl Suçlar ve Lex Lulia De Adulteriis Coercendis”, Dç. Dr. Tamer Diler Homer Kitapevi, İstanbul, 2007, s.13
  9. “Toplumsal İnsanın Evrensel Doğası ve Cinsəl Suçlar”. Cahit Can, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2002, səh. 463
  10. Hasanov Eldar. İslam Hukuku ile Karılatırmalı Olarak Yahudi Hukukunda Zina ve Benzeri Cinsəl Suçlar. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜSBE, 2007
  11. 22 ÜNAL ÖZKORKUT, Nevin. “İSLAM CEZA HUKUKUNDA KADIN”. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 56, sy. 2 (Haziran 2007): 83-95. https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000000329.
  12. ÇELEN, Mehmet, İslam Hukuku'nda Zina ve Recm, Denge Yayınları, İstanbul, 2006, s.89
- Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor. Paperback. January 1, 1997 by Martha T.Roth <https://www.g2rp.com/pdfs/LawCollectionsFromMesopotemiaAndAsiaMinor.pdf>

Исмаил АМИРЛИ

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА ИЗВРАЩЕНИЕ

РЕЗЮМЕ

Если мы посмотрим на статьи Уголовного кодекса Республики Азербайджан, прямая ответственность не предусмотрена за действия, такие как домогательства к индивидуумам, произнесение сексуально тревожных замечаний и действий, вход в интимную зону человека или его касание. Такие действия часто называются в нашем обществе "извращением". Когда мы говорим о "извращении", мы понимаем человека, потерявшего мораль, нравственного человека. В нашей стране в основном лица женского пола подвергаются сексуальным домогательствам при движении по улицам, использовании общественного транспорта или на массовых мероприятиях от лиц. Когда мы говорим о сексуальном насилии, они сталкиваются с такими инцидентами, как предложение сексуальных услуг, настойчивые попы

Ключевые слова: половая свобода, половая неприкосновенность, преступление, извращение, ответственность

Ismail AMİRLİ

CRIMINAL LIABILITY FOR PERVERSION**SUMMARY**

When we look at the articles of the Criminal Code of the Republic of Azerbaijan, direct responsibility has not been envisaged for actions such as harassing individuals, making sexually disturbing remarks and actions, entering a person's intimate zone, or touching them. Such actions are often labeled as "perversion" in our society. When we say "perversion," we understand a person who has lost morals, an immoral person. In our country, mainly individuals belonging to the female sex are exposed to sexual harassment when moving on the streets, using public transport, or at any mass event by individuals. When we talk about sexual assault, they encounter incidents such as making sexual proposals, persistent attempts to get acquainted, or touching various parts of women's bodies (hair, clothing, body, etc.). In order to prevent such cases and to ensure that the perpetrators of these actions are justly prosecuted, "perversion" is considered an independent act, and the person who committed it must bear criminal and administrative responsibility.

Key words: sexual freedom, sexual immunity, crime, perversion, responsibility

UOT 343.353.1

Bəhrüz MÜSLÜMOV*Bakı Dövlət Universitetinin**Cinayət hüququ kafedrasının doktorantı**e-mail: bahruzmuslumov@gmail.com*DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/LAFX1532>

VƏZİFƏ SƏLAHIYYƏTİNDƏN SUI-İSTİFADƏ CİNAYƏTİNİN OBYEKTİV CƏHƏTİ

XÜLASƏ

Bu məqalədə vəzifə səlahiyyətindən sui-istifadə cinayətinin obyektiv tərəfi təhlil edilir. Cinayətin obyektiv tərəfinin zəruri və fakültativ əlamətləri qeyd olunur. Zəruri əlamətlər hərəkət və hərəkətsizlikdə, fakültativ əlamətlər isə zaman, yer və nəticə kimi mühüm əlamətlərdə əks olunur. Bu cinayətə xas olan mühüm məsələ hərəkət, hərəkətsizlik və nəticə arasında birbaşa səbəb-nəticə əlaqəsinin olmasıdır.

Açar sözlər: obyektiv cəhət, korrupsiya, hərəkət, hərəkətsizlik, sui-istifadə, nəticə

Cinayətin obyektiv cəhəti cinayətin dörd vacib əlamətindən biridir. Cinayətin obyektivi, subyektivi, subyektiv cəhəti ilə birlikdə xarakterizə olunan bu komponent digər elementlərlə birlikdə cinayətin vahid tərkib hissəsini təşkil edir. Qeyd olunan cəhətlərdən birinin olmaması həm də cinayətin olmaması deməkdir.

Obyektiv cəhət cinayətin zahiri cəhətidir. Müəyyən zamanda, məkanda, şəraitdə baş verməklə ictimai təhlükəli qəsdin zahiri cəhətini özündə ehtiva edir. Cinayətin zahiri cəhətini təşkil etməklə əməli konkretləşdirir.

Cinayətin obyektiv cəhəti cinayət hadisəsini, nəticəsini, nəticə ilə hadisə arasındakı səbəbli əlaqəni, zamanı, məkanı, alət və vasitəni, cinayətin törədilmə üsulunu, şəraiti özlüyündə ehtiva edir. Cinayətin obyektiv cəhətinin əlamətlərini zəruri və fakültativ əlamətlər kimi iki qrupda şərh olunur [2, s.58-61].

Zəruri əlamətlər: hərəkət və hərəkətsizlikdə ifadə olunur.

Fakültativ əlamətlərin isə dairəsi daha genişdir burada nəticə, səbəbli əlaqə, zaman, məkan, şərait, istifadə olunan alət və vasitədə ifadə olunur.

Zəruri əlamətlər bütün cinayətlər üçün vacib olsa da, fakültativ əlamətlər heç də hamısının bir

cinayətdə olması vacib deyil.

Cinayətlərin obyektiv cəhətini şərh edərkən məlum olur ki, mövcud qanunvericiliyimiz bunu sistemləşdirərək obyektiv cəhəti bir neçə şəkildə xarakterizə edib.

1999-cu ildə qəbul olunmuş Cinayət Məcəlləsinin 7-ci maddəsində cinayətin obyektiv cəhətinə toxunularaq qeyd olunmuşdur ki, yalnız törətdiyi ictimai təhlükəli əmələ (hərəkət və ya hərəkətsizlik) və onun nəticələrinə görə təqsiri müəyyən olunmuş şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə və cəzalandırılı bilər. Burada cinayətin obyektiv cəhəti hərəkət və hərəkətsizlik olaraq xarakterizə olunmuşdur. Hərəkət subyektin davranışının fəal, yəni aktiv şəkildə, hərəkətsizlik isə passiv şəkildə olan davranışdır [1, s.5].

Eləcə də, fakültativ əlamətlərə daxil olan nəticə ictimai təhlükəli əməldə ehtiva olunmaqla birbaşa ictimai təhlükəli nəticəni tələb etdiyi maddələr var. Cinayət Məcəlləsinin 127-ci maddəsində qeyd olunur ki, qəsdən sağlamlığa az ağır zərər vurma dedikdə zərərçəkmiş şəxsin həyatı üçün təhlükəli olmayan və bu Məcəllənin 126-cı maddəsində nəzərdə tutulan nəticələrə səbəb olmayan, lakin sağlamlığın uzun müddət pozulmasına səbəb olmuş və ya ümumi əmək qabiliyyəti

nin üçdə bir hissəsindən az olmaqla əhəmiyyətli dərəcədə itirilməsi ilə nəticələnən qəsddir. Subyektin hərəkətinin mütləq nəticəsi tələb olunur, hərəkətlə nəticə arasında səbəbli əlaqədə ifadə olunur.

Lakin ictimai təhlükəli nəticə hər zaman vacib deyil. Belə ki, Cinayət Məcəlləsinin 217.1-ci maddəsində qeyd olunan banditizm cinayətinin dispozişiyasında deyilir ki, təşkilatlara və ya ayır-ayrı şəxslərə basqın etmək məqsədilə sabit silahlı qruplar (bandalar) təşkil etmə, belə qruplara (bandalara) rəhbərlik etmə cinayət məsuliyyətinə səbəb olur [5, s.68].

Qeyd olunan cinayət əməli üçün nəticənin yaranması tələb olunmur. Şəxsin qeyd olunan aktiv hərəkətləri edərək silahlı qrupları təşkil etməsi və onlara rəhbərlik etməsi kifayət edir ki, başqa bir nəticəyə ehtiyac olmadan cinayət məsuliyyətinə cəlb olunsun.

Üçüncü qrup dispozişiyada isə hərəkət və hərəkətsizliklə yanaşı, mütləq tələb həm də ictimai-təhlükəli nəticənin olmasıdır və bunların arasındakı səbəbli əlaqədə ehtiva olunur. Belə ki, burada tələb obyektiv cəhətin zəruri əlamətinin törədilməsi ilə birlikdə ictimai-təhlükəli nəticəni də xarakterizə edir. Korrupsiya cinayətləri məhz bu qrupa aid olur.

Korrupsiya cinayətlərini şərh edən zaman burada bəzi əməllərin hərəkətdə, bəzilərinin isə hərəkətsizlikdə ifadə olunmasını müəyyən edə bilirik. Hətta bu fəsilə qeyd olunan bəzi maddələrin dispozişiyasında hərəkət və hərəkətsizliyin birlikdə ifadə olunmasını müəyyən edə bilirik.

Hərəkət subyektin fəal davranışını xarakterizə edir, subyekt cinayətin baş verməsi məqsədilə müəyyən davranışlar, hərəkət edir.

Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsi vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadəyə həsr olunub. 308.1-ci maddədə qeyd olunub ki, vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə, yəni vəzifəli şəxsin xidməti vəzifələrinin icrası ilə əlaqədar özü və ya üçüncü şəxslər üçün qanunsuz üstünlük əldə etmək məqsədilə öz qulluq səlahiyyətlərindən qulluq mənafeyinə qəsdən zidd olaraq istifadə etməsi və ya qulluq mənafeyi tələb etdiyi halda istifadə etməməsi fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, yaxud cə-

miyyətin və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vurur.

Bu cinayətin obyektiv cəhətini təhlil etdikdə 3 mühüm əlamət əksini tapır. İlk növbədə, vəzifəli şəxsin qulluq səlahiyyətlərindən qulluq mənafeyinə zidd olaraq istifadə etməsi növündə əməldə ehtiva olunur. Burada vəzifəli şəxsin əməlinə obyektiv cəhətin yuxarıda qeyd etdiyimiz zəruri əlamətinin hər iki forması qeyd olunur.

Hərəkətə münasibətdə vəzifəli şəxs özü və ya üçüncü şəxslər üçün üstünlük əldə etmək məqsədilə qulluq səlahiyyətlərindən qeyri-qanuni istifadə edir. Subyektin bu məqsədlə qulluq mənafeyinə ziddiyyət təşkil etməsinə baxmayaraq, ondan istifadə etməsi nəticəsində cinayət hadisəsi baş verir.

Maddənin dispozişiyasında qeyd olunan digər davranış isə hərəkətsizlikdə ehtiva olunur. Bu halda vəzifəli şəxsin qulluq mənafeyi müəyyən hərəkətləri etməsinə tələb etməsinə baxmayaraq, o, heç bir hərəkət icra etmir.

Baxmayaraq ki, subyekt qanunla üzərinə qoyulmuş vəzifələri icra etməli idi və bu hərəkətləri icra etməməsi qulluq mənafeyi ilə ziddiyyət təşkil edir. Bu vəzifəli şəxsin qulluq mənafeləri ilə bağlı olmayan hərəkətlər olduqda isə burada 308-ci maddənin deyil, analoji olaraq 309-cu vəzifə səlahiyyətlərini aşma və ya 312-1-ci maddəyə uyğun olaraq vəzifəli şəxsin qərarına qanunsuz təsir göstərmə (nüfuz alveri) cinayətinin tərkibini yaradır.

Korrupsiya cinayətlərində hərəkət və hərəkətsizlik mütləq nəticə yaratmalıdır, baxmayaraq ki, nəticə cinayətin obyektiv cəhətinin fakultativ əlamətidir. Lakin vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə zamanı vəzifəli şəxs üzərinə normativ hüquqi aktla etməli olduğu hərəkəti mənafeyinə uyğun edir və ya etməməli olduğu hərəkəti icra edir. Eyni zamanda hərəkətsizlikdə isə onun üzərinə etməli olduğu müvafiq vəzifə öhdəlikləri qoyulsa da vəzifəli şəxs öhdəliyi icra etməyərək passiv davranış sərgiləyir və icradan imtina edir.

Həm aktiv, həm də passiv davranışdan irəli gələn və bu cinayətin obyektiv cəhətini təşkil edən əməl üçün zəruri əlaməti sui-istifadə təşkil edir. Vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə şəx-

sin üzərinə qoyulmuş qulluq səlahiyyətlərini icra etməməsi, yaxud ona verilmiş hüquq və vəzifələrin məqsəd və mənafeələrinə uyğun şəkildə icra etməsidir. Səlahiyyətlərin qulluq mənafeəsinə zidd şəkildə istifadə olunması 308-ci maddə ilə nəzərdə tutulmuş cinayət tərkibini yaradır.

Qeyd olunan zəruri əlamətlə yanaşı, cinayətin obyektiv cəhətinin nəticə adlı fakültativ əlaməti meydana çıxır. Nəticə bütün növdən olan cinayətlər üçün məcburi olmasa belə Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəsi üçün zəruridir. Belə ki, təqsirkarın hərəkət və hərəkətsizliyi nəticəsində fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, cəmiyyətin və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm ziyan dəyir.

Burada vacib amil məhz fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və qanuni mənafeələrinə, cəmiyyətin və ya dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə mühüm zərər vuran ictimai təhlükəli nəticənin baş verməsindədir. Fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqları dedikdə, mövcud qanunvericilikdə onlara həvalə olunan, bu məqsədlərdən irəli gələn normalardır.

Cəmiyyətin və ya dövlətin mənafeələri dedikdə qanunvericilikdən irəli gələn və qorunan mənafeələrdir. Burada önəmli olan faktor isə mühüm zərərdə ifadə olunan ictimai təhlükəli nəticədir [4, s.17-19].

Qanunvericilik vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadəni bütün hallarda cinayət məsuliyyəti olaraq tanıyır. Bu hərəkət və hərəkətsizliyin, fiziki və ya hüquqi şəxslərin, cəmiyyətin və dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə yalnız mühüm zərər vurduqda ictimai-təhlükəli nəticə olaraq xarakterizə olunur. Cinayət Məcəlləsinin 14.2-ci maddəsində deyildiyi kimi cinayət qanununda nəzərdə tutulmuş hər hansı əməlin (hərəkət və ya hərəkətsizliyin) əlamətləri formal cəhətdən mövcud olsa da, lakin az əhəmiyyətli olduğuna görə ictimai təhlükəli sayılmayan, yəni şəxsiyyətə, cəmiyyətə və yaxud dövlətə zərər yetirməyən və ya zərər yetirmək təhlükəsi yaratmayan əməl (hərəkət və ya hərəkətsizlik) cinayət hesab edilmir.

Bu səbəbdən də, Məcəllənin 308-ci maddəsində qeyd olunan mühüm zərərdə mütləq nəzərə alınmalıdır ki, cinayətin törədilməsi ilə fiziki və

hüquqi şəxslərin hüquqları və qanuni mənafeələri zərər çəkirmə, habelə nə qədər zərər çəkir, mənafeələrə hansı həcmdə ziyan dəyir. Əməlin cinayət, inzibati, intizam və mülki hüquq pozuntusu olmasını fərqləndirmək üçün dəyən zərərin müəhlümlüyü həlledicidir.

Real maddi ziyanla bərabər, əldən çıxmış fayda, itirilmiş gəlir və s. kimi mühüm amillərlə bərabər dövlət orqanlarının nüfuzdan salınması, hakimiyyət orqanlarının qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş fəaliyyətinin pozulması, etimadın azalması, idarənin, təşkilatın normal iş funksiyalarına vurulan zərərin ağırlığı kimi vacib amillərlə yadda qalır.

Fiziki və hüquqi şəxslərə münasibətdə bu əməlin törədilməsi nəticəsində zərərçəkmiş vətəndaşların sayı, onlara vurulan maddi və mənəvi zərərin həcmi, əmlak ziyanının ağırlığı ilə bərabər digər ağır nəticələrdə ifadə olunur.

Özəl sektorda çalışan vəzifəli şəxsin səlahiyyətlərindən sui-istifadə etməsi nəticəsində müəssisənin fəaliyyətini dayandırması, onunla bağlanmış müqavilələrə xitam verməsi, işçilər işdən çıxarılması və s. kimi baş verən hallar mühüm ziyanda ifadə olunur [3, s.295].

Analoji olaraq vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə Rusiya Federasiyası Cinayət Məcəlləsinin 201-ci maddəsində əksini tapıb. Həmin maddədə qeyd olunur ki, vətəndaşların və ya təşkilatların hüquq və qanuni mənafeələrinə və ya cəmiyyətin və dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə əhəmiyyətli zərər vurma şəklinə nəticələn cinayət təşkilata böyük zərər vurmada, iş yerlərinin ləğv olunmasında, fəaliyyətini dayandırılmasında, sosial əhəmiyyətli məhsulların istehsalında fasilələrin verilməsində və əsas müqavilənin pozulmasında ehtiva olunur.

Baş vermiş cinayət əməli ilə ictimai təhlükəli nəticə arasında səbəbli əlaqənin olması korrupsiya cinayətləri kimi maddi tərkibli cinayətlər üçün xarakterik əlamətdir. Əməllə nəticə arasındakı istənilən əlaqə deyil, məhz səbəbli əlaqənin olması zəruridir. Təsadüf və ya zəruri əlaqəni fərqləndirmək lazımdır, əməllə nəticə arasında yaranmış təsadüfi əlaqə korrupsiya ilə əlaqədar cinayət tərkibinin meydana gəlməsinə imkan vermir. O səbəbli əlaqə zəruridir ki, nəticə məhz əməlin tö-

rənməsinin məntiqi yekunu olsun, belə olan halda biz səbəbli əlaqəni birbaşa hesab edirik.

Cinayət Məcəlləsinin 308-ci maddəyə dair cinayətin nəticəsində hadisə baş verir, vəzifəli şəxsin qulluq mənafeyinə zidd olaraq hərəkət və ya hərəkətsizlik edir, fiziki və hüquqi şəxslərin,

habelə dövlət orqanlarının qanunvericiliklə müəyyən olunmuş mənafeləri bu əməl nəticəsində ziyan çəkir. Nəticədə mühüm zərər vurulur və bu zərər əməllə nəticə arasındakı birbaşa səbəbli əlaqədə ifadə olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi // 30 dekabr 1999-cu il tarixli 787-IQ nömrəli “Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq edilmişdir (30 may 2023-cü il tarixdə olan dəyişiklik). – Bakı: Qanun, 2023. 496 s.

2. Ağayev İ.B. Cinayət hüququ. Ümumi hissə, Leypsiq Universitetinin nəşriyyatı, Leypsiq 2015, 360 s

3. Uli L. (2024) Strengthening The Institutional System For The Management Of Confiscated Objects And Evidence Of Collateral Objects In Corruption Crimes In Indonesia. <https://icless.net/> ISSN: 2985-4679 Page: 287-311

4. Pelizzo, R., Baris, O., & Janenova, S. (2017). Objective or perception-based: A debate on the ideal measure of corruption. *Cornell Int'l LJ*, 50, 77.

5. Səməndərov F.Y. Cinayət hüququ, cinayət və cəza məsələləri, Bakı Dövlət Universiteti nəşriyyatı, Bakı, 1994, 384 s.

Бахруз МУСЛИМОВ

ОБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА ПРЕСТУПЛЕНИЯ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЯ ВЛАСТЬЮ

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется объективная сторона преступления злоупотребления властью. Отмечаются необходимые и необязательные признаки объективной стороны преступления. Необходимые знаки отражаются в движении и бездействии, а факультативные признаки отражаются в таких важных признаках, как время, место и результат. Важным вопросом, характерным для данного преступления, является наличие прямой причинной связи между действием, бездействием и результатом.

Ключевые слова: объективный аспект, коррупция, деятельность, бездействие, злоупотреблять, результат

Bahrüz MUSLUMOV

OBJECTIVE ASPECT OF THE CRIME OF ABUSE OF POWER

SUMMARY

The article is devoted to the objective aspect of the crime of abuse of power. Necessary and optional signs of the objective aspect of the crime are noted. Necessary signs are reflected in motion and inaction, and facultative signs are reflected in important signs such as time, place, and result. An important issue characteristic of this crime is the existence of a direct causal connection between the action and the inaction and the result.

Key words: objective, the objective aspect, corruption, activity, inactivity, abuse, outcome

UOT 342.9

Şəhriyar CƏFƏRZADƏ*Bakı Dövlət Universiteti, doktorant**Bakı Ağır Cinayətlər Məhkəməsi,**hakim köməkçisi**e-mail:shahriyarjafari11@gmail.com*DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/YOVA8375>

İNZİBATİ İCRAAT ZAMANI HÜQUQLARIN MÜDAFİƏSİ VASİTƏLƏRİ

XÜLASƏ

Bu məqalədə inzibati aktların icrasının dayandırılmasının insan hüquqlarının müdafiəsinin təmin edilməsində prosessual institut kimi iştirakı araşdırılır. Məqalədə qeyd olunur ki, İnzibati Prosessual Məcəllənin 41.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, inzibati aktdan şikayət verilməsi haqqında iddia bu aktın icrası ilə bağlı dayandırıcı qüvvəyə malik deyildir. Belə ki, bu normadan aydın olur ki, maraqlı şəxsin hüquqi müdafiə vasitələrindən istifadə edib-etməməsindən asılı olmayaraq, inzibati orqan Ukrayna Qanununun 81-ci və ondan sonrakı maddələrinə uyğun olaraq inzibati akt tərtil edə bilər. Gələcəkdə, yəni məhkəmədə prosesi uduzaraq, iddiaçı çox vaxt heç bir şey almır, çünki inzibati aktın hüquqi nəticələri artıq baş vermişdir. Nəticədə belə qənaətə gəlinir ki, iddiaçı iddia üzrə yekun qərar qəbul etməzdən əvvəl inzibati orqan tərəfindən inzibati aktın icrasının qarşısını almaq üçün qanunla nəzərdə tutulmuş üsul və vasitələrdən fəal şəkildə istifadə etməlidir.

Açar sözlər: *insan hüquqları, inzibati icraat, hüquqların müdafiəsi, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri*

İnzibati hüququn əsas prinsiplərindən biri olan qanunçuluq prinsipi hüquqi müəyyənliyin təmin edilməsinə yönələrək, inzibati icraatın qanunvericiliyə uyğun aparılmasını təmin edir. İnzibati hüquqda qanunçuluq prinsipinin tətbiq edilməsinin məqsədi ondan ibarətdir ki, son nəticədə yekun inzibati akt müvafiq normativ hüquqi aktlarla uyğunluq təşkil etsin. "İnzibati icraat haqqında" Qanunun 58.1-ci maddəsində də nəzərdə tutulmuşdur ki, inzibati akt Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına, bu Qanuna və digər əlaqədar hüquq normalarına uyğun qəbul edilməlidir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, inzibati hüququn təməl prinsiplərindən biri həm də etimadın qorunması prinsipidir. Bu prinsip maraqlı şəxsin inzibati akta etibar etmək, inzibati orqanın davranışını, qəbul etdiyi akta qanunauyğun və düzgün hesab etmək, məzmununa uyğun davranmaq və ona etimad göstərmək hüququnu özündə ehtiva edir. Etimadın qorunması doktrinası o zaman tətbiq edilir ki, inzibati orqanın səlahiyyətləri çərçivəsində hərəkətləri, xüsusilə də qəbul etdiyi inzibati aktlar vətəndaşda publik (ümumi hüquq) maraqlara zidd olmayan qanuni gözləntilərin yaranması ilə nəticələnsin. Həmin prinsip "İnzibati icraat haqqında" Qanunda da öz əksini tapmışdır. Belə ki, Qanunun 13-cü maddəsində qeyd edilmişdir ki, inzibati orqan mövcud inzibati praktikaya uyğun hərəkət etməyə borcludur. Yalnız ictimai maraqların tələb etdiyi hallarda mövcud inzibati praktika yeni praktika ilə dəyişdirilə bilər. Yeni inzibati praktika davamlı olmalı və ümumi xarakter daşmalıdır. Eyni zamanda həmin Qanunun 2.0.8-ci maddəsində qarşılıqlı etimada inzibati orqanla fiziki və ya hüquqi şəxs arasındakı qarşılıqlı münasibətlərdə müəyyən qanuni hərəkətlərə və ya inzibati praktikaya əsaslanan inam kimi anlayış verilmişdir.

Qeyd edilən prinsiplər inzibati orqanlar tərəfindən inzibati aktların qəbul edilməsi prosesini tənzimləyir. Bununla yanaşı, vətəndaşların bəzi hallarda inzibati aktları könüllü şəkildə icra etməkdən imtina etməsi və həmin aktları inzibati

və ya məhkəmə qaydasında mübahisələndirməsi hallarına da rast gəlinir. İnzibati orqanların hakimiyyət gücündən istifadə edərək tətbiq etdikləri səlahiyyətlərdən ən əhəmiyyətli inzibati aktlardır ki, bunlar da maraqlı şəxslər üçün məcburi xarakter daşıyır. İdarətmə orqanlarının bu aktları hüquqa uyğunluq prezumpsiyasına əsaslandığından hər hansı təsdiqə ehtiyac olmadan məcburi xarakter alır və həmin aktların mübahisələndirilməsi də onun icrasını dayandırmır [4, 64]. Belə olan halda inzibati aktla pozulma və ya pozuntunun davam etməsi riskinin dayandırılması üçün müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri tətbiq edilir. Müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirləri inzibati mübahisələr zamanı hüquqların müdafiəsinin səmərəli mexanizmi kimi çıxış edir. Vacib prosessual institut kimi müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirlərinin tətbiqi icraatı zamanı qəbul edilən qərarlar şəxslərə yekun hüquqlar vermir, yalnız müvəqqəti təsir göstərir. Qeyd edilən qaydada icraatın aparılmasındakı əsas məqsəd iddia icraatı qaydasında baxılacaq iş üzrə yekun məhkəmə qərarı qəbul edilənədək iddiaçının subyektiv hüquqlarının qorunmasının təmin edilməsindən ibarətdir.

İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin bir sıra qərarlarında formalaşdırdığı hüquqi mövqeyə əsasən, dövlət orqanı tərəfindən yol verilən səhvlərə görə məsuliyyəti dövlət daşıyır və belə səhvlər maraqlı şəxsin hesabına düzəldilə bilməz (Gashi Xorvatiyaya qarşı iş üzrə 2007-ci il 13 dekabr tarixli, §40 və Stolyarova Rusiya Federasiyasına qarşı iş üzrə 2015-ci il 29 yanvar tarixli, §49 Qərarlar). İnzibati ədliyyə mərhələsində isə məhkəmələr inzibati aktın məqsəd və xarakterini, inzibati icraat mərhələsində yol verilmiş pozuntuların bu aktın qəbul edilib-edilməsinə göstərəcəyi təsiri nəzərə alaraq, şəxsin qanuni gözləntiləri ilə publik maraqların nisbətini qorunması və Konstitusiyanın müdafiə etdiyi dəyərlər arasında ədalətli tarazlığın təmin edilməsi məqsədilə işdə olan bütün sübutları qiymətləndirməklə və bütün prosessual imkanlardan istifadə etməklə şəxsin hüquqlarının qeydiyyata alınması vəzifəsinin müvafiq inzibati orqanın üzərinə qoyulub-qoyulmaması barəsində ədalətli qərar qəbul etməlidir [2].

İnzibati Prosessual Məcəllənin 40-cı maddə-

sində maraqlı şəxslərin müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri olaraq məhkəməyə iki növ təminat tədbirinin tətbiq edilməsi barədə ərizənin verilməsi nəzərdə tutulur. İnzibati aktın icrasının dayandırılması və iddianın təmin edilməsinə yönəlmiş digər təminat tədbirləri. Burada əsas diqqət yetirilməli olan məqam inzibati aktın icrasının dayandırılmasına dair ərizələrin verilməsidir. Məlumdur ki, inzibati aktların məcburi icra gücü olur və onların mübahisələndirilməsi inzibati aktın icrasını dayandırmır. Bununla belə həmin mübahisələrə baxılması uzun müddət çəkə bilər ki, bu da sonda vətəndaşın hüquqlarının ağır şəkildə pozulması ilə nəticələnə bilər. Belə hallara tikilinin sökülməsi, gömrükdə saxlanılan malların məhv edilməsi və s. bu kimi hallar göstərilə bilər. Məhz bu ehtiyacı təmin etmək üçün qanunverici inzibati aktın icrasının dayandırılması institutunu müəyyən etmişdir.

Bir qayda olaraq, inzibati aktların icraatının dayandırılması “İnzibati icraat haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.0.11-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş mənada əlverişsiz (yükləyici) inzibati aktlara münasibətdə olur. Belə ki, həmin maddəyə əsasən əlverişsiz (yükləyici) inzibati akt - maraqlı şəxsi hüquqdan məhrum edən və ya onun hüququnu məhdudlaşdıran, yaxud onun üzərinə müəyyən vəzifə (vəzifələr) qoyan aktdır. Qeyd edilən aktların mübahisələndirilməsindəki məqsəd vətəndaşın hüququna edilmiş müdaxilənin müvəqqəti olaraq dayandırılmasıdır. İnzibati aktın icrasının dayandırılmasına dair qərardad çıxarılanda məhkəmə işin faktiki və hüquqi hallarının ilkin araşdırılması nəticəsində iddianın böyük ehtimalla uğurlu olacağı ilə bağlı qənaətə əsaslanır və sonradan məhkəmənin bu mövqeyi işin müəyyən edilmiş hallarından asılı olaraq dəyişə bilər və nəticədə məhkəmə inzibati aktı hüquqa uyğun hesab etməklə iddianı, ümumiyyətlə, rədd edə bilər. İnzibati aktın hüquqa uyğunluğu məsələsi üzrə “ilk baxışda” gəlinən nəticə ilə mübahisəyə baxılması sonunda gəlinən nəticə bir-birindən fərqli ola bilər. Ona görə də müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbirinin tətbiqinə dair icraat zamanı işin hüquqi hallarına münasibət bildirərkən məhkəmə icraatın həmin anında onda formalaşmış “ilk baxışda” hüquqa uyğun-

luqla bağlı qənaətdən hərəkət etməlidir [1, 11].

Bəzən inzibati aktlar ikili xarakterə malik ola bilər. Belə ki, İPM-nin 42-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur ki, üçüncü şəxs başqa şəxsə ünvanlanmış və həmin şəxs üçün əlverişli olan inzibati akta qarşı iddia qaldırdığı hallarda, məhkəmə üçüncü şəxsin ərizəsi əsasında müvəqqəti xarakterli müdafiə barədə qərar qəbul edə bilər. İkili təsirə malik olan inzibati aktlar bir tərəfə münasibətdə əlverişli şərait yaratdığı halda, digər tərəfə münasibətdə əlverişsiz şərait ortaya çıxır. İkili xarakterə malik inzibati aktlarla bağlı İPM-in 42.2-ci maddəsinə əsasən, bu situasiyalarda da inzibati aktın icrasının dayandırılması haqqında qərar qəbulu ilə bağlı həmin Məcəllənin 41-ci maddəsində təsbit edilmiş müddəalar tətbiq olunur. Digər müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı hansı müddələrin tətbiq olunma-

sını isə İPM-in 42-ci maddəsi tənzimləmir. Lakin güman etmək olar ki, belə hallarda analogiya qaydasında İPM-in 43-cü maddəsi tətbiq oluna bilər [3, 285].

İnzibati aktların bir növü olan qanunsuz əlverişsiz inzibati aktlar da bu və ya digər formada insan hüquqları və azadlıqları ilə bağlı olur, onların icra olunması vətəndaşlara müəyyən məhdudiyyət gətirir. Bu səbəbdən inzibati aktın icrasının dayandırılması institutu hüquqların müdafiəsində olduqca əhəmiyyətli prosessual institut kimi çıxış edir. Onun tətbiq edilməsi nəticəsində qanunsuzluğu ehtimal edilən əlverişsiz inzibati aktların icrası təxirə salınmış olur. Bununla da mübahisələndirilən inzibati aktın icrası dayandırılmaqla bərpası mümkün ola bilməyəcək və ya xeyli dərəcədə çətin olacaq zərərin vurulmasının qarşısı əvvəlcədən alınmış olur

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi Plenumunun 4 oktyabr 2023-cü il № 14 Qərarı.
2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 19 noyabr 2021-ci il tarixli Qərarı.
3. A. Köniqsmann. Azərbaycanda İnzibati Məhkəmə İcraatı // "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı. Bakı, 2013, 400 s.
4. Mehdiyev. F. İnzibati hüquq. Dərslik. Bakı, 2010, 515 s.

Шахрияр ДЖАФАРЗАДЕ

СРЕДСТВА ЗАЩИТЫ ПРАВ ВО ВРЕМЯ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

РЕЗЮМЕ

В данной статье рассматривается участие приостановления исполнения административных актов как процессуального института в обеспечении защиты прав человека. В данной статье указано, что статьей 41.1 Административного процессуального кодекса предусмотрено, что иск об оспаривании административного акта не имеет приостанавливающего действия в отношении исполнения этого акта. Таким образом, из этой нормы ясно, что независимо от того, воспользовалось заинтересованное лицо средствами правовой защиты или нет, административный орган может исполнить административный акт в соответствии с 81-й и последующими статьями Закона Украины после принятия административного акта. В дальнейшем, то есть проиграв процесс в судебном процессе, истец зачастую ничего не получает, поскольку правовые последствия административного акта уже наступили. В итоге делается вывод о том, что до принятия окончательного решения по претензии истцу необходимо активно использовать предусмотренные законодательством методы и средства для предотвращения исполнения административного акта административным органом.

Ключевые слова: права человека, административное производство, защита прав, мера временной защиты.

Shahriyar JAFARZADA

MEANS OF PROTECTION OF RIGHTS DURING ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS**SUMMARY**

This article discusses the participation of the suspension of the execution of administrative acts as a procedural institution in ensuring the protection of human rights. This article states that Article 41.1 of the Code of Administrative Procedure stipulates that the claim on disputing an administrative act does not have suspensory effect in relation to the execution of that act. Thus, it is clear from this norm that regardless of whether the interested person has used legal remedies or not, the administrative body can execute the administrative act in accordance with the 81st and following articles of the Law of Ukraine after adopting the administrative act. Later, that is, by losing the process in the litigation process, the plaintiff often does not get anything, because the legal consequences of the administrative act have already arisen. In the end, it is concluded that until the final decision on the claim is made, it is necessary for the claimant to actively use the methods and means provided by the legislation to prevent the implementation of the administrative act by the administrative body.

Key words: *insan hüquqları, inzibati icraat, hüquqların müdafiəsi, müvəqqəti xarakterli müdafiə tədbiri.*

UOT: 342.951

Məlik ƏLƏKBƏRLİ*DİN-in Polis Akademiyası "DİO-nun inzibati fəaliyyəti"**kafedrasının müəllimi, polis baş leytenantı**e-mail: elekberlimelik1999@gmail.com*DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/YVUW5544>

AİLƏ-MƏİŞƏT ZƏMİNİNDƏ TÖRƏDİLƏN HÜQUQPOZMALARIN DAXİLİ İŞLƏR ORQANLARI TƏRƏFİNDƏN QARŞISININ ALINMASINA DAİR PROBLEMLƏR

XÜLASƏ

Məqalədə məişət zorakılığı tədqiq olunur. Müəllif bu məqsədlə müxtəlif mənbələrin təhlilinə çalışmışdır. Diqqət edilir ki, zorakılıq mahiyyətə təhlükəli vəziyyətdir. Müəllif zorakılığın profilaktikası üçün müəyyən təkliflər irəli sürür.

Açar sözlər: qanunvericilik, ailə, məişət zorakılığı, cinayət, məişət zorakılığının qarşısının alınması.

Qanunvericiliyə görə ailə və nikah münasibətlərinin, qadınların və uşaqların hüquqlarının təmin olunması kimi məsuliyyətli bir işin ağırlığını dövlət öz üzərinə götürmüşdür. Təsadüfi deyildir ki, ölkəmizin Əsas Qanunu olan Konstitusiyanın 17-ci maddəsi "Ailə, uşaqlar və dövlət" adlanır və bu maddəyə görə, "cəmiyyətin əsas özəyi kimi ailə dövlətin xüsusi himayəsindədir" [1, s.8]. Sosial dövlət olmaq etibarilə ailələrin, qadınların və uşaqların rifah halının yaxşılaşdırılmasına dövlətimiz xüsusi diqqət yetirir və qayğı göstərir.

Məlum olduğu kimi, hər bir fərdin şəxsi hüquqları onun azadlığının hər hansı bir qanunsuz müdaxilədən hüquqi müdafiəsini təmin etməyə yönəlmişdir. Qeyd edək ki, "Polis haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun ikinci fəslə məzmun baxımından sahəvi vəzifə və hüquqları özündə ehtiva edir. Daha dəqiq desək, adı çəkilən Qanunda polis əməkdaşının bir sıra ümumi vəzifələri müəyyən olunmuşdur:

- baş verə biləcək cinayət və ya digər hüquqazidd əməllərin qarşısının alınması üçün zəruri tədbirlər görmək;

- hüquqpozmalar törətmiş şəxslərin yaxalan-

ması və məsuliyyətə cəlb edilməsi üçün tədbirlər görmək;

- cinayətin törədildiyi yerin kənar təsirlərdən mühafizəsini təşkil etmək və şahidlər dairəsini müəyyənləşdirmək üçün tədbirlər görmək;

- cinayət və digər hüquqazidd əməllərdən, o cümlədən bədbəxt hadisədən zərərçəkmişlərə, köməksiz vəziyyətdə olan, həyatı və sağlamlığı üçün təhlükəli vəziyyətə düşən şəxsə kömək və ilk tibbi yardımın göstərilməsini təmin etmək.

Tədqiqatın məntiqi davamı olaraq qeyd etməliyik ki, qanunvericilik sosial sifariş nümunəsində polisin sadalanan vəzifələrini müvafiq sahələr üzrə daha detallı müəyyən etmişdir. Nəzərə almağımız vacibdir ki, qanunvericinin bu cür iradəsi həm də hüquqi təhlükəsizlik mühitinin formalaşmasına xidmət edir. Belə ki, "Polis haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 14-cü maddəsi "İctimai qaydanın qorunması və ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri" və 15-ci maddəsi "Cinayətlərin və digər hüquqpozmaların qarşısının alınması və onların açılması sahəsində polis əməkdaşının vəzifələri" adlanır.

Bütün sivil cəmiyyətlərdə olduğu kimi, dövlətimizdə də aidiyyəti orqanlar vasitəsilə insanların həyatı və sağlamlığı hüquqazidd qəsdlərdən qorunur. Bəşər tarixinin təcrübəsi deməyə əsas verir ki, dövlətlərin imicində məhz bu kimi məqam sanki bir “reytinq meyarı” olaraq dəyərləndirilir. Təbii ki, hüquq-mühafizə orqanı olan polis öz təyinatına uyğun olaraq gündəlik bu vəzifələrini həyata keçirir. Qeyd edək ki, ölkəmiz üzrə, xüsusən onun ayrı-ayrı inzibati ərazi vahidlərində (o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində) rayon (şəhər) polis idarə və şöbələri tərəfindən bu fəaliyyət gündəlik və fasiləsiz olaraq təmin edilir.

Şəxsi hüquqlara və azadlıqlara kənardan hər hansı bir qeyri-qanuni müdaxilə və ya qəsd zorakılıq sayılır.

Hüquqi təbiəti deməyə əsas verir ki, zorakılıq vasitəsilə azadlıq məhdudlaşdırılır və insanın konstitusion hüquq və azadlıqlarına ziyan dəyir. Bu mənada ailədaxili zorakılıqlar da zorakılığın növlərindən biri kimi, ailə münasibətlərinə, qarşılıqlı hörmətə və diqqətə mənfi təsir göstərir. Son zamanlar artan məişət zorakılığı və ya ailədə zorakılıq halları yalnız bir ailənin deyil, hətta cəmiyyətin və dövlətin inkişafını əngəlləyəcək qədər təhlükəlidir. Məişət zorakılığına qarşı mübarizə bütün cəmiyyətlərdə olduğu kimi mürəkkəb bir işdir. Azərbaycanda ailə münasibətlərinin bir çox tərəflərinin cəmiyyət üçün qapalı olması, digər tərəfdən ailəyə kənar müdaxilələrin bir çox hallarda problemi həll etməkdən çox onun dərinləşməsinə və ailənin dağılmasına gətirib çıxarması təhlükəsi bu sahədə mübarizəni aparmaq üçün xüsusi diqqət və yanaşma tələb edir. Ümumiyyətlə, ailə zorakılığının cəmiyyətə və dövlətə vurduğu ziyanın miqyası bütün mənələrdə çox böyükdür. Buna görə də hər bir demokratik dövlətdə olduğu kimi, ölkəmizdə də ailədaxili zorakılığa qarşı sistemli, ardıcıl və qətiyyətli tədbirlər görülməkdədir.

Fundamental əsası Ümumilli Lider tərəfindən qoyulmuş, bu gün isə cənab Prezident İlham Əliyevin müvəffəqiyyətlə davam etdirdiyi dövlət-ailə siyasəti ölkəmizdə prioritet strategiya kimi formalaşdırılmaqdadır. Ulu Öndər Heydər Əliyev heç bir Azərbaycan ailəsinin taleyinə laqeyd mü-

nasibət bəsləməmişdir. O, Azərbaycanda ailə ənənələrinin ləyaqətlə davam etdirilməsi üçün hər cür imkan və şərait yaratmış, bu işdə xalqa dəstəyini əsirgəməmişdir. Hakimiyyətdə olduğu dövrdə çoxuşaqlı və aztəminatlı ailələrə, əmək qəhrəmanlarının ailələrinə xüsusi qayğı, onların övladlarının təhsilinə diqqət göstərmişdir. Ailəni, ailə münasibətlərini son dərəcə yüksək dəyərləndirən Ulu Öndər hesab edirdi ki, ailənin hər bir üzvü öz öhdəliklərini məsuliyyətlə yerinə yetirməli, ailənin yüksək rifahı üçün əlindən gələni etməli, hamıya hörmət və qayğı göstərməli, bu sahədə mövcud olan ümumi ənənə və qaydalara tam əməl etməlidir. Çünki ailə cəmiyyətin əsas özəyidir. Ailə institutunun dayanıqlılığı cəmiyyətin və dövlətin güclənməsinə və tərəqqisinə gətirib çıxarır.

Ölkə başçısı, möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin başçılığı ilə həyata keçirilən bu uğurlu siyasətin realizə olunması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi aidiyyəti dövlət orqanlarının, ictimai qurumların fəaliyyətindən, o cümlədən daxili işlər orqanlarının fəaliyyətindən yan keçmir. Belə ki, polis vətəndaşlarla daha sıx qarşılıqlı əlaqədə olan hüquq-mühafizə orqanıdır və vətəndaşlar öz hüquq və azadlıqlarının bərpa olunması prosesində Azərbaycan polisinin fəaliyyətinə böyük etimad bəsləyir.

Nəzərə alaq ki, zorakılığın, xüsusən də məişət zorakılığının qarşısının alınması məqsədilə milli-hüquqi tənzimləmə mexanizmi ölkəmizdə artıq formalaşmışdır. Həmin mexanizm çərçivəsində 22 iyun 2010-cu il tarixli “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu “çərçivə sənəd” sayılır. Deyilənə əyani misal olaraq, həmin Qanunun 13-cü maddəsi ilə müəyyən edilən ailədaxili zorakılıq hallarının qarşısının alınmasına yönələn bir sıra tədbirlərin növlərini, həmçinin məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində hüquqi tədbirləri göstərə bilərik. Adı çəkilən Qanunun 16-cı maddəsində məişət zorakılığı ilə bağlı profilaktik tədbirlərin məişət zorakılığının qarşısının alınmasına, ailələrdə normal münasibətlərin yaradılmasına, məişət zorakılığı hallarının və ondan yaranan mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin aradan qaldırılmasına yönəldiyi qeyd edilərək bu

növ tədbirlərə aşağıdakılar aid edilmişdir:

- məişət zorakılığı əleyhinə maarifləndirmə işinin aparılması;

- məişət zorakılığı hallarının və onun doğurduğu mənfi hüquqi, tibbi və sosial nəticələrin izah edilməsi;

- məişət zorakılığının qarşısının alınması üsullarının izah edilməsi;

- əhali arasında yüksək mədəniyyətə və qarşılıqlı hörmətə əsaslanan ailə münasibətlərinin təbliğ edilməsi;

- ümumi, peşə, orta ixtisas və ali təhsil pillələrində tədris olunan müvafiq fənn və dərslərdə mənəvi tərbiyənin məzmununa təhsilçilərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, qarşılıqlı hörmət, qarşılıqlı yardım, mübahisələrin qeyri-zorakı yollarla həlli, gender bərabərliyi və şəxsiyyətlərə münasibətlərə dair mövzuların daxil edilməsi;

- məişət zorakılığına səbəb olan halların araşdırılması, təhlil edilməsi, onların qarşısının alınmasına yönəlmiş tövsiyələrin, proqramların hazırlanması, maarifləndirmə tədbirlərinin təşkili;

- məişət zorakılığı törətmiş şəxslərin profilaktik qeydiyyatı götürülməsi və həmin şəxslərlə tərbiyəvi-qabaqlayıcı işin aparılması;

- məişət zorakılığına görə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş məsuliyyətin izah edilməsi;

- məişət zorakılığı törətmiş şəxslərə belə halların təkrarlanmaması barədə xəbərdarlıq edilməsi;

- məişət zorakılığı ilə bağlı sorğuların keçirilməsi [6].

“Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, məişət zorakılığı, qohumluq münasibətlərindən, birgə və ya əvvəllər birgə yaşamaqlardan sui-istifadə etməklə, bu Qanunun şamil edildiyi şəxslərin birinin digərinə qarşı qəsdən fiziki və ya mənəvi zərər vurmaları kimi müəyyən olunur.

Təqdirəlayiq haldır ki, hüquqi tənzimləmə çərçivəsində məişət zorakılığının qarşısının alınması sahəsində tədbirlər sırasında hüquqi xarakterli tədbirlər, sosial xarakterli tədbirlər, qabaqlayıcı tədbirlər müəyyən olunmuşdur. Şübhəsiz ki, sadalanan tədbirlər sırasında həssas təzahürlər sırasına aid edilən ailə dəyərlərinin qorunması, insanın həyat və sağlamlığının mühafizə edilməsi üçün xüsusi önəmi olan qabaqlayıcı tədbirlərdir.

Azərbaycan Respublikasının 29 dekabr 2015-ci il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş İnzibati Xətalar Məcəlləsində, “Məişət zorakılığının qarşısının alınması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, “məişət zorakılığı” ilə bağlı əməllərə görə məsuliyyət nəzərdə tutan iki norma nəzərdə tutulmuşdur. İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 157-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş döymə və sair zorakı hərəkətlərlə qəsdən fiziki ağrı yetirməyə görə üç yüz manatdan beş yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir və ya işin hallarına görə, xətanı törədən şəxsiyyəti nəzərə alınmaqla, iki ayadək müddətə inzibati həbs tətbiq olunur.

İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 158-ci maddəsinə görə, məişət zəminində iqtisadi xarakterli qanunsuz məhdudiyyətlərin tətbiqinə, yəni şəxs tərəfindən digər şəxsin onun mülkiyyətində, sərəncamında və ya istifadəsində olan əmlakdan, gəlirlərdən məhrum edilməsinə, iqtisadi asılılıq yaradılmasına, belə asılılığın saxlanılmasına və ya ondan sui-istifadə edilməsinə yönəlmiş hərəkətlərə görə yüz manatdan üç yüz manatadək məbləğdə cərimə nəzərdə tutulmuşdur. Adı çəkilən Məcəllənin 158.2-ci maddəsində isə məişət zəminində psixi zorakılığa, yəni şəxs tərəfindən digər şəxsə qəsdən psixi təzyiq göstərilməsinə və ya dözülməz psixi şərait yaradılmasına yönəlmiş hərəkətlərə görə üç yüz manatdan beş yüz manatadək məbləğdə cərimə inzibati tənbeh növü müəyyən edilmişdir [5].

Ailə-məişət zəminində baş verən, müxtəlif səbəblərdən qaynaqlanan problemlərin və zorakılıq hallarının qarşısının alınmasında daxili işlər orqanlarının profilaktik fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Polis orqanları tərəfindən ölkənin qanunları və daxili işlər orqanlarının fəaliyyətini tənzimlə-

yən digər normativ hüquqi aktlar rəhbər tutularaq fiziki zorakılığın, o cümlədən qadınlara qarşı zorakılığın bütün formalarının qarşısının alınması, törədilmiş bu növ cinayətlərin açılması üzrə lazımi tədbirlər görülür. Qadınlara qarşı zorakılıq, o cümlədən məişət zorakılığı ilə bağlı Daxili İşlər Nazirliyinə və onun ərazi polis orqanlarına daxil olmuş müraciətlərin araşdırılmasına xüsusi həssaslıqla yanaşılır, münaqişəli ailələr uçota götürülərək onlar ətrafında aidiyyəti qurumlar da cəlb edilməklə qabaqlayıcı əməliyyat-profilaktik tədbirlər həyata keçirilir. Ailə-məişət zorakılığı zəminində baş verən hər bir cinayət faktı üzrə xidməti təhqiqat aparılaraq, ərazi polis orqanı əməkdaşının bu növ cinayətin qarşısının alınması üzrə gördüyü işlərə hüquqi qiymət verilir.

Daxili işlər orqanları ailə-məişət zəminində törədilən hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi işinin təşkilini iki mərhələdə həyata keçirir:

- ailə-məişət zəminində törədilən hüquqpozmaların səbəb və şəraitinin müəyyən edilməsi və təhlili;

- ailə-məişət zəminində törədilən hüquqpozmaların səbəb və şəraitinin qarşısının alınmasına yönələn tədbirlərin müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi [3, s.80].

İstintaq və məhkəmə materiallarına əsaslanaraq ailə-məişət zəminində baş verən hüquqpozmaların əsas səbəbləri qismində daha çox ailə üzvlərinin əyyaşlığı (mütəmadi olaraq spirtli içkilər qəbul edərək birgəyaşayış qaydalarını pozması), tərəflərin xarakterləri, baxışları, adətləri və dünyagörüşləri arasındakı kəskin uyğunsuzluqları, maddi problemləri, fizioloji uyğunsuzluğu və s. göstərmək olar.

Daxili işlər orqanları ailə-məişət zəminində baş verə biləcək cinayətlərin qarşısının alınması üçün ərazi üzrə münaqişənin təkrar və mütəmadi hal aldığı ailələrdə profilaktik tədbirlər həyata keçirilməsi məqsədilə həmin ailələri profilaktik qeydiyyatı götürür. Profilaktik qeydiyyata götürülməklə barələrində profilaktik yığım işləri açılmış ailələrlə polis əməkdaşları ən azı ayda bir dəfə görüşür, münaqişənin həlli istiqamətində zəruri

tədbirlər görür və həmin ailələri mütəmadi olaraq nəzarətdə saxlayır.

Beləliklə, ailə-məişət zorakılığının profilaktikası üçün aşağıdakıları təklif edirik:

- inzibati sahələrdə profilaktik qeydiyyata götürülmüş münaqişəli ailələrdə münaqişələrin səbəb və şəraitinin dərinlən araşdırılması, həmin səbəblərin aradan qaldırılmasına yönələn effektiv tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədilə Ailə, Qadın və Uşaq Problemləri üzrə Dövlət Komitəsinin aidiyyəti əməkdaşlarının, mütəxəssislərinin cəlb olunması istiqamətində tədbirlər görmək, Komitənin bu sahədəki mütəmadi fəaliyyəti ilə bağlı arayışlarını profilaktik yığım işlərinə əlavə etmək və dövlət orqanları arasında qarşılıqlı əlaqələri genişləndirmək;

- ən azı ayda bir dəfə münaqişəli ailələrlə keçirilən görüşlər zamanı xidmət sahəsindən asılı olmayaraq qadın polis əməkdaşlarının və təcrübəli kişi cinsindən olan polis əməkdaşlarının iştirakının ərazi polis orqanlarının rəisləri tərəfindən təmin edilməsi.

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd olunduğu kimi, bu kimi mövzularda mediada videoçarxların yayımlanmasını, eləcə də internet xəbər portallarında məqalələr yerləşdirilməsini təmin etmək; ailə-məişət zəminində törədilə biləcək cinayətlərin qarşısının alınması məqsədilə şəhər, rayon polis orqanları tərəfindən yerli icra hakimiyyəti, bələdiyyə, təhsil müəssisələrinin işçiləri, eləcə də müvafiq komissiya üzvləri ilə birgə əhali arasında, orta təhsil müəssisələrində görüşlər keçirmək, profilaktik mövzularda söhbətlər aparmaq; inzibati sahələrdə münaqişəli ailələrin və tərəflərin vaxtında müəyyən edilərək qeydiyyata götürmək, onlar ətrafında aparılan profilaktik tədbirlərin səmərəliliyinin artırılması üçün Hüquq Qaydasının Təmini üzrə İctimai Şuraların fəaliyyətini genişləndirmək, ictimai təhlükəsizlik xidməti ilə istintaq və təhqiqat xidmətləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin gücləndirilməsinə diqqəti artırmaq müvafiq profilaktik tədbirlər sisteminə aid ola bilər [4, s 262].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, Hüquq Yayın Evi, 2017.
2. V. Abışov, F. Mövsümov, V. Mansurov Daxili işlər orqanlarının inzibati fəaliyyəti. Xüsusi hissə. Dərs vəsaiti. Bakı, 2011.
3. Eyvazov H. Ailə-məişət zorakılığının profilaktikasının daxili işlər orqanları tərəfindən həyata keçirilməsi forma və metodları //“Ailə-məişət zorakılığının sosial-psixoloji, cinayət-hüquqi və kriminoloji problemləri”. Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2016.
4. <https://e-qanun.az/framework/46960>
5. <https://e-qanun.az/framework/20131>

Малик АЛАКБЕРЛИ

ПРОБЛЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется домашнее насилие. В связи с этим автор проанализировал ряд различных источников. Отмечается, что насилие по своей сути является опасной ситуацией. Автор вносит некоторые предложения по профилактике домашнего насилия.

Ключевые слова: законодательство, семья, домашнее насилие, преступление, профилактика домашнего насилия.

Malik ALAKBARLI

PROBLEMS OF CRIME PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE IN THE ACTIVITIES OF INTERNAL AFFAIRS BODIES

SUMMARY

The article examines domestic violence. In this regard, the author analyzed a number of different sources. It is noted that violence is inherently a dangerous situation. The author makes some suggestions for the prevention of domestic violence.

Key words: legislation, family, domestic violence, crime, prevention of domestic violence.

UOT 341.01

Mələxanım RƏHİMOVA*BDU Hüquq fakültəsi İnsan hüquqları və İnformasiya
hüququ UNESCO kafedrasının müəllimi**melek.rahimovafff@gmail.com**<https://orcid.org/0009-0009-3879-361X>*DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/FFDG4166>

LAYIQLI MƏNZİL HÜQUQUNUN BEYNƏLXALQ-HÜQUQİ MÜDAFİƏ VASİTƏLƏRİ

XÜLASƏ

Layiqli həyat hüququ sistemə daxil olan əsas elementlərdən biri də layiqli mənzil hüququdur. Mənzil əmtəə deyil, insan hüququdur. Müvafiq hüquq mülkiyyət hüququndan daha geniş anlayış olub mülkiyyətlə bağlı olmayan təhlükəsizlik, sülh və ləyaqət içində müəyyən bir yerdə yaşamaq kimi anlayışları da özündə birləşdirərək sosial, emosional, psixoloji və iqtisadi həyatımızın episentri rolunu oynayır. Bəzi tədqiqatçılar layiqli mənzil hüququnun konstitusiyə-hüquqi mənada müstəqil subyektiv hüquq kimi qəbul etmir və onu tamhüquqlu vətəndaş hüququndan kəskin fərqləndirirlər. Bütünlükdə isə bu hüquq yalnız məhdud mənada sadə sığınacaq hüququnu deyil, adekvat məxfiliyi, adekvat yaşayış sahəsini, adekvat mühafizəni və bütün tələbatların ödənilməsinə çıxış imkanlarını özündə ehtiva edir. Beynəlxalq və milli qanunvericilikdə geniş istinad olunan şəxsin mənzili və şəxsi həyatının toxunulmazlığını ehtiva edən müddəalar da əslində həmin şəxsin birbaşa layiqli həyat hüquqlarının təminatına yönəlmiş faktorlardandır. Məqalədə müəllif tərəfindən layiqli mənzil hüquqlarının məzmunu və universal standartları sistemləşdirilmiş, bu istiqamətdə beynəlxalq, regional və milli normativ aktlar təhlil edilmiş, layiqli mənzil hüququnun pozulması və bu qəbildən olan hallarda istisnalar, həmçinin yumşaq hüquq normaları ətraflı araşdırılmış, müvafiq təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: layiqli həyat səviyyəsi, adekvat standartlar, sosial hüquqlar, layiqli mənzil hüququ, adekvat yaşayış sahəsi, beynəlxalq-hüquqi əsas, universal standartlar, normativ akt, fəaliyyət planı, rifah vəziyyəti.

Giriş

Layiqli yaşayış yeri hüququ – layiqli həyat səviyyəsinin əsas göstəricilərindən biri olaraq layiqli həyat adlanan kompleks hüquq sisteminin müstəqil bir elementini təşkil edir. Layiqli yaşayış yeri hüququ sosial hüquqların həyata keçirilməsi üçün çox əhəmiyyətlidir. Ona bəzən adekvat mənzil hüququ da deyilir. Bəzi mənbələrə görə isə adekvat mənzil hüququ beynəlxalq insan hüquqları hüququnda adekvat yaşayış səviyyəsi hüququnun bir hissəsi kimi tanınan insan hüquqlarındandır [25, s. 10]. Bu hüquq özündə təhlükəsizlik, sülh və ləyaqət içində müəyyən bir yerdə yaşamaq kimi anlayışları birləşdirərək sosial, emosional, iqtisadi həyatımızın episentri rolunu oynayır. Müəlliflərin fikrincə, bu hüquq adekvat layiqli həyat səviyyəsi üçün bütün iqtisadi,

di, sosial və mədəni hüquqların həyata keçirilməsinin mərkəzini kəsb edir və digər hüquqlar – iş, sağlamlıq, sosial təminat, səsvermə, məxfilik, təhsil və s. hüquqların yaranması üçün əsas şərt rolunu oynayır. Beynəlxalq hüquqa əsasən, qovulmaqdan, evin və torpağının əlindən alınmasından narahat olmadan adekvat şəkildə evlə təmin olunmaq təhlükəsiz layiqli mülkə malik olmaq deməkdir [24]. Bəzi hallarda layiqli mənzil hüququ mülkiyyət hüququ ilə qarışdırılır. Lakin layiqli mənzil hüququ mülkiyyət hüququndan daha geniş anlayış olub mülkiyyətlə bağlı olmayan hüquqları da özündə ehtiva edir. Yaşayış yerində sabitliyin hökm sürməsi bu hüquqlar qəbiləsinə aid edilir. Bəzi hallarda isə layiqli mənzil hüququ torpaq hüququna bərabər tutulur. Təbii ki, kənd və icma yerlərində torpağa çıxış layiqli mənzil

hüququnun əsas göstəricisi ola bilər, lakin bu hal şəhər əhalisinə şamil olunmur. Adekvat mənzil hüququndan istifadə müəyyən hallarda torpağa girişi özündə ehtiva etsə də, beynəlxalq insan hüquqları hüququ hazırda torpaq üzərində hüquqları müstəqil layiqli yaşayış hüququ kimi tanımır. Bununla belə, bəzi məsul şəxslər, xüsusən də adekvat yaşayış səviyyəsi hüququnun tərkib hissəsi kimi adekvat mənzillə bağlı Xüsusi Məruzəçi Miloon Kothari torpağın adekvat mənzil hüququnun kritik elementi kimi əhəmiyyətinin tanınmasının tərəfdarı olaraq çıxış edirdi [21, 26, 31]. Rusiya Federasiyası kimi ölkələrin hüquq sistemində isə uzun illər mənzil hüququnun mülki hüququn bir alt sahəsi kimi nəzərdən keçirilməsi tendensiyası mövcud olmuşdur [31]. Bəzi tədqiqatçılar layiqli mənzil hüququnun konstitusiyaya-hüquqi mənada müstəqil subyektiv hüquq kimi qəbul etmir və onların fikrincə, o tam hüquqlu vətəndaş hüququ kimi qiymətləndirilə bilməz [33]. Bütünlükdə isə bu hüquq yalnız məhdud mənada sadə sığınacaq hüququnu deyil, sabitlik, təhlükəsizlik, sülh şəraitində ləyaqətlə yaşamağı bildirir, adekvat məxfiliyi, adekvat yaşayış sahəsini, adekvat mühafizəni və bütün tələbatların ödənilməsinə çıxışı özündə ehtiva edir [32].

Yaş, iqtisadi göstəricilər, sosial status, ailə vəziyyəti və tərkibi, mentalitet, qrup və digər mənsubiyyət kimi amillərdən asılı olmayaraq, insanlar layiqli və adekvat mənzil hüququna malikdirlər. Sadalanan göstəricilərin heç biri şəxslərin layiqli mənzil hüququnun məhdudlaşdırılması üçün əsas ola bilməz. Adekvat mənzil təminatının ən əsas göstəricisi bu hüququn müvafiq dövlət siyasəti və proqramları, o cümlədən milli mənzil strategiyaları vasitəsilə məhz dövlət qurumları tərəfindən həyata keçirilməsindən ibarətdir. İnsanların mənzil hüquqlarının təminatı və tanınması bütün dövlətlərin beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq üzərilərinə götürdükləri öhdəliklərdə yer alır. Məhz buna görə də dövlətlər yurisdiksiyaları altında olan şəxslərin layiqli mənzil hüquqlarının realizəsində maraqlı tərəf olaraq çıxış edərək bu istiqamətdə dövlət siyasətləri və fəaliyyət planları həyata keçirirlər.

Mənzil əmtəə deyil, insan hüququdur. Müasir dövrdə mənzilə iqtisadi fenomen, sosial sərvət və

investisiya vasitəsi kimi baxılır. Müəlliflər iddia edirlər ki, mənzil hüququnun pozulmasının cəzasız qalması məişət səviyyəsində mənzilə nadir hallarda insan hüququ kimi yanaşılmasından irəli gəlir. Bu hüququ məhdudlaşdıran amillər kimi isə iqlim dəyişikliyi, təbii fəlakətlər, terror, silahlı münaqişələr, fors-major hallar və s. çıxış edir. Təbii ki, əhalinin həssas təbəqəsi olan insanlar – qadınlar, dini və etnik azlıqlar, yerli xalqlar, əlillər, miqrantlar, qaçqınlar və s. daha çox mənzillə bağlı ayrı-seçkiliklə üzləşirlər, insan hüquqlarını və ləyaqətini təcəssüm etdirməyən digər şəraitdə yaşayır və ya evsizlikdən əziyyət çəkirlər [24].

Layiqli mənzil hüququn məzmununda aşağıdakılar ehtiva edilir:

1) Mülkiyyətin hüquqi təminatı. Buraya təhlükəsiz istismar kimi anlayışları istisna edən təqib, özbaşına evdən çıxarılma, yaşayış yerindən uzaqlaşdırma, yaşadığı mənzilə buraxılmama və s. hallar aiddir. Təbii ki, bu müddədə yalnız rəsmi mülkiyyətdən söhbət gedir, qeyri-rəsmi yaşayış məntəqələri isə bu təminatdan məhrumdurlar.

2) Əlverişlilik. Bu müddəyə yaşayış sahəsi üçün ödəniləcək məbləğ, yəni iqtisadi göstəricilər aid edilir. Əsasən, kirayə yaşayan və daimi yaşayış yeri olmayan şəxslərin əlverişlilik sahəsində layiqli mənzil hüquqlarının tez-tez pozulduğunun şahidi oluruq.

3) Mövcudluq. Yaşayış yerinə yaxın məsafədə xidmətlərin, materialların, qurğuların və infrastrukturun mövcud olmasını bildirir. Həmçinin insanların yaşadıkları mənzilin yaxınlığında təhlükəsiz içməli su mənbələri, adekvat kanalizasiya xətləri, tullantıların utilizasiyası, yemək bişirmə, isitmə, işıqlandırma, havalandırma xidmətləri, ərzağın əldə edilməsi üçün müvafiq satış obyektləri və ərzaq anbarı vasitələri, ərzağın drenajına və təcili yardım xidmətlərinə davamlı çıxışı olmalıdır.

4) Yaşayış qabiliyyəti. Sakinləri soyuq, rütubət, isti, yağış, külək, kimyəvi silahlar, şüalanma, radiasiya və s. sağlamlıq üçün təhlükəli olan faktorlardan yayınma kimi kifayət qədər qorunmanın təmin edilməsini bildirir. Həmçinin bu müddədə mənzilin sakinlər üçün kifayət qədər yer təmin etməsini də özündə ehtiva edir.

5) Müvafiqlik. Yaşayış sahəsi insanların onu alması, əldə etməsi və kirayə qaldığı təqdirdə ay-

lıq maddi pul formasında ödəniş üçün iqtisadi cəhətdən həmin şəxslərə uyğun olmalı və insanların digər insan hüquqlarından istifadə etmələrini təhdid yaratmamalıdır.

6) Əlçatanlıq. Yaşlılar, uşaqlar, fiziki və əqli qüsurlu insanlar, yoluxucu xəstəliklərin daşıyıcıları, təbii fəlakət qurbanları və digər həssas qrupların, həmçinin imkansız və təcrid olunmuş qrupların mənzillə təmin olunmasını, eyni zamanda onlar üçün komfortlu məskunlaşma yerlərini nəzərdə tutur.

7) Təhlükəsizlik. Həmin yaşayış yerinin sakinlərinin məcburi köçürmələr, təqiblər və digər təhdidlərdən qanuni müdafiəni özündə əks etdirir.

8) Mənzilin yerləşdiyi yer. Belə ki, mənzilin məşğulluğa, səhiyyə xidmətlərinə, məktəblərə, uşaq bağçalarına və digər sosial obyektlərə çıxış imkanı verəcək şəkildə yerləşməsi daha məqsədmüvafiqdir. Mənzillər təhlükəli, radiasiyaya məruz qalan və çirklənmiş ərazilərdə, zibilliklər və digər əlverişsiz mənbələrdən uzaqda yerləşməlidirlər.

9) Mədəni adekvatlıq. Mənzil proqramları və siyasətləri mədəni kimliyin ifadəsinə imkan verən və dünya əhalisinin mədəni müxtəlifliyini tanıyan yaşayış sahəsinin mədəni atributlarını tam nəzərə almasını özündə əks etdirir [26].

Layihəli mənzil hüququ da layihəli həyat hüququ sistemində daxil olan digər hüquqlar kimi özündə hüquq və azadlıqları birləşdirir. Belə ki, bu hüquqlara aşağıdakılar aiddir.

- Mülkiyyətin təhlükəsizliyi;
- Mənzil, torpaq və əmlakın geri qaytarılması;
- Adekvat mənzilə bərabər və ayrı-seçkilik olmadan çıxış;
- Milli və icma səviyyələrində mənzillə bağlı qərarların qəbul edilməsində iştirak.

Layihəli mənzil hüququna dair azadlıqlara isə aşağıdakılar aiddir:

- Məcburi köçürmələrdən, evin digər şəxslər və qurumlar tərəfindən özbaşına dağıdılmasından və sökülməsindən müdafiə;
- Şəxslərin evinə, şəxsi həyatına və ailəsinə özbaşına müdaxilədən azad olmaq;
- Yaşayış yeri seçmək, harada yaşayacağı və sərbəst hərəkət etməsi barədə qərar [24].

Layihəli mənzil hüququnun beynəlxalq-hüquqi əsası

Əksər universal beynəlxalq müqavilələrdə layihəli yaşayış hüququnun tanınmasına rast gələ bilərik. Beynəlxalq və milli qanunvericiliklərdə böyük əhəmiyyətə malik olan şəxsin mənzilinin və onun şəxsi həyatın toxunulmazlığını ehtiva edən müddəalar da əslində həmin şəxsin birbaşa layihəli həyat hüquqlarının təminatına yönəlmiş faktorlardandır.

Bundan başqa, müvafiq hüququn birbaşa əks olunduğu sənədlər arasında 1948-ci il Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin hər kəsin özünün və ailəsinin sağlamlığı və rifahı üçün adekvat olan həyat səviyyəsi hüququnu ehtiva edən 25-ci maddəsi [30], Sosial, İqtisadi və Mədəni Hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktının 11.1-ci maddəsi çıxış edir. Xüsusilə müvafiq Paktın 11.1-ci maddəsində mənzil hüququ adekvat yaşayış səviyyəsi hüququnun vacib ünsür elementi kimi müəyyən olunmuşdur və bu bəzən mənzil təminatı, həmçinin yaşayış şəraitinin daim yaxşılaşdırılması kimi də şərh edilir.

Bir çox sahəvi sənədlərdə də layihəli mənzil hüququ insan hüququ kimi tanınmışdır.

Xüsusən Qaçqınların statusu haqqında 1951-ci il Konvensiyasının Mənzil başlıqlı 21-ci maddəsində Razılığa gələn dövlətlərin müvafiq məsələni daxili qanun və qaydalarla tənzimləməsi, həmçinin öz ərazisində qanuni qalan qaçqınlara mümkün qədər əlverişli şərait təqdim etmələri müəyyən olunur. Bundan başqa, İrqi ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1965-ci il Beynəlxalq Konvensiyanın 5-ci maddəsinin İqtisadi, sosial və mədəni hüquqları əhatə edən e bəndinin iii yarımbəndində mənzil hüququna sosial hüquqların tərkib hissəsi kimi istinad olunmuşdur [16]. Daha sonra Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktının 17-ci maddəsində heç kimin mənzil həyatına qanunsuz müdaxiləyə yol verilmədiyi, onların şərəf və nüfuzuna qanunsuz qəsdlərə məruz qalmamaları, hər kəsin bu cür müdaxilə və hücumlardan qanunla müdafiə hüququnun olduğu göstərilir [18]. Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1979-cu il Konvensiyasının (CEDAW) 14.2-ci maddəsinin h yarımbən-

dində müvafiq olaraq onların mənzil, kanalizasiya, elektrik və su təchizatı, nəqliyyat və rabitə ilə bağlı adekvat yaşayış şəraitindən istifadə etmək və 15.2-ci maddəsində əmlakı idarə etmək üçün onlara bərabər hüquqların verilməsi nəzərdə tutulur [7]. Uşaq Hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyasının (CRC) 16.1-ci maddəsində heç bir uşağın evinə özbaşına və qeyri-qanuni müdaxilələrə yol verilmədiyi və 27.3-cü maddəsində isə **İştirakçı dövlətlərin milli şəraitə uyğun olaraq imkanları daxilində valideynlərə və uşaqlara mənzillə bağlı maddi yardım və dəstək proqramları təqdim etmələri** müddəaları yer alır [9]. Daha sonra layiqli mənzil hüququ Bütün əməkçi miqrantların və onların ailə üzvlərinin hüquqlarının müdafiəsi haqqında 1990-cı il Beynəlxalq Konvensiyasının 43.1-ci maddəsinin d yarım-bəndində həmin şəxslərin sosial mənzil sxemləri də daxil olmaqla mənzil əldə etmək və kirayə haqqı ilə bağlı istismardan müdafiə olunmaq hüquqları şəklində əksini tapmışdır [17]. Layiqli mənzil hüququ Əlilliyi olan şəxslərin hüquqları haqqında 2006-cı il Konvensiyasının (CRPD) Əlçatanlıq adlanan 9-cu maddəsində dolayısıyla, Adekvat həyat səviyyəsi və sosial müdafiə başlıqlı 28-ci maddəsində isə birbaşa öz əksini tapır. Belə ki, 28-ci maddəsinin 1-ci bəndində **əlilliyi olan şəxslərin özləri və ailələri üçün adekvat mənzil alması və yaşayış şəraitinin davamlı olaraq yaxşılaşdırılması hüquqları tanınır. Eyni zamanda İştirakçı dövlətlərin müdafiə və təşviq üçün müvafiq addımlar atması, 2-ci bəndin d yarım-bəndində əlillərin dövlət mənzil proqramlarına çıxışının təmin edilməsi bəyan olunur** [8]. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2007-ci il tarixli Yerli Xalqların Hüquqları Bəyannaməsində layiqli mənzil hüququ ilə birbaşa əlaqəli olan öz müqəddəratını təyinetmə hüququ, torpaq, ehtiyatlar və ərazilərlə bağlı hüquqlar və s. müddəalar yer alır. Eyni zamanda 21.1-ci maddədə yaxşılaşdırılmış mənzil hüquqlarına istinad olunur.

Baş Assambleya 20 dekabr 1982-ci il tarixli 37/221 sayılı Qətnamə ilə 1987-ci ili Evsizlər üçün Beynəlxalq Sığınacaq İli elan etmişdir. Daha sonra 4 dekabr 1986-cı il tarixli 41/146 sayılı qərara uyğun olaraq 7 dekabr 1987-ci ildə Baş Assambleya tərəfindən qəbul edilmiş 42/146 say-

lı Qətnamədə hər kəsin özü və ailəsi üçün adekvat yaşayış səviyyəsi, o cümlədən adekvat mənzil hüququnun təşviq məqsədilə milli və beynəlxalq səviyyədə dövlətlər və beynəlxalq təşkilatları yaşayış məntəqələrinin yaxşılaşdırılması üçün mənzil strategiyaları və proqramlar hazırlanmaq və bu istiqamətdə fəaliyyətlər həyata keçirməyə çağırırdı [20]. Sonrakı illərdə Sosial və İqtisadi Şura, İnsan Hüquqları Komissiyası və Ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və Azlıqların Müdafiəsi üzrə Alt Komissiya birgə fəaliyyət göstərərək bir sıra sənədlər qəbul etmişdirlər ki, onlar arasında 1991/26 sayılı Qətnamədə Alt Komissiya dövlətləri adekvat mənzil hüququnun həyata keçirilməsini təmin etmək üçün effektiv siyasət yürütməyə və müvafiq qanunvericiliyi təkmilləşdirməyə çağırırmışdır. Daha sonra 1988-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən Qlobal Mənzil Strategiyası qəbul edilmişdir [32].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Sosial, İqtisadi, və Mədəni Hüquqlar Komitəsi 1991-ci il tarixli adekvat mənzil hüququna dair 4 sayılı və 1997-ci il tarixli məcburi köçürmələrə dair 7 sayılı Şərhlərində layiqli mənzil hüququna dar mənada anlayış verilməsinin tərəfdarı olaraq yanaşmış, bu hüququ daha çox təhlükəsizlik, sülh və ləyaqət içində yaşamaq hüququ kimi dəyərləndirmişdir [24]. Bu Ümumi Şərhlərdə layiqli mənzil hüququ istiqamətində məcburi köçürülmə halları, onun hüquqi və qanuni çərçivədə həyata keçirilməsi, məcburi köçürməni istisna edən hallar və s. barədə ətraflı şərh vermişdir [3].

Layiqli mənzil məsələsinə yönəlmiş əsas sənədlər sırasında isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Komissiyası tərəfindən qəbul olunmuş 2002/21 və 2003/27 sayılı qətnamələrində adekvat mənzil hüququnun layiqli yaşayış səviyyəsi hüququ olduğu qeyd edilmişdir. Daha sonra yaradılmış İnsan Hüquqları Şurasının da həmçinin bu fikirlərə sadıq qaldığının şahidi oluruq.

Layiqli mənzil hüquqlarını öz gündəliyinə daxil etmiş konfrans və tədbirlər də kifayət qədər çoxdur. Xüsusilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən 3-14 iyun 1996-cı ildə İstanbulda keçirilən İnsan Məskənləri (HABITAT II) Konfransının A/CONF.165/14 sayılı Hesabatında qeyd olu-

nur ki, bu Konfrans iki əsas mövzunu əhatə edir:

1) şəhərləşən dünyada hamı üçün adekvat sığınacaq və dayanıqlı insan məskənlərinin inkişafı; 2) yaşayış mühitini yaxşılaşdırmaq üçün milli və yerli səviyyələrdə inkişaf. Həmçinin sənəddə layiqli və adekvat mənzilin təminatı istiqamətində müvafiq təklif və tövsiyələr səsləndirilir. Məhz İstanbul Bəyannaməsi və Habitat Gündəliyi mənzil hüquqlarının həyata keçirilməsi üçün çərçivə təşkil edir. Gündəliyə görə, Hökumətlər üçün adekvat mənzil hüququnun tam və mütərəqqi şəkildə həyata keçirilməsini təşviq etmək, qorumaq və təmin etmək istiqamətində öhdəliklər formalaşdırılır [22]. 17 aprel 2000-ci ildə İnsan Hüquqları üzrə Komissiya tərəfindən 2000/9 sayılı qətnamə ilə adekvat yaşayış səviyyəsi və adekvat mənzillə bağlı Xüsusi Məruzəçi mandatı yaradıldı və 2008-ci ilin aprel ayına qədər Miloon Kothari ilk dəfə bu vəzifəyə təyin edildi. Onun səlahiyyətlərinə adekvat mənzil hüququnun hüquqi statusu və məzmunu, evsizlik, məcburi köçürmələr, qloballaşma və adekvat mənzil hüququ, ayrı-seçkilik və adekvat mənzil hüququndan istifadə, göstəricilərin inkişafı, adekvat mənzil hüququndan istifadə elementləri kimi su və kanalizasiyaya çıxış, qadınların adekvat mənzil hüququ, adekvat yaşayış səviyyəsi hüququnun tərkib hissəsi kimi adekvat mənzilin tam həyata keçirilməsini təşviq etmək, adekvat mənzil hüququnun tam həyata keçirilməsi üçün çətinlikləri və maneələri müəyyən etmək, adekvat mənzil hüququnun pozulduğunu iddia edən fərdlərin və ya qrupların məlumatlarını nəzərdən keçirmək, adekvat mənzil və torpaq hüququ ilə bağlı genderə xas zəifliklərin müəyyən etmək, yardıma dair koordinasiya və s. aid idi [4].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 2000-ci il tarixli Minillik Bəyannaməsinin Ümumi ətraf mühitimizi qorumaq başlığı ilə qeyd edilmiş IV Məqsəddə bütün bəşəriyyəti insan fəaliyyəti ilə əvəzsiz şəkildə korlanmış və resursları kifayət etməyəcək bir planetdə yaşamaq təhlükəsindən azad etmək, Zəiflərin qorunması başlıqlı VI Məqsəddə isə təbii fəlakətlər, soyqırımı, silahlı münaqişə və digər fövqəladə hallar nəticəsində əziyyət çəkən uşaqlar və bütün mülki əhaliyə mümkün qədər tez normal həyata qayıtmaları üçün hər cür yardım və müdafiənin göstərilməsini təmin et-

mək üçün tədbirlər sadalanır [28]. Minilliyin Bəyannaməsi həm də layiqli mənzil hüququnun müxtəlif aspektlərinin şərhə və aydınlaşdırması istiqamətində əvəzsiz mənbədir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Baş Assambleyası tərəfindən 2008-ci ilin dekabrında qəbul edilmiş Sosial, İqtisadi və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın Protokoluna əsasən, mənzilə dair ayrı-seçkilik və məhdudlaşma əvəzinə, adekvat mənzil hüququnun bütün aspektləri ilə bağlı şikayətlərə icazə verilirdi. Fakültativ Protokol 10 dövlət tərəfindən ratifikasiya edilmiş və ondan sonra qüvvəyə minmişdir [19].

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 37-dən çox konvensiya və tövsiyələrində layiqli mənzil hüququ bu və ya digər formada öz əksini tapmışdır. Belə ki, Təşkilatın Məşğulluq üçün Miqrasiya haqqında 97 sayılı 1949-cu il Konvensiyasının yenedən işlənmiş versiyasında miqrant işçilərin yerləşdirilmə və mənzil hüquqları öz əksini tapsa da, 1961-ci il 115 sayılı İşçilərin Mənzili ilə bağlı Tövsiyəsində işəgötürənlərin işçiləri mənzillə təmin edilməsi öhdəliyi yer almamışdır. Sosial Siyasətin Əsas Məqsədləri və Standartları haqqında 1962-ci il tarixli 117 sayılı Konvensiyasının 5-ci maddəsinin 2-ci bəndində minimum yaşayış standartları müəyyən edilərkən işçilərin digər hüquqlarla bərabər mənzil ehtiyaclarının da nəzərə alınması nəzərdə tutulurdu [6]. 1989-cu il Müstəqil ölkələrdə yerli və qəbilə xalqları haqqında 169 sayılı Konvensiyasının 14, 16 və 17-ci maddələrində isə müvafiq olaraq **hökumətlər tərəfindən xalqların ənənəvi torpaqlarını müəyyən etmək, orada mülkiyyət və sahiblik hüquqlarının səmərəli müdafiəsinin təminatına yönəlmiş zəruri addımların atması, müvafiq xalqların tutduqları torpaqlardan çıxarıla bilməmələri, köçürülmənin yalnız onların sərbəst və məlumatlı razılığı ilə həyata keçirilməsi, öz ənənəvi torpaqlarına qayıtmaq hüququ, köçürülmə mümkün olmadıqda öz torpaqlarına uyğun bərabər keyfiyyətli və hüquqi statuslu torpaqlarla, pul və ya natura şəklində kompensasiya ilə təmin edilmələri, torpaqlarını özgəninkiləşdirmək və ya öz hüquqlarını öz icmalarından kənara başqa yolla ötürmək imkanları nəzərdən keçirildikdə maraqlı xalqlarla məsləhət-**

ləşmələr aparılması, onlara məxsus torpağa sahiblik və istifadəni təmin etmək üçün qanunları başa düşməmələrindən istifadə etmələrinin qarşısı almaları və s. müddəalar qeyd olunmuşdur [15].

İrqi Ayrı-seçkiliyin Aradan Qaldırılması üzrə Komitənin 2004-cü ildə qəbul etdiyi 30 sayılı ümumi tövsiyədə iştirakçı dövlətlərin vətəndaşlar və qeyri-vətəndaşlar üçün ayrı-seçkilik olmadan adekvat mənzil hüququndan bərabər istifadəsini təmin etmək, mənzildə seqreqasiyaya yol verməmək və mənzil şəraitinin təmin edilməsini təmin etmək istiqamətində müddəalar yer alırdı [14]. Bundan başqa, Komitə tərəfindən 1997-ci il 23 sayılı ümumi tövsiyədə ayrı-seçkilik olmadan yerli xalqların torpaq və əmlak hüquqları tanınırdı [13].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Fondu (UNICEF) tərəfindən 2005-ci il Dünya Uşaqlarının Vəziyyəti hesabatında dünyada 640 milyondan çox uşağın müvafiq mənzildə yaşamadığı faktı yer almışdır. Məhz buna görə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Uşaq Hüquqları Komitəsi 2002-ci ildə Mənzil Hüquqları Proqramının 1 sayılı Hesabatında adekvat mənzil hüququnun universal xarakterini vurğulayaraq, bunun məhdudiyyət olmadan hər bir uşağa şamil olunduğunu vurğulamışdır [2].

Eyni zamanda İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlıq tərəfindən 2000-ci ildə layiqli və adekvat mənzil hüquqlarını ətraflı əks etdirən OHCHR/BMT-Habitat Fact Sheet – faktlar vərəqəsi hazırlanmış və ictimaiyyətə təqdim edilmişdir.

Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin 17 iyul 1998-ci ildə İtaliyanın Roma şəhərində qəbul edilmiş və iyul 2002-ci ildə qüvvəyə minmiş Roma Statutununun 8-ci maddəsi hərbi münaqişələr zamanı hərbi zərurətlə əsaslandırılmayan əmlakın qanunsuz və məqsədyönlü məhv edilməsi və mənimlənməsini müharibə cinayəti kimi tanıyır ki, bu da dolayısıyla mülki əhalinin layiqli mənzil hüquqlarını özündə ehtiva edir [23].

Yumşaq hüquq normalarında da layiqli mənzil hüquqlarına rast gəlirik. Bu qayda və prinsiplər məcburi xarakter daşımasa belə, layiqli mənzil hüquqlarının təşviqi və hüquqi bazasının forma-

laşdırılması istiqamətində olduqca faydalı mənbələrdir. Belə ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 16 dekabr 1991-ci il tarixli 46/91 sayılı Yaşlılar üçün Prinsiplərinin 1-ci maddəsində yaşlı insanların adekvat sığınacaq xidmətlərinə çıxış əldə etmələri, 5-ci maddəsində onların təhlükəsiz və şəxsi üstünlüklərə və dəyişən qabiliyyətlərə uyğunlaşa bilən mühitlərdə yaşaya bilmələri, 6-cı maddəsində isə mənzildə mümkün qədər uzun müddət yaşaya bilmələri hüquqları yer alıb [29].

Habelə 2005-ci ilin avqustunda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqlarının Müdafiəsi və Təşviqi üzrə Alt Komissiyası tərəfindən Qaçqınlar və Köçkünlər üçün Mənzil və Əmlakın Restitusiyasına dair Pinheiro Prinsipləri qəbul edilmişdir ki, bu prinsiplərdə qaçqınların və məcburi köçkünlərin mənzil və əmlakın bərpası hüququnun həyata keçirilməsi, həmçinin layiqli mənzil hüquqları təmin edilməsi halları yer alırdı. Bu prinsiplər yaşayış yerinin bərpası məqsədilə xüsusi siyasət həyata keçirilməsini nəzərdə tutaraq mövcud beynəlxalq insan hüquqlarına, humanitar və milli standartlara əsaslanan restitusiya qanunları, proqramları və siyasətlərini bəyan edirdi [25, s. 26]. Həmçinin bu kateqoriya insanların layiqli mənzil hüquqlarının tanınmasına Daxili Köçkünlük üzrə Rəhbər Prinsiplərində rast gəlirik. Prinsiplər beynəlxalq humanitar hüquqa və insan hüquqlarına dair sənədlərə əsaslanaraq qaçqın və məcburi köçkünlərin rifahın təmin edilməsi və onların layiqli mənzil istiqamətində problemlərinə yönəlmiş müddəalar qəbul etmişdir.

Regional və milli səviyyələrdə layiqli mənzil hüququnun tanınması

Regional səviyyədə layiqli mənzil hüququ müxtəlif sənədlərdə öz əksini tapmışdır. Təbii ki, digər sahələrdə olduğu kimi Avroregion müvafiq istiqamətdə də birincilik göstərərək çoxsaylı aktlar qəbul etmişdir. Regionda layiqli mənzil hüquqları bir neçə sənədlə tənzimlənir. 1950-ci il tarixli İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Təşviqi üzrə Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsində hər kəsin mənzilinin toxunulmazlığına hörmət edilməsi hüququna malik olduğu göstərilir [10]. 1996-cı ildə Yenidən İşlənmiş Avropa Sosial Xartiyasının 31-ci maddəsində hər kəsin

mənzil hüququnun olduğu vurğulanır, mənzil hüququnun səmərəli həyata keçirilməsi məqsədilə dövlətlərdən adekvat standartta uyğun mənzil əldə etmək imkanının yaradılması, evsizliyin tədricən aradan qaldırılması və azaldılması, mənzilin qiymətinin adekvat resursları olmayanlar üçün əlçatanlaşdırılması istiqamətində tədbirlərin görülməsi müəyyənləşdirilir [12]. Bundan başqa, 1977-ci il tarixli Əməkçi Miqrantların Hüquqi Statusuna dair Avropa Konvensiyasının 9-cu maddəsinə görə, Razılığa gələn Tərəflər öz ərazisində müəyyən şərtlər daxilində haqqı ödənilən əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmağa icazə verilmiş işçi miqrantlara yaşamaq icazəsi verməyi, 13-cü maddəyə görə, əməkçi miqrantlara mənzil və kirayə haqqı ilə bağlı vətəndaşlara tətbiq olunan rəftardan az əlverişli olmayan şəraitin tətbiqi, onların yaşayış yerlərinin yararlılıq standartlarına riayət olunmasını təmin etmək üçün yoxlamaların aparılması, icarə haqqı ilə bağlı istismardan qoruma, habelə milli hakimiyyət orqanlarında mövcud olan vəsaitlərlə əməkçi miqrantın mənzilinin münasibliyini təmin etməyi öhdəsinə götürürdü [11].

Amerika regionunda isə 1969-cu il tarixli İnsan Hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasının 11-ci maddəsində hər kəsin evinə qanunsuz hücumlardan müdafiə hüququnun olduğu, 21-ci maddəsində hər kəsin öz əmlakından istifadə etmək hüququna sahibliyi qeyd olunur [5].

Layihəli mənzil hüququ Afroregionda İnsan və Xalqların Hüquqları üzrə 1981-ci il və Afrika regionunda Uşaq Hüquqları və Rifahı üzrə 1990-cı il Afrika Xartiyalarında birbaşa deyil, digər hüquqların tərkibində – 14, 16 və 18.1-ci maddələrin məzmununda yer alır. Həmçinin qeyd olunmalıdır ki, Afrika İnsan və Xalqların Hüquqları Komissiyası Sosial və İqtisadi Hüquqlar üzrə Fəaliyyət Mərkəzi və İqtisadi və Sosial Hüquqlar Mərkəzi Nigeriyaya qarşı 155/96 sayılı işdə də layihəli mənzil hüququnu birbaşa tanımamışdır.

Layihəli mənzil hüququna dövlətlərin milli qanunvericilik aktlarında da kifayət qədər çox rast gəlirik. Hər şeydən əvvəl, dövlətlər beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq üzərilərinə götürdükləri öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirmək istiqamətində ölkə daxilində fəaliyyətlər həyata keçirirlər. İnsanların layihəli mənzil hüququnun reali-

zəsi bu öhdəliklər arasında əsas yerlərdən birini tutur. Belçika, Seyşel adaları, Cənubi Afrika və Uruqvay kimi bir sıra dövlətlərin milli konstitusiyalarında layihəli mənzil hüququ birbaşa yer alır, digər qrup dövlətlərdə isə insanların layihəli mənzil hüquqlarının təminatı dövlətin vəzifələri arasında sadalanır.

1917-ci il Meksika Konstitusiyasının 4-cü maddəsində hər bir ailənin layihəli mənzildən istifadə etmək hüququna dair müddəaya rast gəlirik. 1976-cı il Portuqaliya Konstitusiyasına 20 sentyabr 1997-ci il tarixli 1/97 sayılı düzəlişlə Mənzil və şəhərsalma adlanan 65-ci maddə əlavə edilmişdir. Maddənin müddəalarına görə, hər kəs şəxsən özü və ailəsi üçün qənaətbəxş gigiyena və rahatlıq standartlarına cavab verən, şəxsi və ailə məxfiliyini qoruyan adekvat ölçülü yaşayış hüququna malikdir. 1993-cü il tarixli Rusiya Federasiyası Konstitusiyasının 40-cü maddəsinə görə, hər kəsin ev hüququnun olduğu və heç kəsin özbaşına evdən məhrum edilə bilməməsi hüquqları tanınır. 1995-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsində hər kəsin mülkiyyət hüququnun olduğu, 33-cü maddədə hər kəsin mənzil toxunulmazlığı, məhkəmə qərarı olmadan heç kəsin mənzilə daxil olmaması, 43-cü maddədə heç kəsin yaşadığı mənzildən qanunsuz məhrum edilə bilməməsi kimi hüquqlar əks olunub. 1996-cı il tarixli Cənubi Afrika Konstitusiyasının 26-cı maddəsində hər kəsin adekvat mənzil əldə etmək, məhkəmənin qərarı olmadan heç kəsin evindən çıxarıla bilməməsi və evinin sökülə bilməməsi, həmçinin özbaşına köçürülməyə icazə verilməməsi müddəalarına rast gəlirik. İspaniya Konstitusiyasının 47-ci maddəsində bütün ispanların ehtiyaclarına cavab verən layihəli mənzil hüququnun olduğu birbaşa qeyd olunur.

Bundan başqa, bir sıra dövlətlər layihəli mənzil hüquqları istiqamətində müxtəlif proqram və siyasətlər də həyata keçirirlər. 1989-cu ildə Avstraliyada İnsan Hüquqları və Bərabər İmkanlar Komissiyası tərəfindən Evsiz Uşaqlarımız: Evsiz Uşaqlara dair Milli Tədqiqat Hesabatı hazırlanmış və uşaqların evsizliyi, həmçinin onların layihəli mənzillə təminatı istiqamətində fəaliyyətlər həyata keçirilmişdir. Həmçinin Keniyada İnsan Hüquqları üzrə Milli Komissiya tərəfindən sosial

hüquqlar istiqamətində proqram həyata keçirilərək məcburi köçürmələr və qeyri-rəsmi məskunlaşmalar istiqamətində uğurlu siyasət izlənməmişdir. İspaniyada Esade Sosial İnnovasiya İnstitutu tərəfindən Esade Layıqlı Mənzil Rəsədxanası layihəsi həyata keçirilmişdir.

Layıqlı mənzil hüququnun pozulmasında istisnalıq təşkil edən hallar

A. Məcburi köçürmələr.

Bu hal müxtəlif səbəblərlə – zorakılığa meyilli olan inkişaf və infrastruktur layihələri, şəhərlərin yenidən qurulması və ya şəhərin abadlaşdırılması, mötəbər beynəlxalq tədbirlərə və tikililərə yer açmaq, silahlı münaqişələr, sosial ayrı-seçkilik və s. səbəblərlə həyata keçirilə bilər. Bu hallar şəxsi təhlükəsizlik də daxil olmaqla insan hüquqlarının və layıqlı mənzil hüququnun *prima facie* pozulması faktlarıdır [25, s. 5]. Lakin bəzi hallarda məcburi köçürmələr qanuni xarakter daşıyır. Qeyd olunmalıdır ki, məcburi köçürmə qanuni əsasla yalnız bütün mümkün həll yolları tükəndiyi halda son çarə kimi həyata keçirilməlidir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Məskənləri Proqramı olan BMT-Habitatın bildirdiyinə görə, hər il ən azı 2 milyon insan məcburi şəkildə evlərindən çıxarılır, milyonlarla insan isə məcburi köçürmənin qurbanı olur [27].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsanın Məskunlaşmasına dair 1976-cı il Konfransında məcburi köçürmə hallarının yalnız mühafizə və bərpa mümkün olmadıqda, həmçinin yerdəyişmə tədbirləri zamanı həyata keçirilməsinə icazə verilir. Həmçinin 1988-ci ildə 43/181 sayılı Qərarla Baş Assambleya tərəfindən qəbul edilmiş 2000-ci ilədək Qlobal Sığınacaq Strategiyasında yaşayış yerlərinin yaxşılaşdırılması əsas öhdəlik kimi vurğulanmışdır. Bundan başqa, Sosial, İqtisadi və Mədəni Komitə tərəfindən verilmiş 7 sayılı Ümumi şərhə görə, əgər köçürmə halları qanuna və İnsan Hüquqları üzrə Beynəlxalq Paktların müddəalarına uyğun olaraq həyata keçirilərsə, bu zorla həyata keçirilən köçürmə halı hesab olunmamalıdır [3, para. 4].

B. Evdən məcburi çıxarılma

Beynəlxalq və milli hüquqa əsasən, şəxslərin qanuni mənzilləri və yaşayış yerindən çıxarılması hallarına müvafiq istisnalar əsasında yol verilmir.

1949-cu il Cenevrə Konvensiyalarında və 1977-ci il Protokollarında məcburi köçürmə hallarına mülki əhalinin yerdəyişməsinin və xüsusi mülkiyyətin məhv edilməsinin qadağan edilməsinə dair müddəalar yer almışdır. Lakin şəxslərin mənzillərdə kirayə qaldıqları halda onların məcburi çıxarılması həmin şəxsin icarə haqqını ödəmədiyi və ya ağılabatan səbəb olmadan əmlaka ziyan vurduğu hallarda icra edilə bilər. Bu halda köçürülmə əsaslandırılmalı və onun qanuni, ağılabatan, mütənasib şəkildə və hüquqa uyğun həyata keçirilməsini təmin etməlidir [25, s. 5].

Nəticə

Hüquqi qüvvəsindən asılı olmayaraq bütün beynəlxalq müqavilələrdə nəzərdə tutulan layıqlı mənzil hüquqları son nəticədə insanların layıqlı həyat hüquqlarının realizəsinə və rifah halının yüksəldilməsinə yönəlir. Həmin müqavilələrin monitorinq orqanları, regional və milli məhkəmələr, insan hüquqlarına dair müxtəlif beynəlxalq və dövlətdaxili qurumlar mənzil hüququnun qorunması, həmçinin təşkilati müdafiə mexanizmlərinin həyata keçirilməsində effektiv fəaliyyət göstərirlər. Bütün bunlara uyğun olaraq apardığımız tədqiqat işinin nəticələrini aşağıdakı kimi qruplaşdırmağı məqsədmüvafiq hesab edirik:

- Müəyyən qrup beynəlxalq və regional müqavilələrdə layıqlı mənzil hüququnun müəyyən qruplar kontekstində təmin edilməli olduğu göstərilir və həmin kateqoriya şəxslərə əlavə hüquqi müdafiə verilsə də, son nəticədə layıqlı mənzil hüququ bu və ya digər qrupa üstünlük vermədən hər kəsin hüququdur.

- Layıqlı mənzil hüququ şəxsin individual ehtiyaclarına adekvat olaraq istiqamətlənərək fərdi xarakter daşıyır. Bu zaman hər bir şəxsin sağlamlıq, yaş, ailə vəziyyəti və tərkibi, vərdisləri və s. hallar nəzərə alınaraq onların layıqlı mənzil hüquqları təmin edilməlidir.

- Layıqlı mənzil hüququ pozitiv və təcridən həyata keçirilməli olan hüquqlar qrupuna aid edilməlidir. Belə ki, bu hüquq dövlətdən və digər qurumlardan müvafiq siyasət və proqramlar çərçivəsində aktiv fəaliyyət tələb edərək təcridən realizə edilir.

- Layıqlı mənzil hüququ yalnız mülkiyyət hüquqlarını məfhumunu deyil, bütünlükdə sosial,

istisadi, mədəni, psixoloji və digər faktorları da özündə birləşdirərək spesifik hüquq əmələ gətirir. Mənzil yalnız maliyyə əmtəəsi deyil. Mənzilin iqtisadi dəyərdən başqa, sosial dəyəri mövcuddur və o maddi kapitaldan daha çox insan, sosial və mədəni kapital mənbəyidir.

- Layiqli mənzil hüququnun adekvat realizəsi hər şeydən əvvəl insanın təhlükəsizliyində özünü büruzə verir. Mənzil adekvat sığınacaq mərkəzidir. Bu, insanların sığına biləcəyi, qayıda biləcəyi, diqqətini cəmləyə biləcəyi, intim əlaqələr qura biləcəyi, özü və başqalarına fokuslanacağı bir yerdir.

Layiqli mənzil hüququnun adekvat realizə üçün bir sıra fəaliyyətlər həyata keçirilməlidir:

- Dövlətlər daxili və xarici siyasətlərində insanların məcburi köçürmə, təqib və digər təhdidlərə qarşı hüquqi müdafiəsinin təminatına yönəlmiş sülh və sabitlik formalaşdırmalıdır.

- Dövlətlər münasib qiymətə mənzil əldə edə bilməyən vətəndaşları üçün mənzil subsidiyaları tətbiq etməli, habelə mənzil ehtiyaclarını adekvat

şəkildə əks etdirən mənzil maliyyələşdirmə formaları müəyyənləşdirməli və həyata keçirməlidir.

- Dövlət və bələdiyyə mənzil fondlarından sosial ehtiyaclar üçün mənzillərin verilməsini genişləndirməlidir. Belə ki, layiqli mənzil hüququnun həyata keçirilməsi yollarını sərbəst seçmək hüququna malik olan vətəndaşların əksəriyyəti ödəmə qabiliyyəti aşağı olan şəxslərdir ki, onlar da məhz iqtisadi səbəblərdən bazar mexanizmlərindən istifadə etmək, özlərinə adekvat mənzil seçmək və ya yaşayış yerini yaxşılaşdırmaqda çətinlik çəkirlər.

- Əsassız icarə və kirayə şərtləri məhdudlaşdırılmalı, insanların əsassız mənzildən çıxarılma və məcburi köçürülməsi hallarına son qoyulmalıdır.

Əhalinin həssas təbəqəsi və zəif kateqoriyalara aid olan sosial sektorlar üçün əlverişli kredit xətləri və siyasətləri artırılmalı, icma mənzil maliyyələşdirmə sistemləri yaradılmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.1995.
URL: <https://president.az/az/pages/view/azerbaijan/constitution>
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mənzil Hüquqları Proqramı, Hesabat №1: İnsan hüquqları qanunvericiliyi: Beynəlxalq və milli hüquqi sənədlərin icmalı (2002)
3. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə Komitənin qənaətbəxş mənzil təminatı hüququ haqqında 7 nömrəli Ümumi Şərhi. URL:https://azerbaijan.un.org/sites/default/files/2021-11/CESCR%20General%20Comment%20No%207%20on%20the%20right%20to%20adequate%20housing%20Forced%20evictions_AZ--4final.pdf
4. About the mandate. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-housing/about-mandate>
5. American Convention on Human Rights. igned at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969) URL: <https://www.oas.org/en/iachr/mandate/basics/3.american%20convention.pdf>
6. C117 Social Policy (Basic Aims and Standards) Convention, 22 July 1962 URL: https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C117
7. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. 34/180. 18 December 1979. by General Assembly. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cedaw.pdf>
8. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. 12 December 2006. BY Sixty-first session of the General Assembly by resolution A/RES/61/106. URL: <https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>
9. Convention on the Rights of the Child. 20 November 1989. BY General Assembly resolution 44/25. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/crc.pdf>
10. European Convention on Human Rights. 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_ENG
11. European Convention on the Legal Status of Migrant Workers. Strasbourg, 24.XI.1977. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680077323>

12. European Social Charter (Revised). Strasbourg, 3.V.1996. URL: <https://rm.coe.int/168007cf93>
13. General Recommendation No. 23: Indigenous Peoples. 08/18/1997. Gen. Rec. No. 23. (General Comments). URL: http://www.eods.eu/library/UN_International%20Convention%20on%20the%20Elimination%20of%20Racial%20Discrimination_General%20recommendation%2023_1997_EN.pdf
14. General Recommendation No.30: Discrimination Against Non Citizens. 01/10/2004. Gen. Rec. No. 30. (General Comments). URL: <https://www.globaldetentionproject.org/wp-content/uploads/2016/06/CERD-2004.pdf>
15. Indigenous and Tribal Peoples Convention. 27 June 1989. No. 169. By General Conference of the International Labour Organisation at its seventy-sixth session. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/indigenous-and-tribal-peoples-convention-1989-no-169>
16. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination. by General Assembly. 106 (XX) of 21 December 1965. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cerd.pdf>
17. International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families. 18 December 1990. Adopted by General Assembly resolution 45/158. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/cmw.pdf>
18. International Covenant on Civil and Political Rights. 16 December 1966, By General Assembly. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/ccpr.pdf>
19. Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. 10 December 2008. BY sixty-third session of the General Assembly by resolution A/RES/63/117. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-international-covenant-economic-social-and>
20. Realization of the right to adequate housing. 93rd plenary meeting 7 December 1987. A/RES/42/146. URL: https://staging.unhabitat.org/downloads/docs/1278_85625_A_RES_42_146.pdf
21. Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, Miloon Kothari” A/HRC/4/18.
22. Report of The United Nations Conference on Human Settlements (HABITAT II). Istanbul, 3-14 June, 1996. A/CONF.165/14. URL: <https://www.un.org/ruleoflaw/wp-content/uploads/2015/10/istanbul-declaration.pdf>
23. Rome Statute of the International Criminal Court. By International Criminal Court 2021. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf>
24. The human right to adequate housing. URL: <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-housing/human-right-adequate-housing>
25. The Right to adequate Housing. Fact Sheet No. 21/Rev.1. By Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/FS21_rev_1_Housing_en.pdf
26. The Right to an Adequate Standard of Living. URL: <https://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/substantive-human-rights/the-right-to-an-adequate-standard-of-living>
27. UN-Habitat, Global Report on Human Settlements 2007: Enhancing Urban Safety and Security (Nairobi, 2007)
28. United Nations Millennium Declaration. 08 September 2000. BY General Assembly resolution 55/2. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-millennium-declaration>
29. United Nations Principles for Older Persons Adopted by General Assembly resolution 46/91 of 16 December 1991. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/olderpersons.pdf>
30. Universal Declaration of Human Rights. 1948 Мənbə. URL: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/english>
31. Иншакова А.О., Кагальницкова Н.В. Жилищное право в доктрине, национальной правовой и законодательной системе. Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. 2016. No 3 (32) <https://cyberleninka.ru/article/n/zhilischnoe-pravo-v-doktrine-natsionalnoy-pravovoy-i-zakonodatelnoy-sisteme/viewer>

32. Право человека на достойное жилище. URL: <https://isfic.info/mpira/intlow82.htm>

33. Торгашин И.М., Понятие «Достойная Жизнь» И Право На Жилище. Известия Пензенского Государственного Педагогического Университета Имени В. Г. Белинского Общественные Науки. No 24 2011. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-dostoy-naya-zhizn-i-pravo-na-zhilische/viewer>

Мелекханым РАГИМОВА

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫЕ СРЕДСТВА ПРАВА НА ДОСТОЙНОЕ ЖИЛИЩЕ

РЕЗЮМЕ

Одним из основных элементов, входящих в систему права на достойную жизнь, является право на достойное жилище. Жилье – это не товар, а право человека. Адекватное право представляет собой более широкое понятие, чем права собственности, и включает в себя неимущественные права, такие как право жить в определенном месте в безопасности, мире и достоинстве, и служит эпицентром нашей социальной, эмоциональной, психологической и экономической жизни. Некоторые исследователи не рассматривают право на достойное жилище как самостоятельное субъективное право в конституционно-правовом смысле и резко отличают его от права полноценного гражданина. В целом это право включает в себя не только право на простое жилье в ограниченном смысле, но также на адекватную неприкосновенность частной жизни, достаточное жилье, адекватную защиту и доступ к удовлетворению всех потребностей. В международном и национальном законодательстве положения, предусматривающие неприкосновенность жилища и частной жизни лица, о деле которого идет речь, фактически являются одним из факторов, непосредственно направленных на обеспечение права на достойную жизнь этого лица. В статье систематизированы содержание и универсальные стандарты права на достойное жилище, проанализированы международные, региональные и национальные нормативные акты в этом направлении, нарушения права на достойное жилище и исключения в таких случаях, а также мягкое право. нормы были детально рассмотрены, выдвинуты соответствующие предложения и рекомендации.

Ключевые слова: достойный уровень жизни, адекватные стандарты, социальные права, право на достойное жилище, достаточное жилое пространство, международно-правовая основа, универсальные стандарты, нормативный акт, план действий, состояние благосостояния.

Malakhanim RAHIMOVA

INTERNATIONAL LEGAL REMEDIES OF THE RIGHT TO DECENT HOUSING

SUMMARY

One of the main elements included in the system of the right to decent life is the right to decent housing. Housing is not a commodity, but a human right. The relevant right is a broader concept than property rights and includes non-property rights such as living in a certain place in security, peace and dignity, and serves as the epicenter of our social, emotional, psychological and economic life. Some researchers do not consider the right to decent housing as an independent subjective right in the constitutional-legal sense and sharply distinguish it from the right of a full-fledged citizen. In general, this right includes not only the right to simple shelter in a limited sense, but also to adequate privacy, adequate living space, adequate protection, and access to the satisfaction of all needs. The provisions that include the inviolability of a person's housing and private life, which are widely referred to in international and national legislation, are in fact one of the factors directly aimed at ensuring the rights of that person to a decent life. In the article, the content and universal standards of decent housing rights were systematized by the author, international, regional and national regulatory acts were analyzed in this direction, violations of the right to decent housing and exceptions in such cases, as well as soft law norms were examined in detail, relevant suggestions and recommendations were put forward.

Key words: decent standard of living, adequate standards, social rights, right to decent housing, adequate living space, international-legal basis, universal standards, normative act, action plan, state of well-being.

УДК 341

Хикмет НАГДАЛИЕВ*доктор философии по праву,
докторант Бакинского Государственного Университета**e-mail: naghdaliyev@yahoo.com*DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/YKNV2165>

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВ ЗА СОВЕРШЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

РЕЗЮМЕ

Автор в настоящей статье исследует одну из самых актуальных проблем в международном праве - проблему ответственности государств, возникающих в результате совершения международно-противоправных деяний и существующие в международно-правовой доктрине различные концепции относительно данной проблематики. Особое значение придается исследованию проблемы международно-противоправных деяний, называемых международными преступлениями, как оснований возникновения международно-правовой ответственности государств. В статье автор рассматривает международные преступления как исключительно международно-противоправное применение силы, которые означают тяжкие нарушения норм международного права и посягают на всю систему международного мира и безопасности.

Автор показывает, что хотя категория «международные преступления» прочно утвердилось в доктрине международного права, однако этого нельзя сказать о категории «международных преступлений государств» и соответственно, вытекающей из нее концепции «уголовной ответственности государств». Автор рассматривает различные мнения представителей различных научных школ относительно данной концепции существующие в доктрине международного права. В статье также проводится анализ ряда основных положений проекта статей Комиссии международного права ООН об «Ответственности государств за международно-противоправные деяния» от 2001 г. Наряду с этим, автор рассматривает и категорию «серьезные нарушения обязательств, вытекающего из императивной нормы общего международного права». В заключении статьи автор дает оценку возможности применения концепции «международных преступлений государств» к существующим международно-правовым реалиям.

Ключевые слова: международное право, международные преступления, доктрина, концепция, ответственность, ответственность государств, уголовная ответственность государств, ответственность по международному праву

Совершение международных преступлений влечет тяжелые последствия и затрагивает интересы мирового сообщества государств. Такие преступления влекут за собой определенные, юридически значимые последствия и являются основанием возникновения международно-правовой ответственности государств.

Международные преступления возможны

исключительно в результате международно-противоправного применения силы государствами, его органами. Такие противоправные деяния означают тяжкие нарушения норм международного права, международные преступления, посягающие на всю систему международного мира и безопасности. Сущность и общественно-опасный характер такого рода международных преступлений, являющихся

результатом противоправного применения силы в том, что они могут порождать реальную угрозу для всего международного сообщества в целом.

Прежде всего следует отметить, что Устав ООН, заложивший фундамент формирования современного международного права, запрещает применения силы или угрозы ее применения. Будучи закреплено в Уставе ООН, принцип неприменения силы является основным принципом международного права, и носит характер императивной нормы (*jus cogens*). Международный Суд ООН в своем заключении по делу о Никарагуа (Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)), отметил, что норму, закрепленную в статье 2 (4) Устава ООН, следует рассматривать как часть международного обычного права и как таковая она носит обязательный характер в отношении всех государств. [16] Комиссия международного права в своем комментарии к статье 50 проекта текста Венской конвенции о праве международных договоров, подчеркнула, что норма Устава ООН относительно запрещения применения силы в отношениях между государствами представляет собой наглядный пример правила международного права, имеющего характер норм *jus cogens* [24].

Поэтому международно-противоправные деяния, совершаемые государствами означают, по сути, нарушения норм международного права, наиболее тяжкие из которых в юридической доктрине также обозначаются как международные преступления.

Вместе с тем, необходимо отметить, что в современном международном праве в определенных случаях предусмотрена возможность применения силы и с юридической точки зрения оправдана. Современное международное право предусматривает два правомерных исключения из ст. 2 п. 4 Устава ООН, которые также четко прописаны в Уставе ООН.

Первое исключение составляют принудительные меры, санкционируемые Советом Безопасности ООН в соответствии с его пол-

номочиями, определенными Уставом ООН. Так, в соответствии со статьей 25 Устава ООН, страны-участницы ООН соглашаются подчиняться решениям Совета Безопасности ООН и неукоснительно выполнять их. В тех случаях, когда Совет Безопасности определит наличие существования какой-либо угрозы миру или любого нарушения мира или акта агрессии, с целью поддержания или восстановления международного мира и безопасности, он выносит рекомендации или решает какие меры следует принять в соответствии со статьями 41 и 42 Устава ООН. При этом Совет Безопасности уполномочен, в первую очередь, определить, какие меры, не связанные с использованием вооруженных сил, должны применяться для осуществления его решений. Более того, он может потребовать от стран-участниц Организации применение таких мер, как полный или частичный перерыв экономических отношений, железнодорожных, морских, воздушных, почтовых, телеграфных, радио или других средств сообщения, а также разрыв дипломатических отношений (ст. 41 Устава ООН). В случае, когда Совет Безопасности ООН придет к заключению, что меры, предусмотренные в ст. 41 Устава ООН, могут оказаться недостаточными или уже оказались недостаточными, он вправе предпринимать такие действия воздушными, морскими или сухопутными силами, какие окажутся необходимыми для поддержания или восстановления международного мира и безопасности. Такие действия могут включать демонстрации, блокаду и другие операции воздушных, морских или сухопутных сил Членов Организации (ст. 42 Устава ООН). М.В. Шиленко заключает, что право Совета Безопасности ООН уполномочить страны-участницы ООН использовать все необходимые средства для осуществления его резолюций, принятых в соответствии с главой VII Устава ООН, хотя прямо и не предусмотрено в Уставе ООН, однако является подразумеваемым полномочием Совета Безопасности ООН, которое основано на ст. 42 Устава и вытекает из смысла главы VII [12, с.21].

Второе исключение относится к осуществлению права государств на самооборону, предусмотренное ст. 51 Устава ООН. Так, эта статья предусматривает, что: *«Настоящий Устав ни в коей мере не затрагивает неотъемлемого права на индивидуальную или коллективную самооборону, если произойдет вооруженное нападение на Члена Организации, до тех пор, пока Совет Безопасности не примет мер, необходимых для поддержания международного мира и безопасности»* [18]. Поэтому трудно согласиться с точкой зрения, что единственным исключением из нормы о запрещении применения силы является право на самооборону в соответствии со статьей 51 Устава ООН. [4, с. 106] Наоборот, в юридической литературе была указана и третья правомерная возможность применения силы. Так, было высказано предположение, что наряду с самообороной и решением Совета Безопасности ООН, закономерным основанием для оправдания применения силы является также *«согласие затронутого государства»* [5, с. 829].

Наряду с этим, в международно-правовой доктрине существует и другой подход относительно данной проблематики. Так, по мнению Э.И. Скакунова: *«Исходный момент для понимания существа самообороны должен базироваться на придании абсолютного характера норме, зафиксированной в п. 4 ст. 2 Устава ООН. Не зная каких-либо исключений, эта норма создает абсолютные правоотношения, в которых обязательству воздержания от угрозы силой и применения силы одного государства противостоит право на территориальную неприкосновенность и политическую независимость другого»* [9, с. 10]. Р.А. Мюллерсон и В.Н. Федоров подчеркивают, что в Уставе ООН содержится общий запрет применения силы и угрозы силой как против территориальной неприкосновенности или политической независимости любого государства, так и каким-либо другим образом, несовместимым с целями ООН, из которого вытекают обязательства для государств воздерживаться как от прямого, так и от косвенного применения вооруженной силы первым [2, с. 67-68]. Отсюда можно заключить, что

применение силы в порядке самообороны никак не является исключением из п. 4 ст. 2 Устава ООН, ибо эта мера направлена на обеспечение соблюдения норм, установленных Уставом ООН. Немецкий юрист М. Боте заключает, что юридические основания стали регулярно использоваться также как средство политического оправдания применения такой силы. Поэтому, на его взгляд, такие оправдания следует рассматривать критически [5, с. 829].

На наш взгляд, независимо от доктринальных разногласий относительно юридической природы возникновения права на самооборону: как исключение из принципа неприменения силы или угрозы силой, предусмотренное Уставом ООН, или же вследствие нарушения обязательства государств воздержаться от угрозы силой и ее применения, на практике они сводятся к обоснованию правомерности применения силы в порядке самообороны. Независимо от того, как рассматривать право на самооборону, оно является правомерным основанием применения силы, предусмотренным как конвенционными нормами (Уставом ООН), так и обычными нормами международного права [1, с. 16-17].

Таким образом, можно заключить, что за исключением вышеуказанных случаев, любое иное применение силы со стороны любого государства является неправомерным. Следует лишь отметить, что в современный период глобализации и универсализации важное значение приобретает вопрос о том, что такое конкретное содержание понятия «применение силы». Ограничивается ли это понятие только лишь действиями, связанными с использованием военной силы, или же к ним можно отнести и, например, экономическое и политическое давление? Проблема ответственности государств за применение силы до сих пор является во многом дискуссионным из-за того, что понятие «применение силы» в международном праве само по себе чрезвычайно многозначно. При этом, если преступления агрессии, геноцида, военных преступлений и преступлений против человечности, апартеида, колониализма в различной степени определены и раскрыты в международно-право-

вых документах, то например, такие понятия, как «экоцид», «этноцид», «государственный терроризм» или же «гуманитарная интервенция» по-прежнему вызывают слишком много споров и по ним в международно-правовой литературе нет *opinio juris*, чтобы утвердиться в качестве возможных доктринальных оснований международно-правовой ответственности государств.

Неправомерное применение военной силы является важным элементом международно-противоправного деяния государств и порождает основания для возникновения международно-правовой ответственности государств. Устав ООН не только закрепил особый характер ответственности за такие серьезные нарушения международного права, как агрессия, геноцид и т.д. но и предусмотрел механизм, направленный на обеспечение осуществления такой ответственности [18].

Особую актуальность приобретает исследование проблемы о международно-противоправных действиях, называемых в международном праве международными преступлениями, как об основании возникновения международно-правовой ответственности государств, в том числе и за совершение военных преступлений и преступлений против человечности.

Казалось, раз существует категория «международные преступления», то вполне логично говорить и о «международных преступлениях государств» их совершивших. Однако, в юридической доктрине не существует единого мнения у представителей различных научных школ относительно трактовки использования данного термина. Наряду с термином «международные преступления государств», также широко используется понятие «особо тяжкие нарушения международного права» и «серьезные нарушения обязательств, вытекающих из императивных норм общего международного права» [25]. Вместе с тем, какой бы термин не использовать при обозначении такого рода международно-правовых деяний, суть его содержания не меняется.

Следует отметить, что Комиссия международного права ООН, работавшая над проек-

том статей об ответственности государств на протяжении многих лет, отметила, что различные международно-противоправные действия, совершаемые со стороны различных государств, носят неравнозначный характер и это было очевидным фактом. Так, совершение каким-либо государством простого международного деликта (их еще называют нарушение государством своих договорных обязательств, не имеющих основополагающего значения) необходимо отличать, например от актов совершения агрессии одного государства против другого. Специальный докладчик по вопросам ответственности Комиссии международного права ООН Ф. Гарсия Амадор, наряду с другими вопросами, касался и этого вопроса. В своем докладе от 1956 года он отметил, что: *«Особенно после Второй мировой войны идея международной уголовной ответственности стала настолько четко определенной и широко признанной, что ее следует признать одним из последствий нарушения или несоблюдения определенных международных обязательств»* [26, с 183]. Таким образом, он открыто высказался в пользу категории уголовной ответственности государств. Соответственно, в доктрине международного права было предложено именовать особо тяжкие международные правонарушения государств категорией «международные преступления», которая и должна влечь за собой уголовную ответственность государств. Следует особо отметить, что в статье 19 проекта статей об ответственности государств, подготовленном в 1976 году другим специальным докладчиком Р.Аго под названием «Международные преступления и деликты», сначала было сформулировано понятие международного преступления государств, а затем в части 4-ой данной статьи было определено, что любое международно-противоправное деяние, которое не является международным преступлением представляет собой международный деликт [27, с. 95-96]. Таким образом, концепция о необходимости разделения всех международных правонарушений на две категории: международные деликты и особо тяжкие

международные правонарушения, получила свое подтверждение и обоснование в работе КМП по подготовке проекта статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния. Естественно, в связи с этим и возникла дискуссия об уголовной ответственности государств, совершивших такого рода деяния.

Вообще, следует отметить, что еще до начала дискуссии относительно термина «международное преступление» в юридической доктрине, в международной практике этот термин уже использовался. Например, в ряде документов Лиги Наций. Так, в проекте договора о взаимной помощи, представленной Лиге Наций в сентябре 1923 года, содержалась формулировка, которая гласила: «Агрессивная война составляет международное преступление». В Женевском протоколе (в преамбуле) о мирном разрешении международных споров, принятом V Ассамблеей Лиги Наций 2 октября 1924 года содержится следующая формулировка «...Признавая наличие солидарности, объединяющей членов международного сообщества; Утверждая что агрессивная война составляет нарушение этой солидарности и международное преступление; Желая обеспечить полное применение предусмотренной в Статуте Лиги наций системы мирного разрешения споров между государствами и обеспечить пресечение международных преступлений...» [21].

Следует отметить, что за весь период рассмотрения вопросов международно-правовой ответственности государств Комиссией международного права ООН, в его докладах, а также в международно-правовой доктрине получило широкое распространение использование не только термин «международное преступление государства», но и такие термины, как «преступление против мира и безопасности человечества», «преступления против мира», «преступления против человечности», «преступления против человечества», военные преступления, преступления международного характера и др. Наряду с этим нередко содержание этих терминов смешива-

лись. Так, И.В. Фисенко, отмечает, что в юридической литературе нередки случаи попытки подмена общепринятого термина «международные преступления» термином «уголовные преступления международного характера» [10, с. 156]. В юридической литературе справедливо отмечалось, что: «Безусловно, подобное разнообразие терминов и отсутствие единства относительно их трактовки не добавляли порядка в и без того сложный институт ответственности в международном праве» [8, с. 461]. Известный ученый в области международного права, профессор Я. Броунли справедливо утверждал, что «терминология, связанная с данным вопросом, находится в хаотическом состоянии — факт, который частично отражает различия во взглядах по существу вопроса» [14, с. 458]. Как мы уже отметили, термин уголовная ответственность государств широко использовался в процессе работы КМП над текстом проекта статей об ответственности государств. Так, в докладе специального докладчика Р.Аго была сформулирована важная по своей значимости ст. 19. В этой статье, состоящей из 4 частей, в части 2 содержалось определение «международного преступления государства», как «Международно-противоправное деяние, являющееся результатом нарушения государством международного обязательства, столь существенного для защиты основных интересов международного сообщества, что его нарушение признается преступлением этим сообществом в целом, является международным преступлением.» [27, с. 95].

Однако, статья 19 вызвала очень бурную дискуссию среди представителей государств. Лишь стоит отметить, что при принятии окончательного проекта статей, формулировка «преступление государства» была исключена и заменена на «серьезные нарушения обязательства, вытекающего из императивной нормы общего международного права» [25]. Как отмечает К.Л. Сазонова, таким образом, усилия таких ученых юристов, как Р. Аго, Т. Элайеса, Э. Хамбро, а также других членов Комиссии международного права ООН на

протяжении многих лет по внедрению термина «международные преступления государства», отражающего реальные действия государств, к огромному сожалению, не увенчались успехом [8, с. 461].

Следует подчеркнуть, что концепция уголовной ответственности государств имеет немало сторонников и в доктрине международного права. Так, Л. Оппенгейм в разделе «Уголовная ответственность государств» своего фундаментального труда «Международное право», изданного после Второй мировой войны, сформулировал положение о том, что: *«Государство, как и лица, действующие от его имени, несет уголовную ответственность за такие нарушения норм международного уголовного права, которые по своей тяжести, жестокости и представляющемуся в них презрению к человеческой жизни, должны быть отнесены к категории уголовных преступлений как они понимаются законодательством цивилизованных стран»* [6, с. 326]. Необходимо отметить, что идея привлечения к уголовной ответственности государств была высказана после Первой мировой войны. Видимо основой таких разработок и положений в доктрине международного права послужили огромные масштабы жертв и разрушений, понесенные в ходе этой войны. Наиболее полную концепцию уголовной ответственности государств разработал румынский юрист-международник Веспассиана Пелла в своем труде под названием «Коллективная преступность государств и уголовное право будущего» [22]. При этом в системе международных отношений стала укрепляться идея преступности агрессивной войны и главное внимание уделялось этому преступлению [22, с. 240]. Следует лишь подчеркнуть, что В.Пелла также впоследствии разработал и опубликовал, правда, уже после Второй мировой войны план международного уголовного кодекса. По его мнению, с признанием института уголовной ответственности государств связана в целом, эффективность международного права и возможность предупреждения международных преступле-

ний. Наличие того факта, что не только одни лишь руководители, но также и государство в целом может стать объектом применения мер уголовного характера, может способствовать процессу развития сопротивления преступникам, находящимся во главе государства [23, с. 83].

Особенно идея привлечения к уголовной ответственности получила свое отражение во французской юридической литературе. Видимо это было связано с тем, что Франция, хоть и была одной из стран-победительниц по итогам Первой мировой войны. Но понесла огромные потери как в людских ресурсах, так и в экономике. Так, французский юрист Жак Дюма попытался обосновать концепцию уголовной ответственности государств. [20] Особенно актуальным были вопросы, связанные с ответственностью государств за совершение агрессии против других государств. Другой французский юрист Л. Ле-Фюр также считал необходимым установление уголовной ответственности государства за агрессию, ибо это наиболее надежное средство предотвратить возникновение новых войн [19, с. 577]. Со схожих позиций выступали Г. Донеде де Вебр, К. Салдана и др.

Известный кубинский юрист-международник А.С. Бустаманте использовал понятие *«международное уголовное публичное право»*, в соответствии с которым ответственность должны нести субъекты международного права [15, с. 23].

Всплеск интереса к данной проблематике в международно-правовой доктрине произошло после Второй мировой войны. Это было в том числе и следствием деятельности Нюрнбергского военного трибунала. В юридической литературе указывается, что этим был создан первый прецедент привлечения государства, совершившего международное преступление к международно-правовой ответственности, имея в виду Германию [7, с. 40]. Однако, с таким выводом трудно согласиться. Можно назвать и Международный военный трибунал для Дальнего Востока, состоявшийся суд над японскими военными преступниками. (То-

кийский процесс, названный по месту проведения с 3 мая 1946 года по 12 ноября 1948 года). Аналогичного типа международным судебными органами были Международный трибунал для судебного преследования лиц, ответственных за серьезные нарушения международного гуманитарного права, совершённых на территории бывшей Югославии с 1991 года (функционировал в 1993-2017 годах), а также Международный трибунал по Руанде, учреждённый для судебного преследования лиц, ответственных за геноцид, совершенный на территории Руанды, и граждан Руанды, ответственных за геноцид, совершенный на территории соседних государств, в период с 1 января по 31 декабря 1994 года (функционировал в 1994-2015 годах). Однако, вряд ли можно утверждать, что эти судебные процессы были направлены против этих государств. Эти процессы были направлены против конкретных физических лиц, совершивших различного вида международные преступления.

За последний период был издан ряд научных публикаций, посвященных исследованию концепции международных преступлений и уголовной ответственности государств за совершение ими международных преступлений. Среди таких работ следует выделить публикации Р. Аго, Г. Гилберта, Г.И. Тункина, А. де Ху, Р. Крайера, М. Спинеди, Э. Вайлера, П.-М. Дюпьи, М. Бартоша, А. Таммеса, Г.И. Тункин, Д.Б. Левин, П. Курис, В.Ф. Антипенко, Фархад Малекиан, Н.Н. Анниковой и Е.Ю. Покаместовой, Е.А. Важной Е.А. и др.

Особо следует выделить работу КМП по подготовке документа об ответственности государств за совершенные ими нарушения норм международного права, завершившийся принятием в 2001 году документа под названием «Ответственность государств за международно-противоправные деяния» [25].

Сам по себе факт активного обсуждения и дискуссии в юридической доктрине концепции «международного преступления» государства, свидетельствует об актуальности данной проблематики до сих пор.

Но концепция уголовной ответственности

государств за международные преступления имеет и своих многочисленных противников. Например, противником концепции «международных преступлений государств» в международно-правовой доктрине также выступает немало сторонников (Д. Анцилотти, Р. Бадеван, Дрост, А. Кассезе и др.) Так, известный итальянский юрист А. Кассезе настаивает на том, что международными преступлениями следует называть только те правонарушения, которые могут повлечь за собой только индивидуальную уголовную ответственность совершивших их лиц [17, с. 56]. В целом, можно систематизировать аргументы сторонников данной концепции следующим образом:

- субъектами уголовной ответственности могут быть исключительно физические лица (Р. Филимор);

- невозможно наказать государства юридически и практически (П. Дрост, Дж. Кроуфорд);

- нельзя говорить о преступлении государства, ибо нет международного уголовного суда, полномочного привлекать государства к уголовной ответственности.

Как мы уже подчеркивали, идея введения в международно-правовую терминологию понятия «международные преступления государств» в свое время вызвала бурную дискуссию и сопротивление представителей таких государств, как США, Швеция, Великобритания, Япония в Комиссии международного права ООН в период обсуждения проекта статей об ответственности государств и поэтому его пришлось убрать из итогового доклада Комиссии международного права ООН.

На наш взгляд, с точки зрения действующего международного права привлечение к уголовной ответственности государства, с практической точки зрения, фактически неосуществимо. Даже если и предположить это возможным, то это было бы недостаточно адекватным из-за того, что отнюдь не государство или его население, а исключительно его высшее руководство (политическое и военное) несет личную ответственность как за

серьезные нарушения международного права, так и за содействие их совершению на государственном уровне. Кроме того, концепция «преступление государства» и выводящееся из нее понятие «уголовная ответственность государства» не нашла своего отражения в международно-правовой практике и в международно-правовых нормативных актах [3, с. 240-253]. Прежде всего необходимо отметить, что концепция «преступление государства», предполагает привлечение государства к ответственности. Таким образом, по сути, речь идет о проблеме ответственности государств. Но, целесообразно ли подходить к анализу международной ответственности государств с критериями внутригосударственного права? Нельзя рассматривать международно-правовую ответственность государств сквозь призму гражданско-правовой, административной или уголовной ответственности. Хотя в ряде случаев нельзя не отметить схожие черты между ними. Так, общая черта между гражданско-правовой ответственностью и международно-правовой ответственностью заключается в том, что в обоих случаях правоотношения возникают между равноправными субъектами. В случае возникновения ответственности за обычные международно-правовые нарушения (деликты) ответственность государств ограничивается обязанностью возмещения нанесенного ущерба. Точно также в гражданском праве ответственность заключается в необходимости возмещения нанесенного ущерба потерпевшей стороне. Однако специфика субъектов международного права в том, что они являются суверенными государствами. А это обстоятельство определяет характер международного права, а также механизм его действия. Так, отношения между государствами носят публично-правовой, а не частноправовой характер, как при гражданском праве. Следовательно, и международно-правовая ответственность является публично-правовой.

Также международно-правовая ответственность не может являться и уголовно-правовой, поскольку в международной системе от-

сутствует орган наднациональной власти над государствами. В уголовном праве основным элементом является принуждение. Такое принуждение осуществляют государственные органы, облаченные соответствующими полномочиями. Между тем, в международном праве нет органа принуждения государств, наднационального органа, которому бы подчинялись государства. Да это просто противоречило бы самим основам и природе международного права, хотя бы потому что это противоречило бы принципу суверенитета и суверенного равенства государств, которые являются одним из краеугольных камней фундамента всей системы современного международного права. Считаем, что нельзя согласиться с авторами, которые допускают возможность установления уголовной ответственности государств в будущем. Невзирая на возникновение новых аспектов, ответственность в целом носит международно-правовой характер с присущей ей особенностями. Да и в международной практике государств эта концепция не нашла своего нормативного закрепления в соответствующих международно-правовых актах. Можно согласиться с И.В. Фисенко, что: «*Концепция уголовной ответственности государств существует лишь в доктринальных разработках*» [11, с. 21].

Более распространенной в юридической доктрине является положение о возможности государства нести ответственность за совершение международных преступлений. [11, с. 17; 13, с. 48] Однако в практической плоскости и эта концепция не получила своего закрепления в международно-правовых актах. Так, Комитет по уголовной юстиции 1951 г. в процессе обсуждения ст. 25 проекта Статута МУС ограничил персональную подсудность исключительно физическими лицами. При этом было отмечено, что "*ответственность государств за действия, составляющие международные преступления, имеет преимущественно политический характер*" и это «*не дело суда решать подобные рода вопросы*».

Безусловно, проблема ответственности государств за их противоправные деяния явля-

ется одним из основных в международном праве. Можно согласиться с И.И. Лукашук, утверждающим, что: *«С большой степенью вероятности можно считать, что международное сообщество будет принимать все более решительные меры воздействия к государствам, посягающим на его коренные интересы»*. [3, с. 247] Но речь может идти лишь о международно-правовой ответственности государств, а не об их уголовно-правовой ответственности. Такая международно-правовая ответственность выходит за пределы обычной обязанности возместить нанесенный ущерб (как обычно бывает при простом международно-правовом деликте) и предусматривает соответствующие меры превентивного характера, а также меры наказания. При этом, такие меры носят репрессивный характер и в этом смысле имеют некоторые черты уголовных. Но, конечно, в обычном понимании как для внутригосударственно-правовой системы, уголовными они не являются.

Какие же меры сегодня реально и возможно предпринять против государства, совершившего международно-противоправное деяние? В доктрине международного права традиционно выделяют две категории международно-правовой ответственности. Первая - это политическая ответственность (в форме санкций, реторсии, репрессалии, ресторации, сатисфакции, исключения из международной организации и т.д.). Вторая - это материальная ответственность (в форме реституции, компенсации и субституции). Правда, Комиссия международного права в проекте статей об ответственности государств 2001 г. для обозначения материальной ответственности использует термин «возмещение вреда» (ст. 34). Что же касается термина «политическая ответственность», то она вообще отсутствует и упомянута только сатисфакция (ст. 37). При этом международные реалии (события на Ближнем Востоке, конфликт между Россией и Украиной и т.д.) свидетельствуют о том, что указанные формы ответственности государств по международному праву применяются далеко не во всех случаях даже грубого нару-

шения государствами норм и принципов международного права. Именно поэтому в сфере международной ответственности можно констатировать определенную «стагнацию», так как при современном состоянии системы международных отношений и его регулятора, международного права требуется конвенционное закрепление норм ответственности государств за совершение международных правонарушений и особенно международных преступлений. В этом случае доктринальной основой такой кодификации может выступить концепция международно-правовой ответственности государств за совершение международно-противоправных деяний. Правда, для развития этой концепции необходимо достижение компромиссов между государствами по данным международно-правовым вопросам. На наш взгляд, необходимо разработка или кодификация норм международного права в области ответственности государств на международно-правовом договорном уровне. Это требует существенных изменений парадигмы развития современного международного права, выработки новых подходов к проблематике международно-правовой ответственности. При этом, за основу может быть взят проект Статей об ответственности государств, подготовленный КМП. Достаточно отметить факт многочисленного использования положений этого документа различными международными судами и арбитражами. Так, в ряде решений международных судов и арбитражей, имеются ссылки на Статьи как основание для их принятия или эти статьи упоминаются для отражения существующего законодательства, регулирующего конкретный вопрос. Как например, в Докладе Генерального секретаря по вопросу об «Ответственности государств за международно-противоправные деяния» от 30 апреля 2015 года. Применение положений Статей об ответственности государств отмечается в решениях Международного Суда ООН, Международного трибунала по морскому праву, международных арбитражей, Европейского суда по правам человека, Африканской комиссии по правам человека, и

Межамериканского суда по правам человека и др. Применение различными международными судами и арбитражами положений Статей об ответственности государств не только подтверждает их доктринальное значение, но и увеличивает возможности формирования и утверждения международных обычно-правовых норм.

Таким образом, можно прийти к следующему заключению.

1. Совершение международных преступлений, к которым относятся и военные преступления и преступления против человечности служат основанием возникновения международно-правовой ответственности государств. Укоренившаяся в современной системе международного права концепция международных преступлений вовсе не означает и утверждения концепции уголовной ответственности государств. Концепция уголовной ответственности государств за совершение международных преступлений существует исключительно в доктрине международного права. Эта концепция не встречается и в международно-правовых нормативных актах. Также концепция «преступление государства» и выводящееся из нее понятие «уголовная ответственность государства» не имеет своего практического воплощения в международно-правовой практике. Соответственно нет и обычно-правовых норм, складывающихся на основе практики государств в этой области.

2. Международно-правовая ответственность государств не может быть ни гражданско-правовой, ни административной или уголовно-правовой, ибо в международной систе-

ме отсутствует орган наднациональной власти над государствами, полномочный обеспечить исполнение взятых на себя государствами обязательств. Природа международного права заключается именно в координационной деятельности государств, являющихся суверенными, не зависящими друг от друга государствами. Между тем особенность юридической ответственности во внутригосударственном праве заключается именно в наличии возможности субординации и механизма принуждения. Особенность международно-правовой ответственности в том, что она является публично-правовой.

3. Ответственность государств за совершение военных преступлений и преступлений против человечности, как разновидности международных преступлений носит международный характер и их следует расценивать и квалифицировать как преступления по международному праву. Соответственно, ответственность государств как международно-правовую ответственности государств за совершение международно-противоправных деяний.

4. Одним из самых актуальных вопросов в современной системе международного права является необходимость кодификации норм международного права в области ответственности по международному праву на международном договорно-правовом уровне. Это требует существенных изменений вектора развития международного права, выработки новых подходов к проблематике международно-правовой ответственности в целом.

Список использованной литературы:

1. Караев, Р.М. Право на самооборону Азербайджанской Республики против Армении // *Вепнәлхалқ һүқуқ вә интегрәсија проблемләри*, 2016, № 2 (46), s. 15-25.
2. Курс международного права. В 7 т. Т. 2. Основные принципы международного права / Под ред. Г.В. Игнатенко, В.А. Карташкин, Б.М. Клименко и др. – Москва: Наука, -1989. - 240 с.
3. Лукашук И.И. Право международной ответственности. – М: Волтерс Клувер, 2004. – 432 с.
4. Маммадов, И.М. Армяно-азербайджанский конфликт: история, право, посредничество. / И.М. Маммадов, Т.Ф. Мусаев (2-е изд., переработ. и дополн.) – Баку: 2008. - 196 с.
5. Международное право / Вольфганг Граф Витцум [и др.], пер. с нем. - Москва: Инфотропик Медиа, - 2011. - 992 с.

6. Оппенгейм Л. Международное право: Мир. Перевод с английского. Т. 1: Полут. 1 / Оппенгейм Л.; Под ред.: Крылов С.Б. (Предисл.); Пер.: Лаутерпахт Г. - Москва: Иностр. лит., 1948. - 407 с.
7. Рассказов Л.П., Упоров И.В. Понятие и принципы ответственности в международном праве // Москва: Московский журнал международного права. – 2000, № (2). – с. 37-45.
8. Сазонова К.Л. Концепция «международного преступления государства» как основание международно-правовой ответственности: сравнительный анализ доктринальных позиций // - Москва: Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения, 2013 № 3, - с. 460- 465.
9. Скакунов, Э.И. Самооборона в международном праве / Э.И. Скакунов. - Москва: Издательство «международные отношения», - 1973. - 178 с.
10. Фисенко И.В. Борьба с международными преступлениями в международном уголовном праве / И. В. Фисенко. – Минск: Тесей, 2000. – 336 с.
11. Фисенко И. Ответственность государств за международные преступления // Белорусский журнал международного права и международных отношений 1998 - № 3. – с. 17 - 22
12. Шиленко М.В. Международно-правовые аспекты применения силы против Ирака войсками международной коалиции: автореферат дисс. на соискание учен. ст. канд. юр. наук, М., 2007, - 28 с.
13. Bassiouni M.Ch. A Draft International Criminal Code and Draft Statute for an International Criminal Court. Dordrecht, 1987. – 502 p.
14. Brownlie Y. Principles of public international law. Seventh edition. Oxford University Press, 2008. – 784 p.
15. Bustamante A.S. Droit international public. Translated from the Spanish by Paul Goulé. Tome IV. Paris: Recueil Sirey, 1937. 618 p.
16. Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), 1986-06-27 // Jurisdiction and Admissibility, Judgment, I.C.J. Reports 1984, p. 99-100.
17. Cassese A. International Criminal Law. Oxford University Press, 2003. – 472 p.
18. Charter of the United Nations. 24 October 1945 // 1 UN Treaty Series XVI
19. Dictionnaire diplomatique. Académie diplomatique internationale / A. P. Phrangoules. T. II. Paris, 1934. – 4890 p.
20. Dumas J. De la responsabilité internationale des états à raison de crimes ou de délits commis sur leur territoire au préjudice d'étrangers. Paris: Recueil Sirey, 1930. - 477 p.
21. League of Nations, Protocol for the Pacific Settlement of International Disputes, 2 October 1924
<https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1924/en/34869>
22. Pella V. La criminalite collective des Etats et le droit penal de l'avenir. / par Vespasien V. Pella. Bucur-est, 1925. – 360 p.
23. Pella V.V. Le Code des Crimes contre la paix et la securite de l'humanite. Geneve: Print Book, -1957. – 184 p.
24. Report of the International Law Commission to the General Assembly, 18th Session. Yearbook of the International Law Commission 1966, vol. II, Documents of the second part of the seventeenth session and of the eighteenth session including the reports of the Commission to the General Assembly, United Nations, New York, 1967, p. 247
25. Responsibility of States for internationally wrongful acts: Resolution adopted by the General Assembly // 53 UN GAOR Supp. (No. 10) at 43, U.N. Doc. A/56/10 (2001).
26. Yearbook of the International Law Commission. Vol. II. 1956 Documents of the eighth session including the report of the Commission to the General Assembly. A/CN.4/SER.A/1956/Add.1 November 1956 // United Nations, New-York, 1957.
27. Yearbook of the International Law Commission. 1976, vol. II. United Nations, New York, 1977. – 169 p.

Hikmət NAĞDƏLİYEV

**BEYNƏLXALQ CİNAYƏTLƏRİN TÖRƏDİLMƏSİNƏ GÖRƏ DÖVLƏTLƏRİN
BEYNƏLXALQ HÜQUQİ MƏSULİYYƏTİ****XÜLASƏ**

Hazırkı məqalədə müəllif beynəlxalq hüququn ən aktual problemlərindən birini - beynəlxalq hüquqazidd hərəkətlərin törədilməsi nəticəsində yaranan dövlətlərin məsuliyyət problemi və bu məsələ ilə bağlı beynəlxalq hüquq doktrinasında mövcud olan müxtəlif doktrinaları araşdırır. Dövlətlərin beynəlxalq hüquqi məsuliyyətinin yaranmasının əsası kimi beynəlxalq cinayətlər adlanan beynəlxalq hüquqazidd əməllər probleminin öyrənilməsinə xüsusi əhəmiyyət verilir. Məqalədə müəllif beynəlxalq cinayətləri müstəsna olaraq beynəlxalq hüquqazidd güc tətbiqi kimi qiymətləndirir ki, bu da beynəlxalq hüququn kobud şəkildə pozulması, beynəlxalq sülh və təhlükəsizlik sisteminə qəsd deməkdir. Məqalədə müəllif göstərir ki, "beynəlxalq cinayətlər" kateqoriyası beynəlxalq hüquq doktrinasında möhkəm təsbit edilsə də, eynisini "dövlətlərin beynəlxalq cinayətləri" kateqoriyası və buna müvafiq olaraq ondan irəli gələn "dövlətlərin cinayət məsuliyyəti" anlayışı haqqında demək olmaz. Müəllif beynəlxalq hüquq doktrinasında mövcud olan bu konsepsiya ilə bağlı müxtəlif elmi məktəblərin nümayəndələrinin müxtəlif fikirlərini araşdırır.

Məqalədə, həmçinin BMT-nin Beynəlxalq Hüquq Komissiyasının 2001-ci il tarixli "Beynəlxalq hüquqazidd əməllərə görə dövlətlərin məsuliyyəti" maddələri layihəsinin bir sıra əsas müddəaları təhlil edilir. Bununla yanaşı, müəllif "ümumi beynəlxalq hüququn imperativ normasından irəli gələn "dövlətlərin öhdəliyinin ciddi şəkildə pozulması" kateqoriyasını da nəzərdən keçirir. Məqalənin sonunda müəllif "dövlətlərin beynəlxalq cinayətləri" anlayışının mövcud beynəlxalq hüquqi reallıqlara tətbiqi imkanlarını qiymətləndirir.

Açar sözlər: beynəlxalq hüquq, beynəlxalq cinayətlər, doktrina, konsepsiya, məsuliyyət, dövlətlərin məsuliyyəti, dövlətlərin cinayət məsuliyyəti, beynəlxalq hüquq üzrə məsuliyyət

Hikmət NAĞDƏLİYEV

**INTERNATIONAL LEGAL RESPONSIBILITY OF STATES
FOR THE COMMITMENT OF INTERNATIONAL CRIMES****SUMMARY**

The author in this article examines one of the most current issues in international law - the problem of state responsibility arising from the commission of internationally wrongful acts and the various concepts existing in the international legal doctrine regarding this issue. Particular importance is given to the study of the problem of internationally wrongful acts, called international crimes, as the basis for the emergence of international legal responsibility of states. In the article, the author considers international crimes as an exclusively internationally wrongful use of force, which mean serious violations of international law and encroach on the entire system of international peace and security. The author shows that although the category of "international crimes" is firmly established in the doctrine of international law, this cannot be said about the category of "international crimes of states" and, accordingly, the concept of "criminal responsibility of states" arising from it. The author examines the various opinions of representatives of various scientific schools regarding this concept existing in the doctrine of international law. The article also analyzes a number of key provisions of the draft articles of the UN International Law Commission on "Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts" from 2001. Along with this, the author also examines the category of "serious breaches of an obligation arising from a peremptory norm of general international law." In conclusion, the author assesses the possibility of applying the concept of "international crimes of states" to existing international legal realities.

Key words: international law, international crimes, doctrine, concept, responsibility, responsibility of states, criminal responsibility of states, responsibility under international law

Хаяла ГАСЫМОВА

Полицейская Академия МВД

khayala.english@gmail.com

DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/LMNZ6228>

ИЗМЕНЕНИЯ В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ МЕЖДУ ВЕЛИКОБРИТАНИЕЙ И ЕВРОСОЮЗОМ

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется изменение динамики торгово-экономических отношений между Соединенным Королевством Великобритании и Северной Ирландии и Европейским Союзом. После референдума о выходе из Евросоюза внешнеторговый оборот также исследовался как основной фактор, влияющий на экономические изменения со странами-членами. Отмечается, что характерной чертой британской экономики является ее адаптация к современным геополитическим условиям.

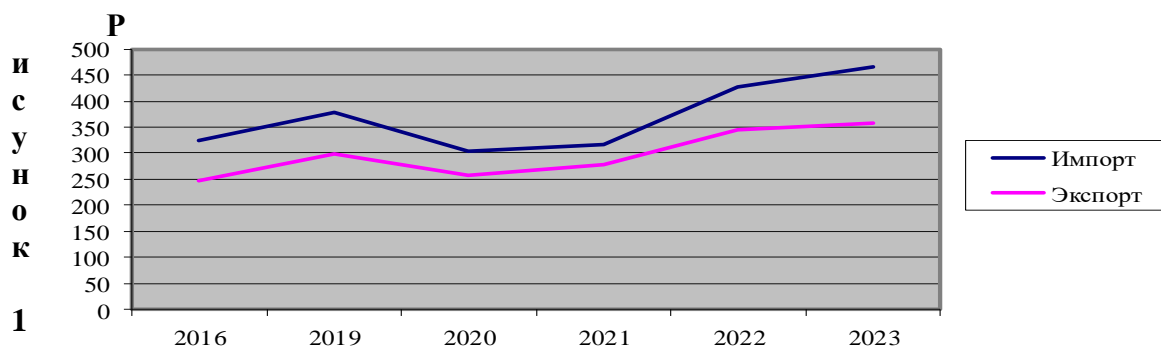
Ключевые слова: Европейский Союз, Великобритания, экономическая адаптация, экспортная трансформация, торговые барьеры, сфера услуг.

Современный Европейский Союз характеризуется наличием в нем единого внутреннего рынка. Основой отсутствия границ с момента подписания Маастрихтского договора [6, с.12] принято считать свободное перемещение товаров, услуг, капиталов и людей, поскольку в рамках сообщества устранены технические, юридические, бюрократические барьеры, что могли бы препятствовать этому. ЕС и его структуры, как отдельные субъекты международного права, отвечают за торговую политику государств-членов и включает от своего имени договора. Торговые соглашения позволяют государствам-членам ЕС качественнее и быстрее интегрироваться в внутренний рынок, а также помогают импортировать свое сырье за границу [7, с.3-6].

К концу 2020 года между Великобританией и ЕС Европейским Советом было согласовано, и в апреле 2021 года принято Соглашение о торговле и сотрудничестве [1, с.3]. Посредством этого Соглашения были установлены преференциальные соглашения в областях торговли товарами и услугами, цифровой торговли, интеллектуальной собственности, гос-

ударственных закупок, авиационного и автомобильного транспорта, энергетики, рыболовства, социального обеспечения, координации, правоохранительного и судебного сотрудничества по уголовным делам, а также тематическое сотрудничество и участие в программах ЕС. В сообщении Европейской Комиссии отмечалось [8, с.10], что хоть такое сотрудничество ни в коем случае не может соответствовать тому уровню экономической интеграции, который существовал до выхода Великобритании из ЕС, все же принятое Соглашение значительным образом выходит за рамки традиционных отношений в сфере свободной торговли, поскольку сотрудничество с Великобританией имеет давнюю и прочную основу для обеспечения дальнейших всеобъемлющих отношений.

С момента проведения референдума и до выхода Великобритании из ЕС импорт и экспорт товаров и услуг отмечался переменными увеличениями и уменьшениями в торговле, связанными с мировым кризисом, процедурой референдума, введением соглашения о торговле и сотрудничестве (Рисунок 1).

С

овокупность торговли товарами и услугами Великобритании с ЕС (млрд фунтов стерлингов)

Источник: *Office for National Statistics [3]*

Период после референдума отмечался продолжительным ростом в торговле. Такие продолжительные тенденции в торговле были следствием длительной процедуры выхода Великобритании из ЕС, и даже несмотря на неопределенность в вопросах будущего построения торговых отношений с ЕС и ее государствами-членами, торговля отмечалась позитивными тенденциями. В то же время, начиная с 2019 года, заметен резкий спад, а после стагнация в торговых отношениях [3, с.8]. Причиной этому послужили окончательный выход Великобритании из состава ЕС и принятие Соглашения о торговле и сотрудничестве [1, с.12]. Однако после нормализации и преодоления сложностей, связанных с наличием новых торговых барьеров, как экспорт, так и импорт вышли на показатели выше, чем до проведения референдума.

С выходом Великобритании из состава ЕС порядок торговли претерпел изменений. В первое время, в 2021 году, правительство Великобритании осуществляло ввоз и вывоз товаров исходя из правил внутреннего рынка ЕС, однако уже к январю 2022 года был введен полный таможенный контроль. Новые процедуры проверки товаров включают в себя новые и более строгие таможенные этапы для товаров, которые перемещаются между ЕС и Великобританией [2, с.9]. Процесс Брексита и

последующие события привели к возобновлению таможенной бюрократии и увеличению торговых издержек. Принятие Соглашения привело к падению импорта товаров из ЕС на 20% относительно прошлых лет. Также с проблемами в сфере экспорта столкнулись многие средние и мелкие бизнесмены, которые не имели возможности самостоятельно либо посредством найма отдельных сотрудников заполнять таможенные декларации. Тем не менее такой сложный переходный период занял всего около одного года, а в последствии к 2023 году как импортные, так и экспортные показатели между Великобританией и ЕС характеризовались рекордными объемами ввоза и вывоза товаров и услуг.

Впрочем, показатели торговли Великобритании оказались крайне высокими. Экспорт товаров в ЕС соответствует экспорту товаров в остальной мир. Экспорт услуг также отмечался ростом как для ЕС, так и для остального мира. Одним из парадоксов, отмеченным аналитической организацией Центр европейских реформ, являлось ожидание того, что экспорт товаров в ЕС практически точно должен был заметно пострадать в результате введения новых торговых барьеров, таких как полная проверка всех ввозимых на территорию ЕС британских товаров, чего не произошло. Другой парадокс касается экспорта услуг, ведь

еще до Брексита ожидалось, что он упадет. Напротив, экспорт услуг только лишь преуспел и с момента выхода Великобритании из ЕС он растет в среднем быстрее, чем в среднем по G7 [8, с.12]. Разница в подъеме торговли в ЕС и частичной стагнацией Великобритании были наиболее заметны в сфере продуктов питания, химической промышленности, медицинского оборудования и прочего. С 2020 по 2023 годы, экспорт отдельных видов товаров из Великобритании в ЕС, таких как офисное оборудование, игрушки, канцелярия, спортивные товары и прочее, сократился на 30%, а экспорт химического производства снизился на 10%. В то же время торговля аналогичными категориями товаров внутри ЕС увеличилась от 9% до 39% и ни одна из категорий не претерпела снижения экспортных показателей [10, с.7].

Все в том же исследовании Центра европейский реформ отмечалось что если бы рост экспорта товаров Великобритании во второй половине 2023 года был бы аналогичен росту экспорта государств-членов ЕС, то он был бы на 27% выше. То есть, оставшись Великобританией в составе ЕС, экспорт в ЕС вероятно был бы кратно больше экспорта в остальной мир.

Что касается экспорта услуг, то такие категории как телекоммуникации и информационные технологии, страхование, пенсионное обеспечение и «другие бизнес-услуги» после выхода Великобритании из ЕС отмечались в среднем большим ростом, нежели в других странах с развитой экономикой. Одна из наиболее пострадавших категорий являются транспортные услуги. Это связано с тем, что падение экспорта товаров привело к утрате спроса для британских водителей, а также более не было возможности заниматься транзитными перевозками между государствами-членами ЕС [8, с.14].

Что касается общего притока инвестиций в Великобританию, то после проведения референдума они хоть и незначительно, но продолжали расти в 14 из 20 кварталов 2017-2021 годов. В целом, учитывая общемировые тен-

денции и пандемию коронавируса, стоимость прямых инвестиций в экономику Великобритании в 2021 году составила -51,9 млрд фунтов стерлингов, из них европейских – -27,6 млрд фунтов стерлингов по сравнению с 34,8 млрд фунтов стерлингов в 2020 году (что равняется 34% от общего притока иностранных инвестиций в Великобританию, тогда как в 2019 это значение составляло 37%). Отрицательное значение означает, что отток инвестиций превышает приток. Из достижений в 2023 году в Великобритании было зарегистрировано 985 проектов прямых иностранных инвестиций, что на 6% превышает уровень 2022 года [14, с.7]. Хивел Болл, председатель британской многопрофильной организации EY UK по вопросам укрепления доверия и уверенности на рынках капитала и в экономике отмечал, что Великобритании по сей день остается ведущей европейской страной для инвестирования, поскольку статус Лондона как мирового финансового центра позволяет отдавать приоритет привлечению капиталов в быстрорастущие отрасли и качественно распределять выгоды от инвестиций равномерно по всем регионам государства.

Брексит, как важный исторический выбор, привнес большие изменения в торговые отношения между Великобританией и ЕС. Соглашение о торговле и сотрудничестве в течении первого года его действия оказало предвидено негативные последствия в торговле, так как добавились новые торговые барьеры и увеличилась таможенная бюрократия. Однако в последствии внешнеторговый оборот между Великобританией и ЕС увеличился, преимущественно за счет перекоса экономических отношений в сторону торговли услугами.

Научно-исследовательской службой Европейского Парламента (EPRS) были сделаны обращения к некоторым регионам государств-членов ЕС с целью оценки изменения торговых отношений с Великобританией после Брексита. Потенциально наибольшее внимание обращалось на те регионы, которые больше всего страдают, либо получают наибольшую выгоду от соглашения между ЕС

и Великобритании. Для этого EPRS связалась с множеством представителей органов государственной власти на местном, региональном и национальных уровнях в таких странах как Австрия, Бельгия, Франция, Германия, Нидерланды и другие. Однако в силу временной ограниченности такого опроса респондентов, далеко не все представители государств-членов ЕС предоставили нужную информацию, требующуюся для определения уровня влияния Брексита на торговлю.

Тем не менее, представителями Австрии было отмечено, что Великобритания никогда не являлась важным экономическим и торговым партнером для них, но в тоже время торговля товарами активизировалась в период после пандемии. Региональными представителями французского региона Нормандия были разработаны собственные стратегии после выхода Великобритании из ЕС, уделяя пристальное внимание торговым вопросам, так как прибрежная зона Ла-Манша стала новой приграничной территорией ЕС. С точки зрения последствий для торгово-экономических отношений, то экспорт из Нормандии в Великобританию оставался на стабильно высоком уровне. В немецком регионе Бавария также было проведено исследование о влиянии Соглашения между Великобританией и ЕС на торгово-экономические отношения. В нем говорилось, что баварская экономика выиграла от этого с точки зрения торговли товарами, однако в меньшей степени отмечалось развитие торговли услугами. Тем не менее, в исследовании также указывалось на наличие торговых барьеров, а также сложности в связи с новыми системами сертификации и регистрации товаров, импортируемых из и экспортируемых в Великобританию. Также, негативные последствия в вопросе торговли услугами характеризовались отсутствием в Соглашении [1, с.17] четких правил, норм и отсутствием ряда важных услуг, которые не подпадают под действие Соглашения.

В ежегодном опросе за 2023 год, проводимом Немецкой торгово-промышленной палатой, представителями немецких бизнес ком-

паний было отмечено, что в экономических отношениях с Великобританией продолжают возникать торговые барьеры. Также акцентировано внимание на том, что спустя три года после выхода Великобритании из ЕС все больше становится заметна утрата преимуществ единого рынка.

Также важным к рассмотрению являются экономические отношения между отдельными государствами-членами ЕС. Наиболее эффективные торговые отношения правительство Великобритании имело как до, так и после выхода из состава ЕС с такими международными партнерами, как Германия, Франция и Нидерланды.

В торговых отношениях между Великобританией и Германией наибольший вклад в структуру импорта вносят такие товары, как легковые автомобили, механические генераторы энергии, транспортные средства (за исключением легковых автомобилей), лекарственные и фармацевтические товары. Импорт автомобилей за последние пять лет увеличился на 37%, генераторов на 61%, а фармацевтическая и лекарственная продукция в последние 5 лет сохраняет практически один уровень в структуре импорта, уменьшившись лишь на 8%. Что касается экспорта товаров, то здесь также преобладают механические генераторы энергии, авиаоборудование, легковые автомобили, сырая нефть и лекарственные и фармацевтические товары. Позитивным приростом отмечаются лишь генераторы и легковые автомобили с 80% и 26% увеличением экспорта за последние пять лет. В то время как остальные позиции претерпели уменьшения экспортных оборотов от -5% до -40% [6, с.14]

Импортируемая продукция Великобританией из Франции представляет собой продовольствие, табак, авиаоборудование, механические генераторы энергии, дорожную транспортную технику и легковые автомобили. Каждая из позиций в последние 5 лет отмечалась стремительным ростом ввоза в Великобританию этих товаров от 29% прироста в импорте табака до 157% в импорте дорожной

транспортной техники. Главные экспортные позиции, поставляемые во Францию, аналогичны с поставляемыми товарами в Германию. Каждая из позиций также характеризуется позитивным приростом от 16% до 152%, за исключением авиаоборудования, экспорт которого снизился на 51% за последние 5 лет.

Несколько другая структура импорта и экспорта присуща торгово-экономическим отношениям с Нидерландами. Наибольший прирост импорта в 114% за последние 5 лет приходится на химическую промышленность, 103% для рафинированного масла и 23% для офисной техники. Напротив, отрицательный прирост в -17% и -37% приходится на телекоммуникационное и звуковое оборудование, лекарственные и фармацевтические товары соответственно. Что касается экспорта, то лишь 2 из 5 главных экспортируемых продукта за последние 5 лет характеризуются позитивной динамикой – газ и механические генераторы энергии с приростом в 62% и 102% соответственно.

С 2020 по 2022 годы общая стоимость торговли между Великобританией и государствами-членами ЕС, такими как Германия, Франция и Нидерланды отмечалась стремительным ростом. Общая стоимость торговли Великобританией с Нидерландами увеличилась с 78,8 млрд фунтов стерлингов до 122,3 млрд фунтов стерлингов [11, с.9], с Францией с 66,0 млрд фунтов стерлингов до 94,9 млрд фунтов стерлингов, а с Германией – с 116,9 млрд фунтов стерлингов до 137,4 млрд фунтов стерлингов. Таким тенденциям способствовало увеличение стоимости импорта топлива и рекордные цены на газ, а рост цен на транспортировку и производственные затраты способствовал росту цен большинства сырьевых товаров.

В 2023 году общая стоимость торговли товарами с Нидерландами, Германией и Францией резко сократилась. Торговля с Нидерландами уменьшилась аж до 83,7, с Германией до 107,7, а с Францией до 65,2 млрд фунтов стерлингов. Такие показатели связаны с падением импорта и экспорта газа и нефти, что в

свою очередь повлияло на стоимость многих сырьевых товаров. Также Великобритания импортировала значительно меньшее количество продуктов питания из-за роста затрат с поправкой на инфляцию.

Как упоминалось выше, торговля Великобритании имеет тенденции к переходу от торговли товарами к торговле услугами. Топ 5 позиций, экспортируемых во Францию, среди которых автомобили, авиаоборудование и другие товары, к концу 2023 года достигли отметки в практически 9 млрд фунтов стерлингов, что составляло 35,6% в структуре экспорта. Напротив, экспорт топ 5 услуг, в которые включаются такие категории как финансовые, телекоммуникационные, компьютерные, транспортные и прочие бизнес-услуги составили 84,1% или более 16,5 млрд фунтов стерлингов.

Что касается экспорта товаров в Нидерланды – топ 5 экспортных позиций, среди которых природный газ, фармацевтическая продукция и прочее, к концу 2023 года составляли 47,4% или же около 16 млрд фунтов стерлингов в структуре экспорта товаров. В свою очередь экспорт топ 5 услуг, который включает в себя аналогичные категории, как и в структуре экспорта услуг с Францией, достиг отметки в 85% или же 18,9 млрд фунтов стерлингов.

Топ 5 товаров, экспортируемых из Великобритании в Германию, включая механические генераторы, авиаоборудование и другое в структуре экспорта занимают 37,2% с общей стоимостью в 12,7 млрд фунтов стерлингов. Экспорт топ 5 услуг практически идентичный с экспортом услуг в Нидерланды и Францию (дополнительно включая категорию интеллектуальной собственности) к концу 2023 года составлял 84,8% или же 22,3 млрд фунтов стерлингов [12, с.10].

Учитывая вышесказанное следует отметить, что экспорт товаров, хоть и не на много, но опережает экспорт услуг. Однако торговые тенденции последних лет указывают на постепенный перекося в этой структуре к преобладанию экспорта категорий услуг. Экспорт

услуг Великобритании в Нидерланды к концу 2023 года увеличился на 22,8% или же 4,1 млрд фунтов стерлингов в сравнении с аналогичным периодом 2022 года. Экспорт услуг Великобритании в Германию увеличился на 17,2% или же 3,9 млрд фунтов стерлингов, а экспортные показатели торговли услугами с Францией увеличился на 22,5% или же 3,6 млрд фунтов стерлингов. Что касается экспорта товаров Великобритании в вышеупомянутые страны, то увеличение в 2023 году по сравнению с 2022 годом наблюдалось в торговых отношениях с Германией и Францией на 2,3% и 0,7% соответственно. Структура экспорта товаров в Нидерланды напротив понизилась на 9,8% или же 3,6 млрд фунтов стерлингов.

В целом, торговый оборот Великобритании

с отдельными государствами-членами ЕС после Брексита продолжал расти. Период уменьшения торговли в 2020 году связан с рядом факторов, среди которых основной – сам выход из ЕС, а также связанный с пандемией коронавируса экономический кризис. Совокупность этих процессов, тем не менее, не привела к значительному экономическому коллапсу. В Управлении национальной статистики отмечали [13, с.23], что объем производства в 2020 году снизился всего на 10,4%, а восстановление объема производства в 2021 году составило 8,7%. Это свидетельствует об устойчивости британской экономики, возможности адаптироваться к кризисным условиям и развиваться в периоды неопределенности.

Список использованной литературы:

1. Trade and Cooperation Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community, of the one part, and the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, of the other part. 2021. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L_.2021.149.01.0010.01.ENG&amp%3Btoc=OJ%3AL%3A2021%3A149%3ATOC#
2. Full customs controls start on 1 January 2022. 2021. <https://www.gov.uk/government/news/less-than-a-month-until-full-customs-controls-are-introduced>
3. BoP: Goods and Services: Imports: European Union: CP NSA £m. 2024. <https://www.ons.gov.uk/economy/nationalaccounts/balanceofpayments/timeseries/17px/ukea>
4. The EU-UK Trade and Cooperation Agreement two years on: Unpacking early evidence. 2023. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/747433/EPRS_STU\(2023\)747433_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2023/747433/EPRS_STU(2023)747433_EN.pdf)
5. Treaty on European Union (TEU) / Maastricht Treaty. 1992. <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/maastricht-treaty>
6. A single internal market without borders. 2024. https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/single-market_en?prefLang=ru
7. The EU-UK Trade and Cooperation Agreement. 2021. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/relations-non-eu-countries/relations-united-kingdom/eu-uk-trade-and-cooperation-agreement_en#Free_Trade_Agreement
8. Brexit, four years on: answers to two trade paradoxes. 2024. <https://www.cer.eu/insights/brexit-four-years-answers-two-trade-paradoxes>
9. Trade in goods: country-by-commodity exports. 2024. <https://www.ons.gov.uk/economy/nationalaccounts/balanceofpayments/datasets/uktradecountrybycommodityexports>
10. EU trade since 1999 by HS2-4-6 and CN8. 2024. <https://data.europa.eu/data/datasets/fzktcuylt0zrttjpswrmq?locale=en>
11. PP: Business investment, growth annual. 2024. <https://www.ons.gov.uk/economy/grossdomesticproductgdp/timeseries/a29d/qna>
12. How has Brexit affected business investment in the UK? 2023.

<https://www.economicsobservatory.com/how-has-brexite-affected-business-investment-in-the-uk>

13. Foreign Direct Investment (FDI) Statistics. 2023. <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-8534/#:~:text=FDI%20in%20the%20UK&text=The%20value%20of%20foreign%20direct,up%20very%20slightly%20from%202020>

Foreign Direct Investment: UK's project total grows as Europe's falls. 2024.

https://www.ey.com/en_uk/news/2024/05/uk-foreign-direct-investment-project-total-grows

Xəyalə QASIMOVA

BÖYÜK BRİTANIYA VƏ AVROPA BİRLİYİ ARASINDA İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİN DƏYİŞMƏSİ

XÜLASƏ

Məqalədə Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı ilə Avropa Birliyi arasında ticarət və iqtisadi əlaqələrin dinamikasında baş verən dəyişikliklər təhlil edilmişdir. Avropa Birliyindən çıxmaq barədə referendumdan sonra üzv ölkələri ilə iqtisadi dəyişikliklərə təsir edən əsas amillər kimi xarici ticarət dövriyyəsi də araşdırılmışdır. Qeyd edilir ki, Britaniya iqtisadiyyatının səciyyəvi xüsusiyyəti hal-hazırkı geosiyasi şərtlərə uyğunlaşmasıdır.

Açar sözlər: Avropa Birliyi, Böyük Britaniya, iqtisadi uyğunlaşma, ixracın ötürülməsi, ticarət maneələri, xidmətlər.

Khayala QASIMOVA

CHANGES IN ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE UNITED KINGDOM AND THE EUROPEAN UNION

SUMMARY

The article analyzes changes in the dynamics of trade and economic relations between The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the European Union. The foreign trade cycle has also been studied as key factors affecting economic changes with its member states since the referendum on leaving the European Union. It has been noted that a distinctive feature of the British economy is its adaptation to current geopolitical conditions.

Key words: European Union, The United Kingdom, economic adaptation, export transformation, trade barriers, services.

UOT 349.2

Азер РАГИМОВ*член Совета по Медиации и Коллегии Адвокатов
Азербайджанской Республики, доктор философии по праву.**e-mail: azar.rahimov@gmail.com*DOI: <https://doi.org/https://doi.org/10.62130/NLIJ9432>

КЛАССИФИКАЦИЯ ТРУДОВЫХ СПОРОВ С УЧЕТОМ СПЕЦИФИКИ СОВРЕМЕННЫХ ТРУДОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

РЕЗЮМЕ

Трудовые споры это явление, которое сохраняет и всегда сохранит свою актуальность, а обуславливается оно непосредственно самим наличием отношений по поводу труда. Со временем важность трудовых отношений только возрастает, хотя неоспоримо и наличие явной трансформации в связи с меняющимся форматом и стандартами, что делает необходимо постоянное совершенствование соответствующего законодательства во избежание пробелов в регулировании. А выявление конкретных условий, которые приводят к возникновению трудовых споров, позволяет устранить их негативные последствия. В связи с этим особое значение принимает необходимость правильной и эффективной классификации трудовых споров. Таким образом в статье проводится детальный анализ различных подходов к применяемым по отношению к трудовым спорам классификациям, а также выдвигается предложение по новой классификации.

Ключевые слова: занятость, труд, трудовые отношения, трудовой спор, медиация, медиативное соглашение, медиативный процесс, альтернативное решение.

Могут ли трудовые споры исчерпать себя, потерять свою актуальность с развитием общества и его институтов? С уверенностью можно сказать одно, трудовые споры – это явление, которое сохраняет и всегда сохранит свою актуальность, а обуславливается оно непосредственно самим наличием отношений по поводу труда. Со временем важность трудовых отношений только возрастает, хотя неоспоримо и наличие явной трансформации в связи с меняющимся форматом и стандартами, что делает необходимо постоянное совершенствование соответствующего законодательства во избежание пробелов в регулировании.

Любые пробелы в социальной политике могут привести к трудовым конфликтам. Ретроспективный анализ правовых норм помогает законодателям разработать эффективный

механизм, который будет адекватно отражать закономерности развития трудовых отношений. А выявление конкретных условий, которые приводят к возникновению трудовых споров, позволяет устранить их негативные последствия.

В связи с этим особое значение принимает необходимость правильной и эффективной классификации трудовых споров. Существуют различные классификации, которые в свою очередь могут основываться на различных критериях. Одна из наиболее распространенных классификаций конечно же делит трудовые споры на индивидуальные и коллективные.

Индивидуальные трудовые споры возникают между отдельным работником и работодателем и касаются вопросов, связанных с конкретными условиями труда данного работника. Это могут быть споры о заработной

плате, режиме работы, увольнении, дисциплинарных взысканиях и т. д.

Коллективные трудовые споры возникают между группой работников (или их представителями) и работодателем и касаются общих условий труда для всех членов коллектива. Это могут быть споры о заключении коллективного договора, установлении минимальной заработной платы, улучшении условий труда и т. д. Данная классификация находит свое отражение непосредственно и в нормах Трудового Кодекса Азербайджанской Республики. Так вникая в структуру указанного нормативного акта, становится ясно что в принципе национальной законодательной системе отсутствует четкое определение непосредственно самого понятия трудовой спор, но при этом и коллективные и индивидуальные трудовые споры признаются основными его составляющими элементами. Так статья 3 указанного Кодекса, определяющая определения по применяемой терминологии с 15-й и 16-й частях последовательно дает определение соответственно коллективному и индивидуальному трудовому спорам. В свою очередь раздел XI включает в себя также два указанных основных направления. Таким образом необходимость определение непосредственно самого понятия трудового спора следует отнести к приоритетным потребностям в перспективе совершенствования законодательства.

Помимо перечисленного в науке имеется и классификация трудовых споров по причинам возникновения. Например, данная классификация выделяется Н.А. Лукьяновой и К.Е. Корнилиным [1, с.58].

Классификация трудовых споров по причине возникновения включает несколько основных видов:

1. Трудовые споры вследствие нарушения трудового законодательства;
2. трудовые споры вследствие неправильного толкования или применения трудового договора;
3. трудовые споры вследствие дискриминации;
4. трудовые споры вследствие нарушения прав работников;

5. трудовые споры вследствие непоименованных причин;

Каждая из этих обозначенных причин может иметь свои особенности и требовать специфического подхода к разрешению спора [2, с.832].

Кроме того, трудовые споры могут быть классифицированы по степени сложности, как отмечает А.М. Лушников [3, с.3]. Классификация трудовых споров по степени сложности может включать следующие категории:

1. Споры, которые могут быть разрешены на уровне организации;
2. споры, требующие вмешательства государственных органов;
3. споры, требующие судебного разбирательства;

Нельзя не согласиться что степень сложности спора зависит от многих факторов, в том числе включая характер спора, наличие и качество доказательств, позицию сторон и иные обстоятельства

Классификации трудовых споров имеют важное значение, поскольку помогают определить характер спора, степень его сложности и выбрать наиболее подходящий метод его разрешения. Они также позволяют систематизировать информацию о трудовых спорах и анализировать тенденции в данной области. Кроме того, эффективная классификации трудовых споров могут в свою очередь использоваться для разработки политики и стратегий по предотвращению и разрешению трудовых споров, а также незаменимы для обучения и подготовки специалистов в области трудового права и управления персоналом.

С учетом современных реалий можно дополнительно выделить две новые классификации трудовых споров:

Современные формы занятости существенно отличаются от исторически сложившейся полной либо частичной занятости при трудоустройстве по найму, что позволяет выделить классификацию трудовых споров по типу занятости:

- 1) споры, возникающие между работниками и работодателями в контексте традиционной полной занятости;

2) споры, возникающие между работниками и работодателями в контексте фриланса;

3) споры, возникающие между работниками и работодателями в контексте удаленной работы;

4) споры, возникающие между работниками и работодателями в контексте временной работы;

5) споры, возникающие между работниками и работодателями в контексте иных форм занятости.

Данная классификация поможет выявить специфические проблемы и требования, связанные с каждым типом занятости, и предложить соответствующие решения.

Классификация трудовых споров по географическому принципу:

1. Трудовые споры между работником и работодателем, находящимися в едином месте осуществления деятельности в рамках одного структурного подразделения. Например, в одном офисе, на одном заводе и т.д. Иными словами, работник и работодатель имеют реальную возможность лично обсудить проблемные вопросы;

2. Трудовые споры между работником и работодателем, находящимися на одной территории в пределах одной административной единицы. Данный вид трудовых споров сопряжен нахождением работника и работодателя в различных местах, что не исключает оперативной возможности личной встречи при необходимости;

3. Трудовые споры между работником и работодателем, находящимися территориально в различных административных единицах. Данный вид отягощен значительным расстоянием между работником и работодателем, что влечет существенное затруднение для личного общения, а также иные затруднения для разрешения трудового спора. В качестве примеров затруднений можно привести длительные сроки перенаправления подлинников документов (трудовая книжка, оригиналы приказов с подписями работника и т. д.), существенные финансовые затраты на проезд для личного ведения переговоров по разрешению трудовых споров и т.д.

4. Трудовые споры между работниками и работодателями, находящимися в различных государствах, т.е. сторона работника либо работодателя осложнена иностранным элементом. В качестве особенностей данного вида стоит отметить:

Во-первых, может возникнуть необходимость применения иностранного трудового законодательства, которое может отличаться от национального законодательства. Это может потребовать дополнительного исследования и экспертизы в области иностранного права.

Во-вторых, могут возникнуть проблемы с определением юрисдикции. Если спор касается иностранного работника или иностранного работодателя, то возникает вопрос, какая страна будет рассматривать этот спор. Это может быть страна, где работник или работодатель находятся, или же страна, где было совершено правонарушение.

В-третьих, могут возникнуть языковые барьеры. Если участники спора говорят на разных языках, то потребуется перевод документов и свидетельских показаний, что может увеличить время и стоимость разрешения спора.

Наконец, могут возникнуть проблемы с исполнением решения. Если решение вынесено в пользу иностранного работника или работодателя, то может возникнуть вопрос о его исполнении в другой стране. Это может потребовать дополнительных юридических действий, таких как признание и исполнение иностранных судебных решений.

Также стоит классифицировать трудовые споры в зависимости от степени влияния на государство в целом: на экономику страны, на правовую систему, на развитие конкретной отрасли и т.д.

По степени влияния на государство можно выделить следующие виды трудовых споров:

1. Трудовые споры, оказывающие существенное влияние на экономику, в том числе на конкретную отрасль экономики.

2. Трудовые споры, оказывающие существенное влияние на отдельную отрасль экономики.

3. Трудовые споры, оказывающие влияние на правовую систему.

Такой подход позволит выделить наиболее серьезные и потенциально опасные споры, требующие особого внимания и принятия мер для предотвращения негативных последствий для экономики в целом.

К.С. Якимова в своем исследовании выделяет отдельный вид трудовых споров – споры с участием профессиональных спортсменов [4, с.33]. Автор выделяет особенности данного вида трудовых споров, при этом не определяя основание классификации и не рассматривая трудовой спор в системе, т. к. это не является предметом исследования. Однако на базе выделенного К.С. Якимовой вывода можно определить дополнительную классификацию трудовых споров в зависимости от особенностей отрасли права, регулирующей правоотношения сторон. Так, можно выделить трудовые споры с участием профессиональных спортсменов, трудовые споры с участием работников энергетической отрасли, трудовые споры с участием работников в медицинской отрасли и т. д.

В зарубежных странах существуют классификации трудовых споров, которые не характерны для нашей республики, либо их применение носит частичный характер. Например, в некоторых странах трудовые споры могут классифицироваться по следующим критериям:

– Споры об интересе (конфликты интересов) (Республика Беларусь) — возникают в связи с требованиями установления новых или изменения существующих условий труда, когда работодатель вправе, но не обязан удовлетворить это требование [5, с.98].

– Споры о праве (конфликты права) (Германия, Франция, США) — касаются применения норм, установленных законодательством и иными нормативными актами.

– Классификация по видам правоотношений: трудовые споры могут быть разделены на споры, возникающие из трудовых договоров, споры о заработной плате, споры о трудовой дисциплине и другие.

– Классификация по способу разрешения: трудовые споры могут быть разделены на те, которые разрешаются во внесудебном порядке (например, через комиссии по трудовым спорам), в судебном порядке или в административном порядке⁶.

Эти классификации отражают разнообразие подходов к пониманию и разрешению трудовых споров в разных странах, подчеркивая важность учета специфики национального законодательства и практики его применения.

Интересно деление трудовых споров относительно участия суда как посредника в рассмотрении трудовых споров. Данную классификацию можно выделить исходя из исследования белорусского ученого – Э. В. Скшидлевска⁷. Так, трудовые споры можно разграничить по порядку их рассмотрения:

1. Трудовые споры, разрешаемые в судебном порядке;

2. Трудовые споры, разрешаемые альтернативным способом без участия суда;

3. Трудовые споры, рассматриваемые в судебном порядке, но с применением альтернативных процедур упрощающих судебное рассмотрение трудовых споров.

Данная классификация позволяет выделить важную особенность разрешения трудовых споров – их цель. Цель разрешения трудового спора – это достижение оптимального результата, в котором сбалансированы интересы обеих сторон, что не всегда реализуемо в судебном порядке. Наиболее выгодный для обеих сторон результат – это результат, полученный в ходе взаимно направленных на разрешение конфликта действий обеих сторон.

Следует отметить значимость классификации с точки зрения и разрешения споров. Так в международном опыте альтернативные способы разрешения спора традиционно именуется аббревиатурой ADR (ADC), что классически расшифровывается как Alternative Dispute Resolution, т. е. альтернативное разрешение спора. Фактически, многие современные мыслители заменяют термин alternative на appropriate, т. е. подходящий, более приемлемый, более выгодный. В част-

ности данный термин используется в работах N. M. Alexander⁸, T. C. Kwee⁹, Dr Klaus Oblin, Rouzbeh Moradi¹⁰, Dechert's Mark Mangan, Daniel Gaw and Lukas Lim¹¹, а также иных ученых. Также следует отметить, что термин «альтернативные» предполагает использование способа разрешения спора параллельно либо вместо судебного способа разрешения спора, при этом вариант разрешения трудового спора одновременно с использованием судебного способа, либо совместно с судебным способом не учитывается.

В этой связи представляется актуальной выделить новую классификацию, которая будет отражать современные реалии разрешения трудовых споров. Критерий выделения видов трудовых споров – по способу разрешения трудовых споров. Классификацию следует рассматривать в трех видах:

1. Трудовые споры, рассматриваемые судами. К данному виду следует отнести трудовые споры, которые рассматриваются исключительно в судебном порядке, без использования досудебного порядка урегулирования спора, а также иных несудебных процедур.

2. Трудовые споры, разрешаемые в смешанном порядке. К данному виду следует отнести трудовые споры, которые были разрешены в том числе при использовании внесудебных способов разрешения трудового спора «до», «вовремя» либо «после» судебного рассмотрения спора. При этом под внесудебными способами разрешения трудовых споров следует понимать как классические «альтернативные» способы разрешения трудовых споров (медиация, КТС), так и иные, в том числе непоименованные способы, преследующие цель – примирения сторон и достижения оптимального взаимовыгодного результата.

3. Трудовые споры, разрешаемые во внесудебном порядке. К данному виду следует отнести трудовые споры, которые были разрешены без обращения в суд.

В классификации не случайно разграничиваются термины «рассматриваемые» и «разрешаемые». В рамках судебного рассмотрения спора в большей степени происходит рас-

смотрение материального спора в формальном порядке, что не преследует цель разрешения конфликта между сторонами, их примирения.

Помимо этого, считаем необходимым с точки зрения практики альтернативного регулирования применение вне отраслевой классификации включающей две составляющие:

1) споры, не подпадающие под нормы трудового законодательства;

2) споры исходящие из непосредственно норм трудового законодательства.

В частности, в теории и практике медиации принято различать споры, связанные с исполнением трудовых отношений (взаимоотношения между сотрудниками личностного характера) и споры, непосредственно исходящие из трудовых отношений (любой спор, отнесенный к таковому трудовым законодательством). Принимая во внимание неопределенность национальным законодательством самого понятия трудовой спор, применение подобной классификации можно считать целесообразным. Таким образом подобная классификация поможет, по сути, расширить ареал научного любого исследования в природе самого спора, связанного с трудовыми отношениями непосредственно или косвенно исходящего из них. Помимо этого, указанная классификация актуальна исходя и из специфики национального законодательства относительно регулирования отношений по прохождению государственной службы.

Предложенные классификации повысят эффективность исследования трудовых споров, ввиду выделения цели разрешения трудовых споров в зависимости от способа их разрешения.

Таким образом, классификация трудовых споров играет ключевую роль в понимании механизмов их разрешения. Важно отметить, что каждый вид трудового спора требует особого подхода к разрешению, что подчеркивает необходимость четкой классификации для эффективного урегулирования конфликтов в сфере трудовых отношений.

С учетом особого подхода к альтернатив-

ным способам разрешения споров и их перспективности считаем перспективным применение новой классификации трудовых споров:

а) в зависимости от юрисдикции:

1) споры, не подпадающие под нормы трудового законодательства;

2) споры, исходящие из непосредственно трудовых отношений в соответствии с нормами трудового законодательства.

б) в зависимости от способа их разрешения:

1. Трудовые споры разрешаемые во внесудебном порядке.

2. Трудовые споры, разрешаемые в смешанном порядке.

3. Трудовые споры, рассматриваемые судами.

Предлагаемые классификации подчеркивают, что применение альтернативных способов урегулирования трудовых споров возможно в судебном и во внесудебном порядке, в том числе данные классификации позволяют подчеркнуть различие правовой природы трудовых споров, а также целей судебного и внесудебного урегулирования трудовых споров. В судебном порядке разрешается материальный спор исходя из формального подхода на основании норм законодательства, во внесудебном разрешается именно трудовой конфликт между сторонами исходя из личных интересов сторон путем достижения оптимального баланса их интересов что в итоге имеет огромное значение с точки зрения сохранения и продолжения трудовых отношений.

Список использованной литературы:

1. Лукьянова Н.А., Корнилин К.Е. Способы рассмотрения и разрешения индивидуальных трудовых споров // Административное право и процесс. - 2021. - № 11.

2. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации (постатейный) / С.Н. Кудряшова, Ф.О. Сулейманова, Г.В. Шония и др.; под ред. О.А. Шевченко. 6-е изд. Москва: Проспект, 2022.

3. Лушников А.М. О формах и способах защиты трудовых прав и интересов сторон трудового правоотношения // Проблемы защиты субъективных гражданских прав: Сб. науч. трудов / Под ред. В.В. Бутнева; Яросл. гос. ун-т. Ярославль, - 2004. - Вып. 5.

4. Якимова К.С. Особенности рассмотрения и разрешения трудовых споров с участием профессиональных спортсменов : автореферат дис... кандидата юридических наук : 12.00.05 / Якимова Ксения Сергеевна; [Место защиты: Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова]. Москва, 2021.

5. Чудык-Белоусова, Н. И. Трансформация процедур разрешения коллективных трудовых споров как способ защиты прав и законных интересов работников / Н. И. Чудык-Белоусова, А. В. Ясинская-Казаченко // Вестник Белорусского государственного экономического университета. – 2020. – № 6

6. Шокиров Ойбек Азизжон угли Трудовые споры и порядок их разрешения: зарубежный опыт // том 6 - № 9 - (2021): журнал правовых исследований. - <https://tadqiqot.uz/index.php/law/article/view/2972>

7. Скуидлевска Э. В. Динамика развития альтернативных способов разрешения споров / Э. В. Скуидлевска // Белорусское право во времени и пространстве : сборник тезисов докладов по материалам Республиканской научно-теоретической конференции студентов, магистрантов, аспирантов, Минск, 6 декабря 2018 года / [под ред. И.П. Манкевич, Н.И. Ивуть, Т.М. Пехоты]; УО Белорусский государственный экономический университет. – Минск: БГЭУ, 2019. – С. 124-125. - <http://edoc.bseu.by:8080/handle/edoc/80268>

8. Alexander, Nadja Marie. Mediation and Appropriate Dispute Resolution (December 4, 2020). SAL Annual Review of Cases, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3742559> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.374255>

9. Kwee Thiam Cheong. International Trade Disputes and COVID 19 Legal Solutions for Singapore Trade Companies // Academia.- 2020 - https://www.academia.edu/81209155/International_Trade_Disputes_and_COVID_19_Legal_Solutions_for_Singapore_Trade_Companies (Дата обращения: 29.06.2024)

10. Dr Klaus Oblin, Rouzbeh Moradi. DISPUTE RESOLUTION 2020 // <https://oblin.at/publication/dispute-resolution-2020/>

11. Dechert's Mark Mangan, Daniel Gaw and Lukas Lim. Dispute Resolution Trends in Asia for 2021 // <https://www.dechert.com/knowledge/onpoint/2021/2/dispute-resolution-trends-in-asia-for-2021.html>

Azər RƏHİMOV

ƏMƏK MÜNASİBƏTLƏRİNİN MÜASİR XÜSUSİYYƏTLƏRİ NƏZƏRƏ ALINMAQLA ƏMƏK MÜBAHİSƏLƏRİNİN TƏSNİFLƏŞDİRİLMƏSİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

XÜLASƏ

İş mübahisələri bir fenomendir ki, bu, hər zaman aktuallığını saxlayacaq, çünki bu, birbaşa iş münasibətləri ilə bağlıdır. Zaman keçdikcə, iş münasibətlərinin əhəmiyyəti yalnız artır, baxmayaraq ki, dəyişən format və standartlarla bağlı açıq transformasiyaların mövcudluğu inkar edilə bilməz. Bu, müvafiq qanunvericiliyin daima təkmilləşdirilməsini zəruri edir ki, tənzimləmədə boşluqlar yaranmasın. İş mübahisələrinin yaranmasına səbəb olan konkret şəraitlərin müəyyənləşdirilməsi, onların mənfi nəticələrini aradan qaldırmağa imkan verir. Bu baxımdan, iş mübahisələrinin düzgün və səmərəli təsnifatının əhəmiyyəti artır. Bununla da, məqalədə əmək mübahisələrinə tətbiq olunan müxtəlif təsnifat yanaşmalarının ətraflı təhlili aparılır və yeni bir təsnifat sistemi təklif olunur.

Açar sözlər: məşğulluq, əmək, əmək münasibətləri, əmək mübahisəsi, mediasiya, mediasiya sazişi, mediasiya prosesi, alternativ həll.

Azər RAHİMOV

THE SIGNIFICANCE OF THE CLASSIFICATION OF LABOR DISPUTES CONSIDERING THE SPECIFICS OF MODERN LABOR RELATIONS

SUMMARY

The specifics of labor relations are going through profound changes, including against the backdrop of inevitable digitalization. Now, opportunities of alternative solutions to labor disputes are of very significant relevance and it is impossible to underestimate the perspectives of that. In particular, the experience of the republic of Azerbaijan in the field of the use of mediation in labor disputes is of significant value for scientific research and requires detailed investigation. Thus, the article provides a detailed analysis of various approaches to classifications applied to labor disputes and proposes a new classification system.

Key words: employment, labor, labor relationships, labor dispute, mediation, mediation agreement, mediation process, alternative resolution.

UOT 349.3

Mayis ƏLİYEV

*Bakı Dövlət Universitetinin Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının professoru, hüquq üzrə elmlər doktoru
aliyev.mayis@mail.ru*

Fəridə ƏLİYEVƏ

*Bakı Dövlət Universitetinin
Əmək və ekologiya hüququ kafedrasının müəllimi
farida.aliyeva00@gmail.com
DOI: <https://doi.org/10.62130/PPKA1889>*

PENSIYA TƏMİNATI SİSTEMİNİN HÜQUQİ TƏNZİMİNİN BƏZİ ASPEKTLƏRİ

XÜLASƏ

Azərbaycan Respublikasında qəbul edilmiş yeni pensiya islahatı konsepsiyasına əsaslanan məqalədə pensiya təminatı sahəsində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinin əsasları araşdırılır. Müasir dövrdə respublikamızda pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi və onun hüquqi tənzimlənməsi ölkəmizdə bu sahədə aparılan islahatların nəticələrindən, əhalinin sosial-iqtisadi inkişafına uyğun olaraq pensiya təminatı üçün maliyyə imkanlarının formalaşdırılmasından asılıdır.

***Açar sözlər:** pensiya təminatı, yaşa görə əmək pensiyası, sosial sığorta, nəsillərin həmrəyliyi, könüllü sosial sığorta*

Müasir dövrdə respublikamızda pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi və onun hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi ölkəmizdə bu sahədə aparılan islahatların nəticəsindən, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına uyğun olaraq pensiya təminatının maliyyə imkanlarının formalaşdırılmasından asılıdır. Bu asılılıq təkcə bizim ölkə üçün deyil, istənilən hər bir ölkə üçün xarakterikdir. Təsadüfi deyildir ki, XX əsrin sonlarından başlayaraq dünya ölkələrinin əksəriyyətində pensiya təminatı sistemində ciddi islahatlar aparılır. Fikrimizcə, pensiya təminatı sistemində islahatların aparılmasının əhəmiyyəti Dünya Bankının eksperti Estel Ceyms tərəfindən daha dəqiq ifadə olunmuşdur. O göstərir ki, yaxın 35 il ərzində dünya əhalisinin tərkibində 60 yaşdan yuxarı olanların xüsusi çəkisi 2 dəfə, yəni 9 faizdən 16 faizə qədər artacaqdır. İnkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə orta ömür müddətinin uzanması və do-

ğumun aşağı düşməsi nəticəsində əhalinin qocalma prosesi daha sürətlə artır. Təxminən 2030-cu ildə həmin ölkələrdə planetdəki yaşlı əhalinin 80 faizə qədərini pensiya yaşına yaxınlaşan əmək qabiliyyətli şəxslərin olması gözlənilir. Bu ölkələr pensiya təminatı sistemlərini yenidən qurmağa məcburdurlar və əhali qocalmasının yüksək sürətini nəzərə alaraq prosesin başlanğıcdan düzgün qiymətləndirilməsi vacibdir. İnkişaf etmiş ölkələr isə mövcud sistemi islah etməklə onun daha dayanıqlı olmasına və daha az xərc tələb etməsinə cəhd göstərirlər. Çünki pensiya “çox geniş və kütləvi təminat növü” kimi xarakterizə olunur [5, s.37]. Təsadüfi deyildir ki, əhalinin tərkibində pensiyaçıların xüsusi Fransa Respublikasında 22,8% (14,9 mln nəfər) [8], Almaniya Federativ Respublikasında 30,7% (25,5 mln nəfər) [9], Belarus Respublikasında 26,9 % (2,5 mln nəfər), Moldova Respublikasında 20,0% (0,7 mln nəfər), Rusiya Federa-

siyasında 29,4% (43,0 mln nəfər), Ukraynada 25,6% (10,5 mln nəfər), Qazaxıstan Respublikasında 15,3% (2,9 mln nəfər), Qırğızıstan Respublikasında 11,9% (0,8 mln nəfər), Tacikistan Respublikasında 7,2% (0,7 mln nəfər), Özbəkistan Respublikasında 11,2%, (3,9 mln nəfər), Gürcüstan Respublikasında 21,6% (0,8 mln nəfər), Azərbaycan Respublikasında isə 10,8% (1,09 mln nəfər) təşkil edir [1].

2023-cü il üzrə respublikamızda pensiyaçıların sayı 18 min 200 nəfər azalıb. Dövlət Statistika Komitəsinin (DSK) məlumatına görə, bu ilin yanvarın ilk gününə 1 milyon 96 min pensiyaçı qeydiyyatdan keçib. Bu əhalinin 10,8 faizi pensiyaçı olması deməkdir. Onların 64,0 faizi yaşa, 23,6 faizi əlilliyə, 12,4 faizi isə ailə başçısını itirməyə görə pensiya alır. Pensiyaçıların sayının azalması səbəblərini müəyyənləşdirmək üçün pensiyaçıların strukturundakı dəyişikliklərə diqqət yetirmək lazımdır. DSK-nin Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna istinadən paylaşdığı sonuncu məlumatda struktur üzrə dəyişiklik qeyd olunmasa da digər mənbələrin statistikasına ilə bu müqayisənin aparılması mümkündür. Belə ki, 2022-cü ilin yekunlarında yaşa görə pensiya alanların sayı 696 min 375 nəfər olub. 2024-cü ilin yanvarın 1-də isə bu rəqəm 701 min 440 nəfər olub. Deməli, pensiya yaşını tamam olaraq pensiyaya çıxanların sayında azalma yoxdur. Əksinə, yaşa görə pensiya alanların sayı 5 min 65 nəfər artıb. Ötən ilin yekunlarında əlilliyə görə pensiya alanların sayı 258 min 656 nəfər olub. 2022-cü ilin sonuncu günü isə ölkədə 272 min 979 nəfər əlilliyə görə pensiya alıb. Bu isə o deməkdir ki, ötən il ərzində əlilliyə görə pensiya alanların sayı 14 min 323 nəfər azalıb.

Ailə başçısının itirilməsinə görə pensiya alanların sayı isə bu ilin ilk gününə 135 min 904 nəfər olub. Bir il öncə bu rəqəm 144 min 846 nəfər idi. Deməli, ailə başçısının itirilməsinə görə pensiya alanların sayı ötən il ərzində 8 min 942 nəfər azalıb. Bütövlükdə, əlilliyə və ailə başçısının itirilməsinə görə pensiya alanların sayı ötən il ərzində 23 min 265 nəfər azalıb.

Bu statistik təhlil göstərir ki, yaşa görə pensiya alanların sayında artımın olmasına baxmayaraq

raq digər iki əmək pensiyası üzrə azalma ümumi pensiya alanların sayını azaldıb. Ötən il ərzində əlilliyə və ailə başçısının itirilməsinə görə pensiya alanların sayındakı 23 min 265 nəfər azalma yaşa görə pensiyaçıların sayındakı 5 min 65 nəfər artımın fərqi 18 min 200 nəfər ümumi azalma ilə nəticələnib [10].

Göstərilən bu hallar Azərbaycan Respublikasında yeni pensiya islahatı konsepsiyasının qəbul edilməsini, əlilliyə və ailə başçısının itirilməsinə görə pensiya təminatı sahəsində qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsinə zərurətin yarandığını göstərir.

Təsadüfi deyildir ki, bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə pensiya xərcləri ümumi daxili məhsulun 15 faizini ötmüş və son illərdə demografik prosesdə dəyişikliklər nəticəsində bir çox ölkələrdə də pensiya xərclərinin səviyyəsi xeyli artmışdır. Bu isə öz növbəsində pensiya təminatına yenidən baxılmasını, bu sahədə müvafiq islahatlar aparılmasını tələb edir [2, s.245].

Bu baxımdan pensiya təminatı sahəsində aparılan islahatları nəzərdən keçirməyə ehtiyac vardır. Pensiya təminatı sahəsində aparılan islahatları 2 qrupa - cüzi dəyişikliklərlə aparılan islahatlara və əsaslı islahatlara bölmək mümkündür. Cüzi dəyişikliklərlə aparılan islahatlara mövcud dövlət pensiya sistemində edilən dəyişikliklər aiddir. Onun əsas məqsədi maliyyə probleminin qismən həll edilməsindən, bir sıra hallarda isə qanunvericilikdə mövcud olan ədalətsizlikləri aradan qaldırmaqdan ibarətdir. Bu sahədə qarşıya qoyulan məsələlər müxtəlif formalarda həll edilir. Dövlət bu məsələləri pensiya almaq hüququ verən meyarları, sığorta haqlarının məbləğini, pensiyaların hesablanması, ödənişi, təyin olunma qaydalarını dəyişməklə və ya bir sıra digər tədbirləri həyata keçirməklə həll edir. Əksər hallarda bu cür islahatlar dövlət pensiya sistemində mövcud olan problemləri həll etməyə yetərli olmur, lakin maliyyə böhranının müəyyən müddətə aradan qaldırılmasına və ya onun təsirinin azaldılmasına imkan verir.

Əsaslı islahatlar zamanı isə pensiya təminatı sistemində ciddi dəyişikliklər baş verir. Ödənişlərin müəyyən edilmiş sxemləri sığorta haqları

nın müəyyən edilmiş mexanizmləri ilə, yaxud da həmrəylik sistemi yığım sistemi ilə əvəz edilir (və ya əksinə). Yeni sistemin “sıfırdan” başlayaraq yaradılması da bu kateqoriyaya aiddir. Ona görə ki, bu halda da əvvəllər mövcud olmuş qaydalar əsaslı şəkildə dəyişdirilir. Məcburi sosial sığorta haqları elementləri də daxil edilməklə həmrəylik sisteminin ciddi dəyişikliklərə uğraması və ya geniş miqyasda yenidən qurulması əsaslı islahatlara daxildir.

Pensiya təminatında islahatlar bir çox ölkələrdə həyata keçirilsə də, onların yalnız 25 faizi əsaslı islahat adlana bilər. Onların üçdən biri yığım sistemindən həmrəylik sistemə keçir, yaxud da yeni həmrəylik sistemi tətbiq edirlər. Digər islahatların böyük əksəriyyəti isə mövcud həmrəylik sisteminin kosmetik dəyişilməsi yolu ilə aparılır. Bu baxımdan ölkəmizin pensiya təminatı sistemində indiyə qədər aparılan islahatları kosmetik islahatlar qrupuna aid etmək olar. Lakin “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi ilə əlaqədar ölkənin pensiya təminatının həmrəylik sistemində yığım sisteminin elementləri də tətbiq edilməyə başlanılmış və pensiya təminatı sisteminin qarışıq formada qurulması prosesi həyata keçirilməkdədir. Beləliklə, ölkənin pensiya təminatı sistemində 2006-cı ildən etibarən aparılan islahatları əsaslı islahat kimi xarakterizə etmək mümkündür.

Göstərmək lazımdır ki, pensiya sistemlərinin ənənəvi bölgü növü (nəsillərin həmrəyliyi sistemi) pensiya vəsaitlərinin konkret şəxslər arasında bölüşdürülməsi əsasında fəaliyyət göstərir. Bu halda fərdi məlumatların qeydiyyatı və yığım prinsiplərinin əhəmiyyət daşıyır. Nəsillərin həmrəyliyi prinsipinə əsaslanan pensiya təminatı sistemlərində işəgötürənlərin və işçilərin ödədikləri məcburi dövlət sosial sığorta haqları toplanılmaqla pensiya almaq hüququ olan şəxslərin müdaxilələri təmin edilir. Beləliklə, nəsillərin həmrəyliyi prinsipinə əsaslanan pensiya təminatı sisteminin fərdi uçot sistemi olmadan da fəaliyyət göstərməsi mümkündür. Məhz buna görə bir çox ölkələrin pensiya təminatında fərdi uçot sistemi tətbiq olunmur. Lakin həmin pensiya təminatı

sistemlərində də fərdi uçotun tətbiq edilməsi məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının tam şəkildə toplanılmasına, pensiya təminatının maliyyə mənbəyinin yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir göstərir.

Ölkəmizin pensiya təminatı da uzun illər fərdi uçot sistemi olmadan fəaliyyət göstərmişdir və yuxarıda qeyd edildiyi kimi, istər işəgötürənlərdən və işçilərdən ayrımaların toplanmasında, istərsə də pensiyaların qanunvericiliyə əsasən düzgün tətbiq edilməsində bir sıra ciddi problemlər mövcud olmuşdur. Göstərmək lazımdır ki, ölkədə aparılan iqtisadi islahatlarla əlaqədar məşğul əhəlinin tərkibində qeyri-dövlət (özəl) sektorunda çalışanların sayı son illərdə xeyli artmışdır. Pensiya təminatı zamanı həmin dövr məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının ödənilməsi barədə təqdim olunan arayışlar əsasında müəyyən edilir. Vətəndaşın çalışdığı özəl müəssisə fəaliyyətini dayandırdıqda isə göstərilən arayışların əldə olunması ciddi çətinlik yaradır ki, bu da onların haqlı narazılığı ilə nəticələnir. Belə halın mövcudluğu isə pensiya təminatının fərdi uçot sistemə əsaslanmasının zəruriliyini bir daha təsdiqləyir. Fərdi uçot sisteminin tətbiqi pensiya qanunvericiliyinin düzgün tətbiqi zamanı sui-istifadə hallarının qarşısının alınmasında mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Göstərmək lazımdır ki, ölkəmizdə hazırda artıq bazar iqtisadiyyatı münasibətləri formalaşmışdır. İqtisadi ədəbiyyatlarda isə bazar iqtisadiyyatının iqtisadi modelləri öz mahiyyətlərinə əsasən üç növə ayrılır:

1. Liberal bazar iqtisadiyyatı modeli;
2. Sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatı modeli;
3. Sosial-demokrat bazar iqtisadiyyatı modeli [4, s.49].

Ölkəmizin bu modellərdən hansına üstünlük verməsini akademik A.A.Nadirov daha dəqiq ifadə edə bilmişdir: “Bu mürəkkəb şəraiti və gerçəklikləri, habelə milli ənənə və həyat tərzimizin xüsusiyyətlərini də nəzərə almaqla bazar münasibətlərinə keçilməsinin hər cür liberallaşdırma və əsassız sıçrayış yolu ilə deyil, bütün mövqelərdən bizə daha çox uyğun gələn və bir çox qabaqcıl ölkələrin təcrübəsində özünü doğ-

rultmuş müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatı yolunu seçməliyik” [7, s.58]. Ölkə iqtisadiyyatı akademikinin göstərdiyi kimi, sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı modelinə əsaslanır. Bu model digər modellərdən insan amilinə üstünlük verilməsi, insanların sosial müdafiəsinə daha çox diqqət yetirməsi ilə fərqlənir. İnsanların qazanmış olduqları hüquqlarının realizə olunmasını təmin etmək məqsədilə Pensiya Təminatı Məcəlləsi işlənilib hazırlanarkən şəxsin hüquq qazandığı bütün növ pensiyalarla təmin edilməsinin mümkünlüyü barədə xüsusi norma nəzərdə tutulması məqsəduyğun olardı.

Məcburi dövlət sosial sığorta haqları hesabına toplanan vəsait isə yalnız pensiyaların maliyyələşdirilməsinə yönəldilməlidir. Qanunda nəzərdə tutulan digər tədbirlər isə dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına maliyyələşdirilməli, buna müvafiq olaraq Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu Azərbaycan Respublikasının Pensiya Fondu statusunda fəaliyyət göstərməlidir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında pensiya münasibətləri “Əmək pensiyaları haqqında” 7 fevral 2006-cı il tarixli Qanunla tənzimlənir və həmin Qanuna görə pensiyanın yalnız bir növü –

əmək pensiyası növü fərqləndirilir [3]. Əmək pensiyasının leqal anlayışı isə “Əmək pensiyaları haqqında” Qanunun 1-ci maddəsində verilmişdir. Bu maddəyə görə əmək pensiyası həmin Qanunla nəzərdə tutulmuş qayda və şərtlərlə müəyyən edilən və məcburi dövlət sosial sığorta olunan şəxslərin onlara əmək pensiyası təyin olunduqdan əvvəl aldıkları əmək haqqı və digər gəlirlərin, yaxud sığorta olunan şəxslərin ölümü ilə əlaqədar onların ailə üzvlərinin itirdikləri gəlirlərin kompensasiyası məqsədilə vətəndaşlara aylıq verilən pul ödənişidir. Göstərmək lazımdır ki, “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu Azərbaycan Respublikası vətəndaşları ilə yanaşı ölkə ərazisində daimi yaşayan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin də əmək pensiyası hüququnu müəyyən etmişdir. Bu baxımdan əmək pensiyasının anlayışında göstərilən “vətəndaşlara” sözünün “şəxslərə” sözü ilə əvəz edilməsi məqsəduvafiq olardı.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında yeni pensiya islahatı konsepsiyasının qəbul edilməsini, əlilliyə və ailə başçısının itirilməsinə görə pensiya təminatı sahəsində qanunverciliyin daha da təkmilləşdirilməsini aktuallaşdırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycanda səhiyyə, sosial müdafiə və mənzil şəraiti (statistik məcmuə). Bakı: Nərinçi nəşriyyat evi, 2022, 404 s.
2. Qafarov Ş.S. Müasir iqtisadi sistem və qloballaşma: Monoqrafiya. Bakı: CBS Poluqraphic Production, 2006, 632 s.
3. “Əmək pensiyaları haqqında” AR Qanunu//e-qanun.az
4. Əliyev M.N. Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin təşəkkülü və inkişaf perspektivləri (hüquqi problemlər): Monoqrafiya. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2003, 432 s.
5. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР: Учебник. М.: Юрид. лит., 1987, 312 с.
6. Астрахан Е.И. Некоторые вопросы пенсионного правоотношения по советскому трудовому праву // Ученые записки ВНИИСЗ, 1962, вып. 14, с.150-163
7. Кауфман А.А. Право социального обеспечения в схемах и определениях. Учебное пособие. М.: Проспект, 2012, 80 с.
8. Количество пенсионеров во Франции, alicare.fr/ru/количество-пенсий-во-Франции
9. Пенсии в Германии в 2022,2021 году: пенсионный возраст, виды пенсий, стаж работы, оформленные пенсии. ru.qeld.de/pension/
10. <https://news24.az/119488-pensiyachilarin-sayi-niye-azalib.html>

Maıs ALİEV
Farıda ALİEVA

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ПЕНСИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

В статье на основе новой концепции пенсионной реформы, принятой в Азербайджанской Республике рассматриваются основы совершенствования законодательства в области пенсионного обеспечения. Дальнейшее совершенствование пенсионного обеспечения в нашей республике и его правовое регулирование в современный период зависит от результатов проводимых в нашей стране реформ в этой сфере, формирования финансовых возможностей пенсионного обеспечения в соответствии с социально-экономическим развитием страны.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, трудовая пенсия по возрасту, социальное страхование, солидарность поколений, добровольное социальное страхование

Mais ALİEV
Farida ALİEVA

SOME ASPECTS OF THE LEGAL REGULATION OF THE PENSION SYSTEM

SUMMARY

Based on the new concept of pension reform adopted in the Republic of Azerbaijan, the article examines the basics of improving legislation in the field of pension provision. Further improvement of pension provision in our republic and its legal regulation in the modern period depends on the results of the reforms carried out in our country in this area, the formation of financial opportunities for pension provision in accordance with the socio-economic development of the country.

Keywords: pension provision, old-age pension, social insurance, solidarity of generations, voluntary social insurance

UOT 349.235

Ata VƏLİYEV

*Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyinin
Polis Akademiyasının Mülki hüquq kafedrasının baş müəllimi,
Bakı Dövlət Universitetinin Əmək və ekologiya hüququ
kafedrasının doktorantı, polis mayoru
Orcid ID: 0000-0002-9717-2102
e-mail: valiyevata@gmail.com.
DOI: <https://doi.org/10.62130/MTUV8864>*

QISALDILMIŞ İŞ VAXTI

XÜLASƏ

Məqalədə vətəndaşların əsas konstitusiyə hüquqlarından biri olan əmək hüququndan bəhs edilir. Belə ki, ilk növbədə əmək hüququ əsas insan hüquqlarından biri kimi səciyyələndirilmiş və onun sosial, iqtisadi və psixoloji əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Həmçinin iş vaxtı və onun spesifik növü, qısaldılmış iş vaxtı ilə bağlı hüquqi normalar təhlil edilmişdir. Sonda qısaldılmış iş vaxtının müəyyən edilməsinə görə işəgötürənlərin məsuliyyətini nəzərdə tutan normanın müvafiq qanunvericiliyə daxil edilməsi təklifi irəli sürülüb.

Açar sözlər: iş vaxtı, əmək, qısaldılmış, işçi, işəgötürən, məsuliyyət

İşləmək və əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq həm şəxsi, həm də sosial baxımdan fərdlər üçün təbii ehtiyaclardan biri hesab edilir. İş və ya əmək insan həyatının ayrılmaz hissəsi olmaqla şəxsdə özünəinamın və ümumi rifahın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan da əməyin və işləmək hüququnun əhəmiyyəti çoxşaxəlidir və o, təkcə yaşamaq və iqtisadi ehtiyacları deyil, həm də psixoloji, sosial və mədəni tələbatları özündə ehtiva edir.

İnsan üçün əməyin ən əsas xüsusiyyətlərindən biri onun əmək prosesi vasitəsilə öz maddi ehtiyaclarını – qida, mənzil, səhiyyə, təhsil və s. təmin etmək qabiliyyətidir. İnsan işləyib gəlir əldə etməklə daha sabit, müstəqil və təhlükəsiz həyata aparan vasitələrə çıxış imkanı əldə edir. Həmçinin əmək fəaliyyəti vasitəsilə fərdlər maliyyə müstəqilliyini qoruyub saxlamağa, başqalarının maddi asılılığından azad olmağa və ya dövlət dəstəyinə ehtiyac duymadan öz tələbatlarını ödəmək qabiliyyətinə malik olurlar. Bu muxtariyyət isə insanda “öz həyatına nəzarət” hissini formalaşmasına və inkişafına kömək edir.

Əmək çox vaxt insanda şəxsiyyət və özünə hörmət hissini daha əhatəli formalaşmasına və inkişafına da kömək edir. Belə ki, bir çox insan-

lar peşələri və ya həyata keçirdikləri işlərdə oynadıqları rolları ilə özlərini sübut edir və işləmək bacarığı onlara müvəffəqiyyət hissi verir. Geniş mənada isə məhsuldar əməklə məşğul olmaq insanda öz dəyərini artırmaqla onun psixi sağlamlığına töhfə verə bilər. Həmçinin əmək prosesində fərdlərə (insanlara) xidmət göstərmək, nəyisə yaratmaq və ya problemləri həll etmək hissi insanda zehni-psixoloji rifahı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdıran amillərdəndir.

Qeyd edilənlərlə yanaşı, əmək fəaliyyəti insanlara qarşılıqlı sosial əlaqələr üçün platforma təqdim edir, fərdlərə müəyyən insan qruplarına qoşulmağa və əlaqələr qurmağa kömək edir. Bu isə insanda cəmiyyətə aid olmaq hissini inkişaf etdirir. Məşğulluq çox vaxt sosial rolların əsasını təşkil edir və insanın cəmiyyətdəki yerini müəyyənləşdirməyə kömək edir.

Fərdlər, həmçinin əmək vasitəsilə cəmiyyətin fəaliyyətinə və inkişafına sosial töhfə verirlər. Nəticədə isə səhiyyə, təhsil, texnologiya və ya digər sektorlarda ictimai ehtiyacları verilmiş töhfə insanların sosial birliyini və kollektiv rifahı gücləndirir.

Hesab edirik ki, işləmək və əməklə məşğul olmaq eyni zamanda təbii insan ehtiyacı kimi də nəzərdən keçirilməlidir. İnsanlarda məhsuldar ol-

maq və maddi nəticələrə gətirib çıxaran fəaliyyətlərlə məşğul olmaq instinkti kimi fitri bir istək də təbiətən mövcuddur. Əmək geniş mənada, ətrafımızdakı dünyanı yaratmaq, qurmaq və yaxşılaşdırmaq üçün bu təbii ehtiyacla (instinktlə) uyğun gəlir. Tarixən hələ ibtidai icma quruluşları zamanı mövcud olmuş ilk insan cəmiyyətləri də məhz əməyə olan ehtiyac - yemək toplamaq, sığınacaq tikmək, alətlər hazırlamaq və s. üzərində qurulmuşdu. Müasir cəmiyyətdə belə, bu əsas ehtiyac prioritet olaraq qalır.

Eləcə də əmək hüququ insan ləyaqətinin qorunması üçün də olduqca vacib təbii hüquqdur. İnsanlar işləmək imkanından məhrum olduqda onlarda dəyərsizlik, təcrid olunma və sosial marginalaşma hissləri formalaşsa və nəticədə insan marginal fərdə çevrilə bilər. Əmək hüququ hər bir fərdin dəyərini qorumaqla hər kəsin cəmiyyətə töhfə vermək qabiliyyətinə və hüququna malik olduğunu təsdiq edir.

Beləliklə də, əmək fəaliyyəti və ya başqa sözlə, əmək hüququ insanın istifadə etdiyi əsas hüquqlardan biri olmasına baxmayaraq fərdin rifahı həm də əmək və istirahət arasındakı tarazlıqdan asılıdır. Həddindən artıq işləmək, istirahətin olmaması insanın tükənməsinə, stressə və həyat keyfiyyətinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. Beləliklə, əmək prosesi məşğulluq, məhsuldarlıq və sosial inteqrasiya baxımından təbii insan ehtiyacı olsa da, asudə vaxt keçirmək hüququ ümumi sağlamlıq və xoşbəxtliyi qorumaq üçün eyni dərəcədə vacibdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 35-ci maddəsində göstərilir ki, əmək fərdi və ictimai rifahın əsasıdır və hər kəsin əməyə olan qabiliyyəti əsasında sərbəst surətdə özünə fəaliyyət növü, peşə, məşğuliyyət və iş yeri seçmək hüququ vardır [4].

Eyni zamanda Konstitusiyada şəxsin əmək hüququ ilə yanaşı, istirahət hüququnun da olması təsbit edilmişdir. Belə ki, Konstitusiyanın 37-ci maddəsinə əsasən, hər kəsin istirahət hüququ vardır və əmək müqaviləsi ilə işləyənlərə qanunla müəyyən edilmiş, lakin gündə 8 saatdan artıq olmayan iş günü, istirahət və bayram günləri, ildə azı bir dəfə 21 təqvim günündən az olmayan ödənişli məzuniyyət verilməsi təmin edilir [4].

İşçi və işəgötürən arasında əmək müqaviləsi bağlandıqdan sonra şəxs müəssisədə öz əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmağa başlayır. İşçi əmək müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş iş vaxtı ərzində işləyərək, yəni öz əmək funksiyalarını icra edərək əmək hüququnu realizə edir və bunun qarşılığında işəgötürəndən əmək müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş məbləğdə əmək haqqı alır.

Qeyd etdiyimiz kimi işçinin işəgötürən üçün öz şəxsi və məhsuldar əməyini sərf etdiyi vaxt iş vaxtı hesab edilir. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin (bundan sonra Əmək Məcəlləsinin) 13-cü fəslində iş vaxtı və onun müxtəlif növləri öz əksini tapsa da Məcəllədə iş vaxtına leqal anlayış verilməmişdir [3].

Lakin, buna baxmayaraq, həm hüquqşünas alimlər tərəfindən, həm də müxtəlif dövlətlərin əmək qanunvericiliyində iş vaxtına müxtəlif cür təriflər verilmişdir. Professor Alış Qasimov iş vaxtına anlayış verərək qeyd edir ki, iş vaxtı işçinin müəssisədaxili intizam qaydalarına tabe olmaqla əmək müqaviləsi üzrə şərtləşdirilmiş əmək funksiyasını yerinə yetirdiyi və işəgötürənin sərəncamında olduğu vaxtdır [5, s. 420].

Əmək Məcəlləsinin 13-cü fəslində iş vaxtının 3 növü – tam, qısaldılmış və natamam iş vaxtı anlayışları nəzərdə tutulmuşdur. Məcəllənin 89-cu maddəsində tam iş vaxtına anlayış verilərək göstərilir ki, tam iş vaxtı — müddəti bu Məcəllədə nəzərdə tutulmuş həftəlik və gündəlik iş saatları ərzində işçilərin əmək funksiyasını yerinə yetirməsi üçün müəyyən edilmiş zamandır. Eyni zamanda göstərilir ki, gündəlik normal iş vaxtının müddəti 8 saatdan, gündəlik normal iş vaxtına uyğun olan həftəlik normal iş vaxtının müddəti isə 40 saatdan artıq müəyyən edilə bilməz. Tam iş vaxtı Əmək Məcəlləsinin bəzi maddələrində eyni zamanda normal iş vaxtı da adlandırılır [3].

Əmək Məcəlləsinin 91-ci maddəsinin 1-ci hissəsində göstərilir ki, işçilərin ayrı-ayrı kateqoriyalarına, onların yaşı, səhhəti, əmək şəraiti, əmək funksiyasının xüsusiyyətləri və digər hallar nəzərə alınaraq Əmək Məcəlləsi ilə və müvafiq normativ hüquqi aktlarla, habelə əmək müqaviləsinin, kollektiv müqavilənin şərtləri ilə qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilə bilər [3].

Yəni qısaldılmış iş vaxtının mahiyyəti ondan

ibarətdir ki, bu cür iş vaxtı müəyyən kateqoriya işçilərin əmək prosesinə cəlb edilməsi müddətinin maksimal həddini, yəni iş vaxtının normal iş vaxtında (8 saatdan) aşağı olmasını müəyyən edir. Beləliklə də, həmin kateqoriya işçilər üçün iş vaxtının yuxarı həddi 8 saatdan az olaraq müəyyən edilir.

Əmək Məcəlləsinin 91-ci maddəsinin 2-ci hissəsinə əsasən, işçilərin yaş meyarı nəzərə alınmaqla onlar üçün qısaldılmış iş vaxtının yuxarı həddi aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

- 16 yaşınadək işçilər üçün qısaldılmış iş vaxtının müddəti həftə ərzində 24 saatdan;
- 16 yaşdan 18 yaşadək işçilər üçün isə 36 saatdan çox olmamaqla.

Həmçinin, həmin maddəyə əsasən, işçilərin səhhəti nəzərə alınmaqla aşağıdakı kateqoriya işçiləri üçün qısaldılmış iş vaxtının müddəti 36 saatdan çox olmamaqla müəyyən edilmişdir:

- orqanizmin funksiyalarının 61-100 faiz pozulmasına görə əlilliyi müəyyən edilmiş işçilər üçün;
- hamilə qadınlar üçün;
- yaşyarımadək uşağı olan qadınlar üçün;
- 3 yaşınadək uşağını təkbaşına böyüdən valideynlər üçün [3].

Əmək şəraitindən asılı olaraq qısaldılmış iş vaxtının müəyyən edilməsi isə Əmək Məcəlləsinin 92-ci maddəsində nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, həmin maddəyə əsasən, əmək şəraiti fiziki, kimyəvi, bioloji və habelə insanın sağlamlığı üçün zərərli olan digər ağır istehsalat amilləri mövcud olan əmək şəraitli istehsalatlarda, peşə və vəzifələrdə çalışan işçilər üçün həftədə 36 saatdan çox olmayan qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilir. Həmin istehsalatların, peşə və vəzifələr isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 6 noyabr tarixli 175 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “İşçilərə həftə ərzində 36 saatdan çox olmayan, qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilən əmək şəraiti fiziki, kimyəvi, bioloji və habelə insanın sağlamlığı üçün zərərli olan digər ağır istehsalat amilləri mövcud olan əmək şəraitli istehsalatların, peşə və vəzifələrin Siyahısı”nda müəyyən edilmişdir. Həmin siyahıda isə işin xüsusiyyətindən və əmək şəraitindən asılı olaraq ağır işlərdə işləyən işçilər üçün 30, 33 və 36 saat qısaldılmış iş vaxtları müəyyən edilmişdir [2].

dılmış iş vaxtları müəyyən edilmişdir [2].

Göstərilənlərlə yanaşı, əmək funksiyasının xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla da bəzi kateqoriya işçilər üçün qısaldılmış iş vaxtının müəyyən edilməsi də Əmək Məcəlləsində nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Məcəllənin 93-cü maddəsinə əsasən, yüksək həssaslıq, həyəcan, zehni, fiziki və əsəb gərginliyi, habelə insanın səhhətinə mənfi təsir göstərən digər amillər olan əmək şəraitli iş yerlərində (həkimlərə, müəllimlərə, elektrotexniki qurğularda, cihazlarda və qanunvericilikdə nəzərdə tutulan digər iş yerlərində işləyənlərə) həftə ərzində 36 saatdan çox olmamaq şərti ilə qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilir. Həmin iş yerlərinin dairəsi isə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 12 avqust tarixli 106 nömrəli qərarı ilə təsdiq edilmiş “İşçilərə həftə ərzində 36 saatdan çox olmayan, qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilən yüksək həssaslıq, həyəcan, zehni, fiziki və əsəb gərginliyi, habelə insanın səhhətinə mənfi təsir göstərən digər amillər olan əmək şəraitli iş yerləri üzrə iş vaxtının konkret müddəti göstərilməklə peşələrin, vəzifələrin Siyahısı”nda öz əksini tapmışdır. Eynilə həmin qərarla da işin xüsusiyyətindən və əmək şəraitindən asılı olaraq 24, 30, 33 və 36 saat qısaldılmış iş vaxtları müəyyən edilmişdir [1].

Bundan başqa, Əmək Məcəlləsinin digər maddələrində də qısaldılmış iş vaxtı ilə bağlı normalar müəyyən edilmişdir. Məsələn, Əmək Məcəlləsinin 108-ci maddəsinin birinci hissəsində göstərilir ki, Məcəllənin 105-ci maddəsində göstərilən iş günü hesab edilməyən bayram günləri və Ümumxalq Hüzn Günü qabağı iş gününün müddəti həftəlik iş günlərinin sayından asılı olmayaraq bir saat qısaldılır. Digər bir halda isə gecə vaxtı yerinə yetirilən işlərlə bağlı Əmək Məcəlləsinin 97-ci maddəsinin ikinci hissəsində göstərilir ki, əmək şəraiti ağır və zərərli olan iş yerlərində, habelə xüsusi xarakterli işlərdə çalışan işçilərin gündəlik iş vaxtının ən azı yarısı gecə vaxtına düşdükdə, iş vaxtının gecə vaxtına düşən hissəsi bir saat qısaldılır [3].

Yuxarıda göstərilən əsaslardan hər hansı biri olduqda həmin işçi üçün qısaldılmış iş vaxtı müəyyən etmək işəgötürənin vəzifəsi hesab edilir. Yəni istər əmək müqaviləsi bağlanarkən, istərsə

də əmək müqaviləsi bağlandıqdan sonra əmək prosesi dövründə Məcəllənin 91-93-cü maddəsində göstərilən hallardan hər hansı biri və ya bir neçəsi ortaya çıxarsa, işəgötürən həmin işçi üçün qısaltdılmış iş vaxtı (müvafiq olaraq 24, 30, 33 və ya 36 saat) müəyyən etməlidir. Məsələn, vətəndaş Əliyeva əmək müqaviləsi bağlayaraq tam iş vaxtında gündəlik 8 saat, həftəlik isə 40 saat olmaqla beşgünlük iş rejimində "ATC" MMC-də mühasib vəzifəsində çalışır. Lakin vətəndaş Əliyeva bir müddət işlədikdən sonra hamilə olarsa, onun iş vaxtı işəgötürən tərəfindən qısaltdılaraq həftəlik 40 saatdan 36 saata salınmalıdır. Eləcə də Əliyevanın uşağı yaş yarımaya çatana qədər də o qısaltdılmış iş vaxtında, yəni həftəlik 36 saatdan çox olmamaqla işlədilməlidir. Əliyeva ilə müəssisə arasında əmək müqaviləsi bağlanılarkən də bu hal müəyyən edilərsə eyni qaydalar qüvvədə olur. Qanunvericilikdə müəyyən edilmiş bu qaydaların işəgötürən tərəfindən pozulması isə yol verilməz hesab edilir.

Başqa bir misalda, 2022-ci ildən əmək müqaviləsi bağlayaraq müəssisədə mühəndis vəzifəsində çalışmağa başlayan vətəndaş Məmmədov 2024-cü ilin may ayında keçirdiyi yol-nəqliyyat hadisəsi nəticəsində orqanizminin funksiyalarının 65%-ni itirir və ona müvafiq icra hakimiyyəti oranı tərəfindən əlillik təyin edilir. Artıq Məmmədov əlilliyi olan işçi olduğundan işəgötürən tərəfindən onun üçün qısaltdılmış iş vaxtı müəyyən edilməli və onun iş vaxtı azaldılaraq 36 saata salınmalıdır.

İşçi ilə əmək müqaviləsi bağlanılarkən qısaltdılmış iş vaxtının müəyyən edilməsi və ya əmək prosesi dövründə tam iş vaxtında çalışan işçinin qısaltdılmış iş vaxtına keçirilməsi iqtisadi baxımdan bir çox hallarda işəgötürənin mənafeyinə uyğun olmur və işəgötürənlər heç də həmişə işçi ilə qısaltdılmış iş vaxtının müəyyən edilməsinə maraqlı olmurlar. Lakin necə ki, işçi ilə normal iş vaxtının müddəti həftəlik 40 saatdan çox ola bilməz, eyni ilə də müəyyən kateqoriya işçilər üçün həftəlik iş vaxtının maksimal müddəti Əmək Məcəlləsinin 91-93-cü maddələri ilə müəyyən edilmiş həddən çox ola bilməz.

Qanunvericilikdə qısaltdılmış iş vaxtı ilə bağlı normaların nəzərdə tutulmasına və bu normalar-

la müəyyən edilmiş qaydaların işəgötürən üçün imperativ xarakterli olmasına baxmayaraq, sözügedən qaydaların tələblərinin pozulmasına görə heç bir inzibati və ya cinayət məsuliyyəti müəyyən edilməmişdir.

Əmək Məcəlləsinin 310-cu maddəsində göstərilir ki, istər işçilər, istərsə işəgötürənlər, istərsə də başqa fiziki şəxslər Əmək Məcəlləsi ilə və əmək qanunvericiliyi sisteminə daxil olan digər normativ hüquqi aktlarla müəyyən olunmuş hüquqları pozmağa, onları hər hansı şərtlə və ya qaydada məhdudlaşdırmağa, habelə bu hüquqlardan sui-istifadə etməyə, əmək müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş öhdəlikləri, vəzifə funksiyasını yerinə yetirməməyə görə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada maddi, intizam, inzibati və cinayət məsuliyyəti daşıyırlar.

Həmçinin 312-ci maddədə göstərilir ki, əmək qanunvericiliyini pozan işçi, işəgötürən və digər fiziki şəxslər Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsində nəzərdə tutulmuş hallarda müəyyən edilmiş qaydada məsuliyyətə cəlb edilirlər.

Bu kontekstdən çıxış edərək qeyd etmək istəyirik ki, qısaltdılmış iş vaxtında işləməli olan işçi üçün qısaltdılmış iş vaxtının müəyyən edilməməsinə görə inzibati xətalər və ya cinayət qanunvericiliyində işəgötürən üçün heç bir məsuliyyət nəzərdə tutulmamışdır.

Ölkəmizin qanunvericiliyindən fərqli olaraq qonşu Rusiya Federasiyasının qanunvericiliyində bu məsələ ilə bağlı inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulan norma öz əksini tapmışdır. Belə ki, Rusiya Federasiyasının İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 5.27-ci maddəsində birbaşa olaraq təsbit edilməsə də qısaltdılmış iş vaxtında işlədilməli olan işçilərin müəyyən edilmiş saatlardan artıq işlədilməsinə görə hüquqi şəxslər üçün 5000 rubldan 50.000 rubladək inzibati cərimə növündə cərimə nəzərdə tutulmuşdur.

Hesab edirik ki, işçinin bu sahədə hüquqlarının pozulması və onun üçün qısaltdılmış iş vaxtının müəyyən edilməsindən imtina edilməsinə görə işəgötürən barəsində inzibati məsuliyyət nəzərdə tutulmalıdır.

Odur ki, yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər

Məcəlləsinə aşağıdakı məzmununda 192.13-cü maddənin əlavə edilməsini məqsədamüvafiq hesab edirik:

192.13. *Qanunvericiliklə qısaldılmış iş vaxtın-*

da işləməli olan işçi ilə qısaldılmış iş vaxtının müəyyən edilməsinə və ya bu barədə müraciət etmiş işçi ilə qısaldılmış iş vaxtının müəyyən edilməsindən imtina edilməsinə görə -

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “İşçilərə həftə ərzində 36 saatdan çox olmayan, qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilən yüksək həssaslıq, həyəcan, zehni, fiziki və əsəb gərginliyi, habelə insanın səhhətinə mənfi təsir göstərən digər amillər olan əmək şəraitli iş yerləri üzrə iş vaxtının konkret müddəti göstərilməklə peşələrin, vəzifələrin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2003-cü il 12 avqust tarixli 106 nömrəli Qərarı - <https://e-qanun.az/framework/2259>

2. “İşçilərə həftə ərzində 36 saatdan çox olmayan, qısaldılmış iş vaxtı müəyyən edilən əmək şəraiti fiziki, kimyəvi, bioloji və habelə insanın sağlamlığı üçün zərərli olan digər ağır istehsalat amilləri mövcud olan əmək şəraitli istehsalatların, peşə və vəzifələrin Siyahısı”nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2004-cü il 6 noyabr tarixli 175 nömrəli Qərarı. - <https://e-qanun.az/framework/5708>

3. Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi. - <https://e-qanun.az/framework/46943>

4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. - <https://e-qanun.az/framework/897>

5. Qasımov A.M. Əmək hüququ. Dərslik. “Letterpress” nəşriyyat evi. Bakı. 2016. 840 səh.

6. Rusiya Federasiyasının İnzibati Xətlər Məcəlləsi –

https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34661/7ff50b874c8cbce814266fd45eb5fff8b30449b6/

Ата ВЕЛИЕВ

СОКРАЩЕННОЕ РАБОЧЕЕ ВРЕМЯ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о праве на труд, которое является одним из основных конституционных прав граждан. Так, прежде всего, было охарактеризовано трудовое право как одно из основных прав человека и подчеркнута его социальная, экономическая и психологическая значимость. Также проанализированы правовые нормы относительно рабочего времени и его конкретного вида – сокращенного рабочего времени. В итоге было выдвинуто предложение включить в соответствующее законодательство норму, предусматривающую ответственность работодателей за неопределение сокращенного рабочего времени.

Ключевые слова: рабочее время, труд, сокращенно, работник, работодатель, ответственность

Ата VALİYEV

SHORTENED WORKING HOURS

SUMMARY

The article talks about the right to work, which is one of the basic constitutional rights of citizens. So, first of all, the labor right was characterized as one of the main human rights and its social, economic and psychological importance was emphasized. Also, the legal norms regarding working time and its specific type, shortened working time, were analyzed. In the end, a proposal was put forward to include the norm providing responsibility for employers for not defining shortened working hours in the relevant legislation.

Key words: working time, labor, abbreviated, employee, employer, responsibility

UOT 34(091)

Mirzə MƏMMƏDOV*DİN-in Polis Akademiyası**Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi kafedrasının müəllimi,**polis baş leytenantı*DOI: <https://doi.org/10.62130/TCFJ7707>

MƏNZİL TOXUNULMAZLIĞI İLƏ BAĞLI HÜQUQ MÜNASİBƏTLƏRİNİN TARİXİ İNKİŞAFI

XÜLASƏ

Məqalədə mənzil toxunulmazlığı ilə əlaqədar münasibətlərin tarixi inkişafı, xüsusiyyətləri və müxtəlif dövrlərdəki problemləri tədqiq edilməklə yekunda aidiyyəti sahənin inkişafı və mənzil anlayışının konkretləşdirilməsi barədə təkliflər verilmiş və ümumi vəziyyət tədqiq edilmişdir. Araşdırma zamanı mənzil toxunulmazlığı barədə münasibətlər qədim dövrdən hazırkı dövrə qədər ətraflı təhlil edilmiş, aidiyyəti dövlətlərin bu sahədəki normativ sistemlərinə və tənzimləmələrinə yer verilmiş və bu istiqamətdə dövlətin, fiziki və hüquqi şəxslərin maraqlarının qorunması ilə bağlı yaranan münasibətlər nəzəri olaraq şərh edilmişdir. Həmçinin mövzuda sözügedən münasibətlərin tərkib ünsürləri əlaqəli qanunvericilik aktları və nəzəri yanaşmalarla təhlil edilərək, müasir dövrdəki tendensiyalar göstərilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, mənzil toxunulmazlığı hüququ, yaşayış sahəsi, iqtisadi münasibətlər, şəxsi və ailə həyatının mühafizəsi

Məlum olduğu kimi, beynəlxalq hüququn tərkib hissəsi olan fundamental hüquq və azadlıqlar demokratik və hüquqi vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında əsas rol oynayır. Sözügedən hüquq və azadlıqlar beynəlxalq sənədlərdə prinsiplər kimi qeyd edilsə də, sonradan dövlətlər tərəfindən ratifikasiya edildikdən sonra aidiyyəti qanunvericilik aktlarına implementasiya edilməklə uyğunlaşdırılır və bir sıra hallarda bir rəhbər müddəadan bir neçə normanın yaradılması hallarına da rast gəlinir. Demokratik və təhlükəsiz cəmiyyətin varlığını şərtləndirən əsas hüquqlardan biri də şəxsi hüquq və azadlıqların tərkibinə daxil olan toxunulmazlıq hüququdur [5, s. 156].

Azərbaycan Respublikasının 12.11.1995-ci il tarixində qəbul edilmiş və həmin ilin 27.11.1995-ci il tarixində qüvvəyə minən Konstitusiyasının 2-ci bölməsinin 3-cü fəslinə əsasən, mənzil toxunulmazlığı əsas hüquqlardan biri hesab edilir və ayrıca maddə ilə təsbit edilir. Bununla belə istər Azərbaycanda, istər şəriətdə, istərsə də romangerman hüquq sisteminə daxil olan digər dövlət-

lərdə bu hüququn müstəqil və ya başqa hüquqların tərkibində müəyyən edilməsi tarixən müxtəlif mərhələlərdən keçmişdir [1, s. 25]. Belə ki, mənzil toxunulmazlığı ilə əlaqədar hüquq münasibətlərinin inkişafı qədim tarixə malikdir. Bu tarixə diqqət yetirdiyimiz zaman “mənzil” anlayışının “yaşayış sahəsi”ni, “yaşayış yeri”ni ifadələrində və “ev”, “məskən” və ya “yuva” sözlərində ehtiva edildiyini görə bilərik.

İlk dəfə olaraq hüquq münasibətləri çərçivəsində yaşayış sahəsi (ev) toxunulmazlığı hüququ antik Romada tanınmışdır. Eramızdan əvvəl 753-cü ildə Qədim Roma dövləti qurulduqdan sonra vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması üçün zəruri addımlar atıldı. Həmin dövrdə görülən önəmli işlərdən biri də cəmiyyətin idarə olunması üçün normaların müəyyən edilməsi idi. İlk dövrlərdə sözügedən normalar adətlərə əsaslanırdı və ümumi hüquq normaları adı altında inkişaf etmişdir. Sözügedən normaların əsas qayələrindən biri də Roma vətəndaşlarının mənafələrinin və imtiyazlarının qorunması idi. Qeyd edilən dövrdə qəbul edilmiş və konkret normalarla tənzimlənməyən

ictimai münasibətlərə adət hüquq normalarının şamil edilməsini müəyyən edən XII Levha Qanunları “yaşayış məskəni”nin qorunması və toxunulmazlığı ilə əlaqədar məsələləri birbaşa tənzimləməyə də, mənzil hüquqlarının təmini baxımından təsbit etmişdir. Zaman keçdikdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması mexanizmləri və hədləri təkmilləşdirildi və “Yaşayış yeri”nin toxunulmazlığı eramızdan əvvəl 80-ci illərdə ilk dəfə olaraq hüquq kimi Roma dövlətində təsbit edildi. Eramızdan əvvəl I əsrin əvvəllərində anarxiya və özbaşınalıq hökm sürməkdə idi. Belə bir dövrdə Roma ordusunda general rütbəsində olan Lucius Cornelius Sulla Felix siyasi rəqiblərini məğlub edərək hakimiyyəti ələ keçirdi və özünü müddətsiz diktator elan etdi. Bundan sonra əsas vəzifəsi ölkədə əmin-amanlığın bərpası və bu məqsədlə müvafiq normativ aktların qəbul edilməsi idi. Eramızdan əvvəl 81-ci ildə vətəndaşlara fiziki və digər güc vasitələrindən istifadə etməklə təsiri, onları təhqir etməyi və yaşayış sahələrinə onların iradəsi ziddinə daxil olmağı qadağan edən lex Cornelia de Iniuris-dir [8, s. 133-137].

Orta əsrlərdə mənzil toxunulmazlığı ilə əlaqədar məsələlərə demək olar ki, birbaşa rast gəlmək mümkün deyil. Belə ki, erkən orta əsrlərdən (III-IV) XVIII əsrin axırlarınadək olan dövrdə istər Qərbdə, istərsə də Şərqdə yaradılmış dövlətlərin idarəetmə sistemi əsasən monarxiya olduğundan və totalitar rejimə əsaslandığından insanların hüquq və azadlıqlarından söhbət gedə bilməzdi.

Əvvəlcə Qərbi Avropada orta əsrlər dövründəki vəziyyətə baxaq. Hazırda Qərbi Avropada mövcud olan roman-german hüquq sistemi tarixən böyük inkişaf yolu keçmiş və nəticə etibarilə qədim roma hüququnda təsbit edilmiş qaydaların və bir çox ədəbiyyatlarda “cermen” adlanan, yəni almanlar tayfanın adı ilə cermen prinsiplərinin qarşılıqlı birləşməsi nəticəsində XV əsrdən etibarən Avropada yayılmağa başlamışdır. Cermenlər eramızdan əvvəl IV-III əsrlərdə qədim Roma dövlətinin sərhədlərində yaşayan və köçəri həyat tərzini keçirən tayfa olmuşdur. Sonradan güclənərək artıq Roma dövlətinə qarşı mübarizə aparmış, hətta bir sıra əraziləri ələ keçirə bilmişdirlər. Cermenlər arasındakı münasibətlər adət hüquq nor-

maları ilə tənzimlənmişdir. Həmin normalara əsasən, daşınar və daşınmaz əmlakın statusu və onlar üzərindəki hüquqlar bir-birindən fərqləndirdi. Orta əsrlərdə cermenlər neçə illik mübarizələrinin nəticəsi olaraq Qərbi Roma imperiyasının sükuttundan sonra 486-cı ildə Frank dövlətini yaratdılar. Həmin dövrdə cermen prinsipləri və onun cəmiyyətin idarə olunmasına münasibətdə müəyyən etdiyi normalar əsas rol oynamağa başladı. Xüsusən sözügedən dövrdə yaşayış sahəsi müqəddəs hesab edilməklə nəsilədən nəslə keçir və onun toxunulmazlığı dövlətdə öz prioritetliyini qoruyurdu [4, s. 294-297, 299-302].

Bununla belə, Avropada ilk dəfə 23.05.1944-cü ildə Almaniya Federativ Respublikasının Konstitusiyasında I bölmədə əsas hüquqlar adlanan hissədə 13-cü maddədə mənzil toxunulmazlığı hüququna həsr edildi [6, s. 229].

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən, Qərbdə yaşayış yerinin toxunulmazlığı ilə bağlı məsələlər sadəcə praktiki olaraq şəxsi hüquqların tərkibi hesab edilməklə, onun qorunması və təqsirkarın cəzalandırılması ümumi hüquq münasibətləri çərçivəsində XX əsrin ortalarına kimi həyata keçirilmişdir. Yəni cinayət olduğu halda həmin pozuntunun olmasına baxmayaraq ki, əməlin predmeti yaşayış sahəsidir, “ev toxunulmazlığı”nın pozulması adı altında göstərilməmişdir. Yaxın Şərqdə isə bu kontekstdə məsələ fərqli istiqamətdə cərəyan etmiş, hətta sözügedən əməli və onun cəzasını birbaşa tənzimləyən müvafiq normativ sənədlər də mövcud olmuşdur. Belə ki, islam hüququnda yaşayış yerinin toxunulmazlığı hüququ şəxsi həyatın gizliliyi çərçivəsində tənzimlənməklə birbaşa olaraq dövlət və cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı inam və etibarın möhkəmləndirilməsinə, insanların şəxsi həyatlarının və əmlakının qorunmasına və mülki dövryyənin azadlığına təminat verir. Bundan əlavə, hər hansı şəxsin yaşadığı evə onun iradəsi olmadan daxil olma, hətta müşahidə aparmaq günah hesab edilməklə əməlin ağırlıq dərəcəsi asılı olaraq müxtəlif cəzalar (malyyə cəzası, əllərin kəsilməsi və s.) tətbiq edilirdi. Şəriət normaları şəxsiyyətin hüquqlarına xüsusi önəm verməklə onun qorunması məqsədilə zəruri müdafiə vasitələrinin tətbiqini mümkün edir [7, s. 2309 - 2310].

Bundan əlavə, şəriət normalarında şəxsi həyatın gizliliyi ilə bağlı ən açıq və birmənalı ifadə edilən məsələ “ev toxunulmazlığı”dır. Adıçəkilən müddəa islam hüququnun əsas mənbələrindən olan “Qurani-Kərim”də müxtəlif ayə və surələrdə fərqli formalarda ifadə edilmişdir. Məsələn, Bəqərə surəsinin 2/189 ayəsində “evlərə qapılardan daxil olun” əmri verilmiş və evlərə arxadan gizli girmək qadağan edilmişdir. Həmçinin islam alimləri “icazə başqasının malına sərəncam verməkdən başqa bir şey deyil” deyirlər və başqasının evinə icazəsiz girməyi şəxsi hüquqlarının pozulması kimi görürlər [3, s. 2].

Qədim və uzun tarixə malik Osmanlı dövlətində mənzil toxunulmazlığı ilə əlaqədar münasibətlər şəriət normalarının təsiri altında inkişaf etmişdir. Şəxsi mənafehin həyata keçirilməsini və səmərəli müdafiəsini təmin edən hüquqlardan biri olan mənzil toxunulmazlığı Osmanlı hüquq tarixində öz inkişafı nəticəsində əsas təməl hüquq və azadlıqlardan biri hesab olunaraq müəyyən edilir ki, “ev”ə - insanın yaşadığı yerə zorla girilmir və “ev” hər cür hücumdan qorunur. Çünki mənzil toxunulmazlığı tək ev deyil, fərdlərə və dövlətə qarşı şəxsi azadlığın və müstəqilliyin ən yaxşı üzə çıxdığı yer kimi qəbul edilməklə cəmiyyət və dövlət münasibətlərinin qarşılıqlı təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Mahiyyət etibarilə yaşayış yeri əldə edən şəxsin yaşayış yerində və yaşayış sahəsinə daxil olan yerlərdə öz iradəsinə uyğun hərəkət etmək azadlığı və bununla da şəxsi həyatının sirri qorunur. Müasir dövrdə mövcud nəzəriyyələrə yaxın olan bu yanaşma hələ orta əsrlər Osmanlı dövlətində formalaşmışdır.

Həmçinin türk hüquq tarixində uzun və çox mühüm bir dövr təşkil edən Osmanlı İmperiyası dövründə yaşayış sahəsinin toxunulmazlığı tək cəza formalı olaraq qorunmamış, hətta pozuntu halında cəza tətbiq edilmişdir. Mənzil toxunulmazlığına, XIX əsrdə Osmanlı imperiyasında dövlət xadimi İbrahim Edhem tərəfindən belə tərif verilmişdir: “Heç kəs istənilən fərdin yaşadığı yerə onun icazəsi və ya qanunun icazəsi olmadan daxil ola bilməz onun mənzili hər cür təcavüzdən və hücumlardan qorunur”. İ. Edhem həmçinin yaşayış sahəsi toxunulmazlığının şəxsi toxunulmazlığın tələblərindən biri olduğunu, ev toxunulmazlığı olma-

yanların şəxsi toxunulmazlıqlarını tam dərk edə bilməyəcəyini vurğuladı. Sözügedən yanaşma Osmanlı alimlərinin və mütəfəkkirlərinin fikirlərində yaşayış sahəsinin insan həyatında, onun yaşamında necə böyük rol nümayiş etdirdiyini göstərir [7, s. 2307 - 2308].

İlk dəfə olaraq geniş formada mənzil toxunulmazlığı hüququ Osmanlı dövlətində 1876-cı ildə əsas Qanunun 22-ci maddəsində təsbit edilməklə - “Osmanlı İmperiyasında hər kəsin yaşayış yeri və ya sahəsi hücumdan qorunur. Heç kəs qanunla müəyyən edilmiş hallardan başqa heç bir səbəbdən zorla başqasının evinə daxil ola bilməz” ifadəsi ilə mənzil toxunulmazlığının konstitusion əhəmiyyətini təsbit etmişdir [7, s. 2312].

Məlum olduğu kimi, Şimali Asiyada və Şərqi Avropa yerləşən, ərazisinin böyüklüyünə görə dünyada birinci yerdə olan Rusiya Federasiyasının dövlət olaraq ilkin rüşeymlərinin qoyulması və inkişafı XV və XVI əsrlərə təsadüf edir. Uzun sürən müharibələrdən və zəfərlərdən sonra artıq XVIII və XIX əsrlərdə Rusiya tək cəza Qafqazda deyil, eyni zamanda Avropada söz sahibi dövlətlərdən birinə çevrilmişdi. Baxmayaraq ki, 1900–1903-cü illər dünya iqtisadi böhranı Rusiyadan da yan keçmədi, XX əsrin əvvəllərində Rusiyada kapitalizmin inkişafı sürətlənmişdi. İlk siyasi partiyalar ictimai siyasi proseslərin dərinləşməsi ilə yaranmağa başladı. Nəhayət uzun sürən mübarizədən sonra, 29 dekabr 1922-ci ildə Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası, Ukrayna Sovet Sosialist Respublikası, Belorusiya Sovet Sosialist Respublikası və Zaqafqaziya Sovet Federativ Sosialist Respublikası (Azərbaycan SSR, Gürcüstan SSR və Ermənistan SSR) arasında Sovet Sosialist Respublikalar İttifaqının qurulması barədə saziş imzalandı. Bu saziş 30.12.1922-ci ildə Birinci Birlik Konqresi tərəfindən təsdiq edilmiş və səlahiyyətli şəxslər tərəfindən imzalanmışdır. Baxmayaraq ki, hökumət və nazirliklər 06.07.1923-cü ildə yaradılsa da, 30 dekabr SSRİ-nin formalaşması tarixidir [9, s. 31-34].

Mənzil toxunulmazlığı hüququnun Cənubi Qafqazda formalaşması və norma baxımından əsas qanunlarda təsbit edilməsi Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının (SSRİ) fəaliyyəti ilə əlaqədardır. Məlum olduğu kimi, SSRİ dünya ta-

rixində rəsmi ideologiyası marksizm-leninizm – sol radikal sosialist ideologiyası olan dövlət olmuşdur. Sosialist dövlət olmasına baxmayaraq, vətəndaşlara münasibətdə bir çox sosial-iqtisadi hüquqlar tanınmırdı. Məsələn, tətillik hüququ, lokaut, işsizlikdən sığorta və s. Sözügedən dövrdə mövcud rəsmi sənədlərə və aktlara nəzər yetirdikdə müəyyən etmək olur ki, 29 dekabr 1922-ci ilə qədər, yəni SSRİ yaradıldığı dövrə qədər yaşayış yerinin mühafizəsi və toxunulmazlığı ümumi olaraq ayrı-ayrı cəzalarla “mənzilin mühafizəsi” adı altında qorunmuş və ayrıca hüquq olaraq tanınmamışdır. SSRİ yaradıldıqdan sonra 1924-cü ildə qəbul edilmiş ilk Konstitusiyada da sosial-iqtisadi və şəxsi hüquqların verilməsinə münasibətdə də xeyli məhdudiyətlər tətbiq edilmişdir. Lakin 1936-cı ildə SSRİ-nin yeni qəbul edilmiş Konstitusiyası sözügedən hüquqların təsbiti baxımından həmin dövr üçün olduqca unikaldir. Təsadüfi deyil ki, layihəni təqdim edərək Stalin deyirdi ki, əsas Qanun, “gedilən yolu və əldə olunan nailiyyətləri ümumiləşdirir”. Başqa sözlə desək, “Konstitusiyaya əslində əldə edilmiş və əldə edilmiş məqsədləri qeyd edib qanuna çevirməkdən başqa bir şey etməmişdir”. İstər Rusiya FSR-in 1918-ci il tarixli, istərsə də SSRİ-nin 1924-cü il tarixli Konstitusiyalarında yer alan bəzi prinsiplər və müddəalar 1936-cı il Konstitusiyası ilə tamamilə aradan qaldırıldı, sosial-iqtisadi hüquqların daha geniş tərkibi yeni layihədə müəyyən edildi. Məsələn, mənzil toxunulmazlığı hüququ, seçki hüququnun “ümumi, birbaşa, bərabər və gizli səsvermə” vasitəsilə təmin edilməsi və s. [9, s. 49 - 51]

Qeyd etmək zəruridir ki, mənzil toxunulmazlığı hüququ ilk dəfə SSRİ-nin 1936-cı il tarixli Konstitusiyasında ayrıca norma olaraq təsbit edilmiş və şəxsi hüquqlar baxımından nəzərdən keçirilmişdir. Həmin Qanuna əsasən, Azərbaycan SSR-nin 1937-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiyasında vətəndaşların əsas hüquq və vəzifələrinin təsbit edildiyi XI fəsilin 135-ci maddəsində göstərilir ki, “vətəndaşların mənzilinə toxunulmazlığı və yazışma sirri qanunla qorunur” [10, s. 429].

Bundan əlavə, Azərbaycan SSR-in 1978-ci il tarixli Konstitusiyası SSRİ-nin 1977-ci il Konstitusiyası əsasında qəbul edilmişdir və 1978-ci il

tarixli əsas Qanunun Azərbaycan SSR-i vətəndaşlarının əsas hüquqları, vəzifələri və azadlıqları adlanan VI fəsilin 53-cü maddəsinə əsasən, “Azərbaycan SSR-i vətəndaşlarına mənzil toxunulmazlığı üçün təminat verilir. Qanuni əsas olmadan, heç kəsin mənzilə yaşayan şəxsin iradəsi ziddinə mənzilə girmək ixtiyarı yoxdur”. Qeyd edilən mətn hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında mənzil toxunulmazlığı ilə əlaqədar təsbit edilmiş maddənin mətninə oxşardır [11, s. 12].

Məlumdur ki, müasir beynəlxalq münasibətlərin əsası 1648-ci ildə imzalanmış Vestfaliya Sülh Müqaviləsi ilə qoyulmuşdur. Vestfaliya sülh müqaviləsi “milli dövlət suverenliyi” prinsipini əsas hüquq kimi tanıdı. Bu dövrdən etibarən dövlətlər beynəlxalq münasibətlərdə əsas oyunçu rolunu öz üzərinə götürdülər. Halbuki qeyd edilən müqavilənin imzalanmasından cəmi üç əsr tamam olmadan I və II Dünya müharibələrinin baş verməsi beynəlxalq sferada mövcud münasibətlərin kövrəkliyindən xəbər verirdi. Bu səbəbdən beynəlxalq hüquq sisteminin təkmilləşdirilməsi və yeni institutların yaradılması, hüquq və azadlıqların klassifikasiyası və yeni möhkəm hüquq beynəlxalq hüquq müdafiə sisteminin qurulması zəruri idi. Bu səbəbdən artıq II Dünya müharibəsindən sonra bir sıra yeni beynəlxalq normativ aktlar qəbul edilməyə və yeni sazişlər imzalanmağa başlandı. Həmin normativ sənədlər içərisində əsas şəxsi hüquq və azadlıqların tərkib hissəsi olan “mənzil toxunulmazlığı” hüququ da öz yerini tapdı.

Beynəlxalq hüquqda mənzil toxunulmazlığının normativ aktlarda təsbit edilməsi XX əsrin ortalarına təsadüf edir. 1948-ci il tarixli Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 12-ci maddəsində deyilir: “Heç kimin şəxsi və ailə həyatına özbaşınalıqla müdaxilə, evinin toxunulmazlığına, gizli məktublaşmalarına, şərəf və nüfuzuna özbaşınalıqla qəsd edilə bilməz. Hər bir insan bu cür müdaxilələrdən və ya belə qəsdlərdən qanunla müdafiə olunmaq hüququna malikdir”. Maddənin mətnindən aydın göründüyü kimi, burada dövlətlər həm şəxslərin toxunulmazlığını, həm də mümkün pozuntulara qarşı hüquqi müdafiəni təmin etməyə borcludurlar.

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının “Şəxsi və ailə həyatının mühafizəsi” adlı 8-ci maddəsində təsbit edilir: “Hər kəs öz şəxsi və ailə həyatına, evinə və yazışma sirtinə hörmət hüququna malikdir. Milli təhlükəsizlik, ictimai asayiş və ölkənin iqtisadi rifah maraqları naminə, iğtişaş və ya cinayətin qarşısını almaq üçün, sağlamlığı, yaxud mənəviyyatı qorumaq üçün və ya digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan hallar istisna olmaqla, bu hüququn həyata keçirilməsinə dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən müdaxiləyə yol verilmir”. Bu maddə ilə mənzil toxunulmazlığı Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsindən sonra ən mühüm varis sənəd olan Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında tanınmaqla təmin edilib və Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsindən fərqli olaraq, hansı hallarda vətəndaşların mənzil hüquqlarının müdafiəsi ilə bağlı tələblər müəyyən edilib. Həmçinin sözügedən maddədə hüququn nə dərəcədə və hansı şəraitdə və demokratik şəkildə məhdudlaşdırıla biləcəyi, cəmiyyətdə məhdudlaşdırıla bilən məhdudiyyətin meyarları belə izah edilib [3, s. 227-229].

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Paktının 17-ci maddəsi “ev toxunulmazlığı” haqqındadır və maddənin mətni belədir: “Heç kimin şəxsi və ailə həyatına özbaşınalıqla və yaxud qeyri-qanuni müdaxilə, onun evinin toxunulmazlığına və məktublaşmalarının gizliliyinə özbaşınalıqla və ya qeyri-qanuni qəsd və ya onun ləyaqəti və nüfuzuna qeyri-qanuni qəsd edilə bilməz. Hər bir insan belə müdaxilə və belə qəsdlərdən qanunla qorunmaq hüququna malikdir”. Qeyd edək ki, Konvensiya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası

tərəfindən 16 dekabr 1966-cı il tarixli, 2200A (XXI) sayılı qətnamə ilə qəbul edilmişdir [2].

Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunvericilik sistemi beynəlxalq hüquqa əsaslanır və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında şəxsi toxunulmazlıq hüququnun tərkib hissəsi olan mənzil toxunulmazlığı ayrıca hüquq olaraq təsbit edilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 33-cü maddəsinə əsasən, “hər kəsin mənzil toxunulmazlığı hüququ vardır. Qanunla müəyyən edilmiş hallar və ya məhkəmə qərarı istisna olmaqla, mənzildə yaşayanların iradəsi ziddinə heç kəs mənzilə daxil ola bilməz”. Bu faktın mövcudluğu qanunvericinin kapitalist cəmiyyətinin əsaslarından olan mülkiyyət münasibətlərinə və mənzil hüquqlarının qorunmasına, eləcə də azad mülki dövrüyyənin təmin edilməsinə necə yüksək dəyər verməsinin göstəricisidir.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alsaq, “mənzil” anlayışının konkretləşdirilməsinə, düzgün izahına və təfsirinə ehtiyac var. Fikrimizcə, bir sıra qanunvericilik aktlarında aidiyyəti üzrə “mənzil”ə, “yaşayış sahəsi”nə, “fərdi yaşayış evi”nə və digər əlaqəli ifadələrə tərif verilsə də, ümumilikdə mənzilin yaşayış sahəsi olduğunu nəzərə alsaq, əsas Qanun daxil olmaqla, digər aktlarda da “mənzil toxunulmazlığı” deyil, “yaşayış sahəsi”nin toxunulmazlığının qeyd edilməsi məqsədemüvafiq olar.

Həmçinin mənzil toxunulmazlığının hüququnun Azərbaycanda inkişaf tarixi ilə bağlı məlumat, tədqiqat işləri və araşdırma olduqca az olduğundan gələcəkdə bu sahənin tədqiq edilməsi universitet tələbələrinə və digər araşdırmaçı şəxslərə tövsiyə edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası // 12 noyabr 1995-ci ildə qəbul edilmişdir (24 avqust 2016-cı il tarixdə olan dəyişiklik və əlavələr). – Bakı: Qanun, 2016, 96 s.
2. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Paktı// BMT-nin Baş Məclisinin 16 dekabr 1966-cı il tarixli 2200-cü A (XXI) nömrəli Qətnaməsi ilə qəbul edilib. URL:https://migrati-on.gov.az/content/pdf/5acb034968016_M%C3%BCIki%20v%C9%99%20siyasi%20h%C3%BCquqlar%20haqq%C4%B1nda%20Pakt.pdf
3. Armağan S., İslâm hukukunda özel hayatın gizliliği (Mahfuziyet'i), - İstanbul: İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C. IV, 1976, № 3-4, 13 s.

4. Doc., Dr., Coşkun U. Alman hukukunun tarihi gelişimine bir bakış/ -Ankara: Dergi Park Academic, Hukuk yayınları, 2018, № 3, 292-321 s.
5. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik. Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2011, 760 s.
6. Olcay S. Konut dokunulmazlığı hakkı ve konut dokunulmazlığının ihlali suçu// İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Bahar - 2019, № 6(1), s. 225-263.
7. Esirgen, S.Ö. Osmanlı hukukunda konut dokunulmazlığı ihlal suçu / - Ankara: Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi, 2016, № 65 (4), 2305 - 2329 s.
8. Tarhan A. Roma hukukunda iniuria/ özel hukuk anabilim dalı üzre yüksek lisans tezi/ - Ankara -2019, 158 s.
9. Tiryaki M. Rusya federasyonu Anayasası'nda sosyal hakların gelişimi/ çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri anabilim dalı üzre yüksük lisans tezi/ İstanbul, 2016, 111 s.
10. Azərbaycan SSR-in 1937-ci il Konstitusiyası. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1965. 30 s.
11. Azərbaycan SSR-in 1978-ci il Konstitusiyası. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1978. 64 s.

Мирза МАМЕДОВ

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ПРАВООТНОШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НЕПРИКОСНОВЕННОСТЬЮ ЖИЛИЩА

РЕЗЮМЕ

В статье изучено историческое развитие отношений по поводу неприкосновенности жилища, его особенности и проблемы в разные периоды, а в конце сделаны предложения по развитию соответствующей сферы и определению жилища, а также общая ситуация. был изучен. В ходе исследования были подробно проанализированы отношения о неприкосновенности жилища с древнейших времен до современности, включены нормативные системы и правила соответствующих государств в этой области, а также отношения, возникающие в этом направлении, связанные с теоретически осмыслены защита интересов государства, физических и юридических лиц. Также были проанализированы составные элементы упомянутых в теме отношений с соответствующими законодательными актами и теоретическими подходами, показаны тенденции современной эпохи.

Ключевые слова: Конституция Азербайджанской Республики, право на неприкосновенность жилища, жилой площади, экономические отношения, защиту личной и семейной жизни.

Mirza MAMEDOV

HISTORICAL DEVELOPMENT OF LEGAL RELATIONS RELATED TO THE INVIOABILITY OF HOME

SUMMARY

The article examines the basis of the crime of registration of illegal transactions related to land, its characteristics and its difference from administrative liability, and the general situation of crimes in the mentioned field in modern times. During the research, according to the theoretical classification of the registration of illegal transactions, the criminal composition established in the criminal law, as well as the relationships arising in relation to the protection of the interests of the state, individuals and legal entities related to the implementation of the registration of illegal transactions related to land, were theoretically interpreted. Also, in the topic, the constituent elements of the mentioned crime were analyzed with the related legislative acts and theoretical approaches, and the steps taken in the direction of prevention of this type of crime in modern times were shown.

Key words: The Constitution of the Republic of Azerbaijan, the right to inviolability of housing, residential area, economic relations, protection of personal and family life

UOT 34

Çingiz ÇİNGİZZADƏ

Bakı Dövlət Universitetinin doktorantı

e-mail: cingizzadec@gmail.com

Orkid: 0009-0002-0896-2872

DOI: <https://doi.org/10.62130/JMPC3879>

ƏMTƏƏ NİŞANLARININ TƏBLİĞİNDƏ BLOGERLƏRİN HÜQUQİ BAZASI

XÜLASƏ

Bloggerlər onlayn tipli şəxsi veb-saytda aktual mövzulara müraciət edən, məqalələr, şəkillər və ya videolar yerləşdirməklə məlumat paylaşan şəxslərə deyilir. Bloqlardakı məqalələr adətən dərc olunma vaxtına görə ən yenidən ən köhnəyə doğru sıralanır. Bir çox bloggerlər xüsusi bir mövzuya və ya xəbərə şərh yazmağa diqqət yetirir, digərləri şəxsi gündəliyi kimi qələmə alır. Tipik bir bloq mətni, şəkilləri, digər bloqlara və ya veb-saytlara hiperlinkləri ilə bağlı medianı birləşdirir. Bloq məzmununun əksəriyyəti əsasən məndir, lakin bəzi bloqlar incəsənət, fotoqrafiya, video, musiqi və podkastlar kimi müxtəlif mövzulara diqqət yetirir. Bloqlar sosial media şəbəkəsinin mühüm bir hissəsidir. Müasir dövrdə bloggerlərin əmtəə nişanlarının təbliği ilə məşğul olması geniş yayılmışdır.

Bloggerlər onlayn reklam verməklə alıcıların şüuruna təsir göstərir, onları bazardakı məhsul və xidmətlərə yönləndirir. Onlayn reklam müştəriləri cəlb etmək üçün marketing mesajlarını çatdırmaq məqsədilə internetdən istifadə edən təşviqat formasıdır. Onlayn reklamlar axtarış sisteminin səhifələrində, veb bannerlərdə, bloqlarda, zəngin media reklamlarında, sosial şəbəkə reklamlarında və e-poçt reklamlarında yerləşdirilir. Əgər veb-sayt və ya sosial şəbəkələr sizin brendinizlə etiketlenmiş oxşar məhsullar və xidmətlər təklif edərsə, bu, eksklüziv hüquqların birbaşa pozulması deməkdir. Əgər qanun pozuntusunu törədən saytıda oxşar mal və xidmətlər təklif olunursa, o zaman hüquqi mübahisə brendin müəllif hüquqları sahibinin xeyrinə həll olunacaq. Hazırda əmtəə nişanlarının qorunması, bloggerlərin hüquqi bazasının təminatı olduqca mühüm məsələdir. Onlayn reklamın geniş yayıldığı bir dövrdə internetdə əmtəə hüquqlarının qorunması olduqca aktual bir məsələdir.

Açar sözlər: əmtəə nişanı hüququ, internetdə reklam, bloq, blogger, onlayn reklam, brendlərin qorunması.

Giriş

Əmtəə nişanı məndə kommersion fəaliyyətini fərdiləşdirmək üçün deyil, məlumat məqsədləri üçün istifadə olunur. Yəni sayt oxşar məhsul və ya xidmətlər təklif etmir. Axtarış sistemlərinin, sosial şəbəkələrin və bloq platformalarının inkişafı ilə internet reklam üçün ideal mühitə çevrilib. Müasir dövrdə şirkətlər mütəmadi olaraq internet resurslarında yayımlanan onlayn reklamdan istifadə edirlər, çünki bəşəriyyətin əksəriyyəti müntəzəm şəkildə internetdən istifadə edir. Ümumiyyətlə, onlayn reklam internetdə yayılan şirkətlər, brendlər, insanlar, məhsullar və ya xidmətlər haqqında məlumatdır.

Müasir dövrdə brendlər satış üçün real auditoriyaya malik olan bloggerlərə maraq göstərməyə

başlayır. Brendlər həmişə ictimaiyyətin müəyyən bir segmentini hədəf alır və bloggerləri bu segmentə yönləndirir. Adətən bloggerlər məhsullar və brendlər haqqında danışır, məhsul və xidmətin xüsusiyyətlərini tərifləyirlər. Bəzən bloggerlər auditoriyaya güzəştli məhsullar təqdim etməklə yanaşı, onlara müxtəlif hədiyyələr də təklif edirlər. Beləliklə, ən nüfuzlu bloggerlər məhsul və brendlərin əsl promouterinə, yəni satış məsləhətçisinə çevrildilər.

Hazırda ən yaxşı bloggerlərin müştərilərinin əksəriyyəti də elə ən yaxşı brendlərdir. Bir sıra şirkətlər təşviqat üçün bloggerlərlə əməkdaşlığa üstünlük verirlər. Blogger xidmətləri hədəf auditoriyasının ölçüsündən asılıdır. Abunəçilər nə qədər çox olsa, reklam bir o qədər bahadır. Sosial me-

dia brendlər və auditoriya arasında ənənəvi ünsiyyəti dəyişdirərək onu müsbət hala gətirməklə yanaşı, istehlakçının marka dəyərində mənfi təsir göstərir. Sosial media markalara bir çox üstünlüklər təmin edə bilər [1, s.866].

Problemin işlənmə dərəcəsi. Əmtəə nişanlarının təbliğində blogerlərin hüquqi bazası ölkəmizdə kifayət qədər araşdırılmamış bir mövzudur. Bu mövzunun müxtəlif sahələri Q. Qao [1], C. Fenq [1], A. Nardi [2], D. J. Skinao [2], M. Qumrext [2], L. Şvarts [2], Ş. Özüdoğru [3], U. Çolak [4], Ö. Yaman [5], L. İsmayılzadə [6], Ö. Topçu [6] kimi xarici alimlər tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Mövcud problemin bəzi sahələri V.Ömərov [7], K. Haşımova [8], V.Qasimov [9], A. Əhmədova [10] kimi Azərbaycanlı alimlər tərəfindən araşdırılmışdır.

Məqsəd, vəzifələr. Tədqiqatın məqsədi elektron ticarət sistemində onlayn reklamın inkişafı üçün müəyyən nəzəri müddəaları əsaslandırmaq və konkret praktiki tövsiyələr hazırlamaqdır.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr həll edilmişdir:

- onlayn reklamın inkişaf istiqamətlərini əsaslandırmaq üçün elektron ticarətin və marketing kommunikasiyaları sisteminin mahiyyəti və inkişafı problemlərinin araşdırılması;

- onlayn reklamın marketing kommunikasiya sistemində yerini və kommersiya fəaliyyətində rolunun müəyyən edilməsi;

- onlayn reklam bazarının inkişaf tendensiyalarının tədqiqi;

- bloqlarda reklam kampaniyasının aparılmasının təşkilatı və iqtisadi aspektlərinin öyrənilməsi;

- veb-server və reklam saytı yaratmaqla internetdə reklam kampaniyasının həyata keçirilməsi proqramının hazırlanması;

- blogerlərin reklam fəaliyyətinin mühüm müddəalarını araşdırmaq;

- onlayn reklamın inkişafı strategiyasının və onun həyata keçirilməsi istiqamətlərinin işlənilməsinin hazırlanması.

Metodlar. Elmi tədqiqat metodları kimi statistik üsullar, məzmun təhlili, informasiya sistemlərinin işlənməsi metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqatda iqtisadiyyat, marketing, reklam pro-

seslərinin modelləşdirilməsi, riyazi statistika sahəsində yerli və xarici tədqiqatçı və mütəxəssislərin işlərindən, eləcə də reklam sahəsində xarici analitik şirkətlərin araşdırmalarından istifadə edilmişdir.

İnternetdə reklam kampaniyasının təşkili

İnternetdə uğurla biznes aparmaq üçün sadəcə olaraq konkret şirkət məhsullarını təklif edən veb-saytın olması kifayət deyil. Çoxlu sayda potensial müştəriləri cəlb edən, onları lazımi məqsədyönlü tədbirlər görməyə həvəsləndirən bilən və bununla da saytın performans göstəricilərinin, o cümlədən dönüşüm sürətini artırma bilən yüksək keyfiyyətli, optimallaşdırılmış veb resursunun olması vacibdir. “İnternet demək olar ki, hər hansı bir şirkətə reklam kampaniyası aparmağa, müştərilərini hədəfə almağa və reklam səylərinin ən uğurlu olduğu vaxt və yerləri müəyyən etməyə imkan vermişdir” [11].

Veb resursunun performans göstəricilərinin artırılmasına saytın informasiya məzmununun yaradılması və idarə olunması üzrə səriştəli işin mövcudluğu mühüm təsir göstərir. Hədəfin düzgün seçilməsi və məzmunun idarə edilməsinin mürəkkəbliyi veb resursun inkişafı və onun effektivliyinin artırılması üçün zəruri şərtidir. Saytda istifadəçi davranışının bir çox aspektləri məzmunun inkişafı və idarə edilməsi ilə bağlı tövsiyələrdən asılıdır: istifadəçi resursa baxacaq, yoxsa dərhal onu tərk edəcək, hədəf hərəkəti yerinə yetirəcəkmi, yenidən veb-sayta qayıdacaqmı və s. Məzmun idarəçiliyindən istifadə təcrübəsi göstərir ki, dizayn və reklamlarla yanaşı, məzmun istifadəçisi də sayt haqqında ilk təəssüratını formalaşdırır.

Kommersiya müəssisələri məhsul və xidmətlərinin istehlakını artırmaq üçün istifadə etdikləri brendlərə xeyli reklam xərcləyirlər [4, s.17]. Çünki brendləri seçərkən onların reklam qabiliyyətinə, ictimaiyyətin diqqətini cəlb etməsinə, sensor yaddaşa yönəlib-məskunlaşmamasına diqqət yetirilir.

Şəbəkələrdəki marketing vasitələri müasir marketingin əhəmiyyətli bir hissəsini tutur və reklam mütəxəssisləri onlar haqqında məlumatları “Yandex”, “Google”, “Mail.ru”, “Rambler”, “Bing21”, “Blinkx” kimi böyük imkanlara malik internet resurslarında yerləşdirirlər.

Brendin davamlılığı onun şüurunun artırılması, brend imicinin formalaşdırılması, tələbin yaradılması, məhsul haqqında geniş auditoriyaya məlumat verilməsi, hər hansı hadisə barədə istehlakçıların məlumatlandırılması ilə bağlıdır. Bütün bu proseslər internetdə marketinqin köməyi ilə həll edilə bilən vəzifələrin bir qismidir. Beləliklə, internetdə reklamın şirkətinizi yerləşdirməyə və auditoriya yaratmağa imkan verən bir sıra alətləri var. Onlayn reklam istehsalçıları hər hansı bir xüsusi məqsəd üçün bir sıra həllər təklif edirlər, bunlar imic yaratmaqdan tutmuş satışların artırılmasına qədər müxtəlif məsələlərlə bağlıdır. Bu elementlərin effektivliyi tətbiq və təsir dairəsindən asılıdır. Onların düzgün istifadəsi və tətbiqi şirkətin onlayn mövcudluğunun məqsədlərinə səbəb olacaqdır.

Bloq platformalarının hüquqi xüsusiyyətləri

Bloq müəllif və ya müəlliflər qrupunun fotosəkillər, illüstrasiyalar, infoqrafika, mətn, video, audio və digər rəqəmsal məzmunu paylaşdığı onlayn jurnal, məlumat saytı və ya tək səhifədir. “Bloq sözü ingiliscə “Web log” (Blog) sözlərindən əmələ gəlmişdir, internet gündəlik və ya hadisələrin internet jurnalı mənasını daşıyır. Bloqları yaradan və aparan şəxslər bloqçu (bloqçer) adlanır” [9, s.63]. Bloq ayrıca veb-sayt kimi, xüsusi bloq platformaları, məsələn, “WordPress”, “Yandex.Zen”, “LiveJournal”, həmçinin sosial şəbəkələr məsələn, “Facebook”, “Vkontakte”, “Odnoklassniki”, “Yappy”, “TenChat”, “YouTube”, “Telegram messenger” və digər mənbələr vasitəsilə dərc oluna bilər.

Bloq müəyyən bir şəxs üçün qeydiyyatdan keçmiş hesabdır, dərc edilmiş məzmun olmadan səhifənin heç bir hüquqi dəyəri yoxdur. “Hazırda dünyada elə bloqçular var ki, onların sayına gündə 10 milyon insan daxil olur” [7]. Bu baxımdan da bloqlarda reklam olduqca təsirli bir vasitədir. Veb-sayt formasında yaradılan bloq bir çox müstəqil əqli mülkiyyət obyektlərini özündə birləşdirən mürəkkəb kompozit əsərdir: HTML formatında mətn faylı, qrafik təsvirlər, audiovizual əsərlər, verilənlər bazaları, ədəbi əsərlər və s. “Gündəlik hadisələri, faktları, müxtəlif mövzuları əks etdirən bloqlar özünə geniş auditoriya toplayır. Bloqlarda təqdim edilən informasiya ətrafında

geniş müzakirələr aparılır, fikir ayrılıqları meydana çıxır” [10, s.102].

Brendlər sosial şəbəkələrdə istehlakçılara çatmaq üçün əhəmiyyətli səy və resurslar sərf edirlər. Bununla belə, alış-veriş etmək istədiyiniz zaman başqa səhifəyə və ya mediaya yönləndirilməyiniz əhəmiyyətli miqdarda istehlakçının tərk edilməsinə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən brendlər reklamı görməklə həmin reklamda məhsulu almaq arasındakı sürtünməni (psixoloji müqavimət) azaltmaq üçün istehlakçıların qarşılaşdıqları sosial media platformasından çıxmadan həmin məhsulu almalarını təmin etmək istəyirlər [12, s.10].

Bir blogerə əqli fəaliyyət obyektləri üçün müəlliflik hüquqlarını qeydiyyatla almağa ehtiyac yoxdur, onlar əsərin yaradılması zamanı avtomatik olaraq mülki qanunvericiliklə qorunur. Bununla belə, mübahisəli vəziyyət yaranarsa, məsələn, müəllif hüquqları məzmunundan qeyri-qanuni istifadə ilə bağlı, blogerə onun müəllifliyinə dair sübut lazım ola bilər, buna görə də bu elementlər qeyd edilməlidir. “İndiki vaxtda rəqəmsal platformalar brendin tanıtımı, ictimaiyyətə əlaqələr inkişafı və digər brend məlumatlılığı fəaliyyətləri üçün əhəmiyyət qazanmışdır. Bu platformalarda konkret hədəf auditoriyası və bu hədəf auditoriyası ilə interaktiv əlaqə qurmaq imkanı var” [6, s.13].

Sosial mediada dərc olunan bloqda məzmunu qorumaq mövcud platformalardakı səhifələrdən daha asandır. Sosial şəbəkələrdə məzmunu qeyri-qanuni şəkildə yerləşdirilən müəlliflərin və müəllif hüquqları sahiblərinin şikayətlərinə operativ cavab verən dəstək xidməti var. Müəllifliyi və pozuntu faktını təsdiq edən sənədləri, məsələn, ilkin nəşrə keçid və ya depozit sertifikatı əlavə etmək kifayətdir və şikayətdən sonra yazı silinəcək və pozucu çox güman ki, bloklanacaq.

Məzmunun dərc edilməsi və digər insanların materiallarından istifadə qaydalarını təsvir edən istifadəçi müqaviləsini dərc etməklə yanaşı, bəzi sosial şəbəkələr müəllif hüquqlarını pozulmasını tapan və bloklamağa kömək edən xüsusi alqoritmlərdən istifadə edir. Bloq platformalarında səhifələrin sahiblərinə mətnin surətini çıxarmağı, şəkilləri saxlamağı və ya səhifələrdən video yaz-

mağı qadağan edən xüsusi plaginlər quraşdırma-ları tövsiyə olunur. Platformalar əsasında plagin-lər seçilməlidir.

Bloggerlərin hüquq və vəzifələri

Bloggerlərin statusu və ümumi məsuliyyət dai-rəsi media nümayəndələrinin səlahiyyətlərinə ya-xın olsa da, onların hüquq və vəzifələri arasında müəyyən fərqlər var. Son zamanlar kommunika-siya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində yaranan müvəqqəti qısqanclıq səbəbindən bloger-lərlə jurnalistlər arasında müqayisə yaranıb. Əs-lində blogger rəqəmsal peşə və sosial mühitin nü-mayəndəsidir. Jurnalist isə öz peşə sahəsində xü-susi biliyə malik, jurnalistikanın nəzəriyyə və praktikasını öyrənmiş, mənimsəmiş mütəxəssis-dir. Peşəkar və savadlı mütəxəssislərin blogerlərə qarşı qısqanclığının yaranmasını təbii hal kimi qav-ramaq olar. Bloggerin hüquqi statusunun xüsusiyyət-ləri inzibati xətalər haqqında qanunvericilikdə və cinayət qanunvericiliyində öz əksini tapmayıb, for-mal olaraq onların hüquqları adi internet istifadəçi-sinin hüquqları çərçivəsində tənzimlənir.

Bloq istifadə edən blogerlər müxtəlif mövzu-larda şərh yazmaq imkanına malikdirlər. Ənənəvi mediadan fərqli olaraq, bloqlar şərhlərə, qarşılıqlı əlaqəyə və paylaşmağa açıqdır. Ona görə də bloqlar vasitəsilə və ya başqa bir bloq istifadəçi-sinin yazılarına şərh yazmaqla öz fikirlərini bil-dirmək daha asan olur [3, s.40].

Bu gün cəmiyyətimizin informasiya sahəsində blogerlərin, sosial şəbəkə fəallarının, influenserlərin fəaliyyəti böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onlar infor-masiya yaymaqla yüz minlərlə, milyonlarla müşa-hidəçiyə məlumat çatdırır, bu və ya digər vəziyyətlə bağlı ictimai rəyin formalaşmasına töhfə verirlər. Nəticə etibarilə cəmiyyətdə aşkarlığın, şəffaflığın, ictimai nəzarətin təmin olunmasında blogerlərin və ictimai jurnalistikanın rolu mühümdür.

Kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə et-məklə və informasiya və telekommunikasiya şə-bəkəsinin sadə istifadəçisi tərəfindən törədilən ci-nayətlərin ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə fərqləndirilməsi ilə bağlı vahid yanaşma mövcud deyil. İctimai təhlükə dərəcəsinə görə bu cür əməllərin iyerarxiyasını aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar: informasiyanın kütləvi informasiya vasitələrində, blogger tərəfindən öz bloqunda və

sadə istifadəçi tərəfindən informasiya və tele-kommunikasiya şəbəkəsində yayılması.

Bloggerləri bloq proqramından istifadə səbəblə-ri fərqli olduğu kimi, motivasiyaları da müxtəlif-dir. Bloggerlərin şəxsi istifadəçilər, qurumlar və ya şirkətlər olması nöqtəyi-nəzərindən bloq proq-ramlarından istifadənin səbəbləri və motivasiya-ları fərqlənir. Şəxsi istifadəçilər daha çox gündə-lik həyatlarını sənədləşdirmək, müəyyən mövzu-lar haqqında fikirlərini bölüşmək, yazmaqla mü-əyyən auditoriyaya ifadə vermək və müəyyən maraq dairəsi ətrafında bir araya gəlmək üçün bloqlardan istifadə edirlər [2, s.868-890].

İnformasiya yayan şəxs qanunla onun doğru-luğunu yoxlamağa borcludur. Bu məsələ global səviyyədə tanınmış standartdır. Bir çox hallarda qeyri-qanuni məlumatlar sosial şəbəkələrdə ano-nim profillər vasitəsilə yayılır. Profil sahiblərini tapmaq mümkün olmaya bilər. Lakin bu məluma-tı yayan və ya paylaşan (“repost”) xüsusi səhifə-lərin və profillərin sahibləri və ya qrup adminis-tratorları saxta məlumat üçün məsuliyyət daşıya bilər. Odur ki, blogerlər, profil sahibləri və idarə-çilərinin anonim və ya şübhəli profillər vasitəsilə yayılan məlumatlara xüsusi diqqət yetirmələri zə-ruridir, çünki məlumatların məzmununa görə mə-suliyyət qanunla onlara həvalə olunub.

Onlayn platformanın sahibləri isə yalan məlu-matlara və vergidən yayınmaya qarşı mübarizədə dövlət orqanları ilə əməkdaşlıq etməyə borclu-durlar. Bunun üçün internet platformasının qanu-ni nümayəndəsi təyin olunacaq. İstifadəçilərin sa-yını müəyyən edən proqram isə platformanın özündə quraşdırılacaq. Qeyri-qanuni məzmun aş-kar edilərsə, həmin məlumatı silmək üçün qanuni nümayəndəyə bildiriş göndəriləcək. Tələb yerinə yetirilmədikdə, səlahiyyətli orqan onlayn platfor-manı məhdudlaşdırmaq hüququna malikdir. İnsan həyatına təhlükə yaradan məzmun dərc olunarsa, onlayn platformanın qanuni nümayəndəsi hüquq-mühafizə orqanlarına məlumat verməlidir. Əgər insanlar kiber zorakılığa məruz qalırsa, belə he-sablar bloklanmalıdır.

İnternetdə brendin hüquqi cəhətdən qorun-ması

“YouTube”də müəllif hüquqları sahibləri üçün əsas problem saxta malların birbaşa satışı deyil,

onların ticarəti üçün biznes sxemlərinin populyarlaşmasıdır. İnternetdə brendlərin mühafizəsi üzrə ixtisaslaşmış “BrandMonitor” agentliyinin nümayəndəsi aydınlaşdırır ki, “YouTube” məhsulların özünü tanıtmaları üçün olduqca nadir hallarda istifadə olunur. “BrandMonitor” izah edir ki, bloggerlərin əsas rolu inam yaratmaqla, “kopya” və “replika” terminlərindən istifadə etməklə saxta məhsulların alınmasına maneələri aradan qaldırmaqdır.

Ümumiyyətlə, brend şirkətin adı, loqo (əmtəə nişanı), korporativ rəng palitrası, orijinal qrafika, səslər və s. ibarətdir. Amma insanlar da brendin bir hissəsinə çevrilirlər. Buradan belə nəticə çıxır ki, onlayn mühitdə brendin inkişafının özəllikləri ondan ibarətdir ki, siz brend məzmununu son istehlakçılara çatdırmaq yollarını seçməlisiniz və hətta böyük büdcələri olan məşhur brendlər üçün də bütün alətləri əhatə etmək qeyri-realdır. “Brendlərdə istifadə olunan işarənin orijinallığı, işlədilən sözlərin ahəngdarlığı və ya təsirli olması, istifadə olunan sözün istehlakçıda fikir oyatması və ya tanınmış mənbədən istifadə edilməsi ola bilər. Brend və biznes və onun istehlakçıları arasında bağ belə qurulur. Nəticə etibarilə güclü reklam və şüarların brendi təbliğ edən və istehlakçının gözündə brend etibarını təmin edən əsas amillər olduğunu söyləmək yerinə düşərdi” [5, s.8].

Hədəf auditoriyasının seqmentləşdirilməsinin öyrənilməsi və brendin təşviqi üçün platformaların seçilməsi belə bir fikrə gətirib çıxardı ki, ən vacibi təbliğ olunan brendin hədəf qrupu arasında müsbət imic və yaxşı reputasiya yaradacaq elementlər seçməkdir. Məsələn, “Facebook” sosial şəbəkəsində “IT” agentliyini tanıtmaları başqa platformadan daha məntiqli olacaq, çünki bu bazar seqmentinin hədəf auditoriyası orada yerləşir. Başqa bir misal, istənilən platformada auditoriya ilə onların dilində ünsiyyət quran bankları göstərmək olar.

Sosial şəbəkələr artıq effektivlik baxımından televiziyaadakı reklamlarla bərabər hala gəlmişdir. Bu, sosial auditoriyanın olması səbəbindən baş verir. Şəbəkələr daha diqqətli və aktivdir, bu, potensial müştəri ilə əlaqənin qurulması və hər kəsin ehtiyaclarının nəzərə alınması ilə əlaqədardır.

Sosial şəbəkələrin brend üçün lazım olduğunu daha aydın başa düşmək məqsədilə mövcud proseslərə diqqət yetirmək lazımdır. Təsir strategiyasını optimallaşdırmaq üçün şirkətlər ənənəvi marketinqi - seqmentləşdirmədən və daha sonra auditoriyanı xüsusi bir təkliflə hədəfləməkdən ibarət olan, cəmiyyəti dinləmək və cəmiyyətə xidmət etməkdən ibarət olan icma (community) marketinqini necə birləşdirməyi bilməlidirlər.

Brendinizin başqa saytda istifadə edildiyini görsəniz, ilk olaraq domenin kimə məxsus olduğunu müəyyənə bilərsiniz. Bu proses WHOIS xidmətlərindən istifadə edilməklə əldə edilə bilər. Əksər hallarda, domen haqqında məlumat onun sahibi haqqında məlumat ehtiva edir. Bu halda, geribildirim forması vasitəsilə administratorla əlaqə saxlaya bilərsiniz və ya domen registrarına hüquqi sorğu göndərə bilərsiniz. Qanuna görə, siz təyinatınızın sui-istifadə edildiyini sübut etməlisiniz. Bunun üçün səhifələrin notarial qayda da yoxlanılması lazımdır. Notarius saytın ekran görüntülərini təsdiq edəcək. Ticarət nişanınız üçün şəhadətnamənin surətini əlavə edərək qaydanı pozan şəxsə məhkəmə öncəsi iddia göndərin. Bu tədbir məcburidir, əks halda məhkəmə iddianıza baxmayacaq. İddia qəbulu bildirişi ilə sifarişli poçtla göndərməlidir. Poçt qəbzini saxlayın, onu iddiaya əlavə edəcəksiniz. Bir ay ərzində cavab almasanız və ya qanunu pozan tələblərinizlə razı deyilsə, arbitraj məhkəməsində iddia qaldırılmalıdır. Məhkəmə əlavə tələblər edə bilər, məsələn, domen adının reyestrindən sertifikat tələb edə bilər, reklam kampaniyaları haqqında məlumat əldə etmək üçün “Yandex MMC”yə sorğu göndərə bilər. İnternetdə reklam zamanı saxtakarlığa yol vermək olmaz. “İnternet reklamında sui-istifadə hallarının qarşısını almaq üçün qaydalara düzgün əməl etmək lazımdır. Saxta reklam zamanı vurulan zərərə görə məsuliyyət yalnız şübhəli şəxsin üzərinə düşür” [8, s.131].

Əmtəə nişanı hüquqlarının pozulmasına görə məhkəmənin qərarı ilə əmtəə nişanının qanunsuz istifadəsinin dayandırılması, təqsirləndirilən şəxsin internet saytında qanunsuz hərəkətlər haqqında məlumatın dərc edilməsi, domen adının qeydiyyatının ləğvi, brend sahibinin xeyrinə pul kompensasiyasının alınması və ya dövlətin xeyri-

nə inzibati cərimənin tətbiqi kimi hallar baş verə bilər. İnternetdə brend hüquqları pozulduqda, ümumi halda olduğu kimi eyni cəzalar tətbiq edilir. İnternetdə başqasının ticarət nişanından istifadə də ədalətsiz rəqabət kimi tanınır, buna görə də şikayət verə bilərsiniz.

Nəticə

Bloqa aid olan bütün elementlər onun sahibinə məxsusdur və bloggerin yaradığı bütün bu elementlər müəllif hüququ çərçivəsində qorunur. Yaradıcı xarakter daşıyan materiallar bloqosferdə qorunmalıdır: fotoşəkillər, rəsmlər, videolar, mətnlər, musiqi, informasiya məhsulları, animasiyalar, dərs vəsaitləri, rəqslər, heykəllər və başqaları müəllif hüquqları ilə mühafizə olunmalıdır. Bloggerin razılığı olmadan onun yaradığı məzmunu heç kim öz məqsədləri üçün istifadə edə bilməz, bu hüquqi baxımdan yolverilməz bir haldır.

İnsanlar mal və xidmətlər haqqında məlumat

üçün internetdə axtarış aparır və axtarış istifadəçilərin daxil etdiyi açar sözlərdən istifadə etməklə baş verir. Başqasının brendi hiperlink və ya reklam bannerində istifadə oluna bilər. Bu halda, rəsmi veb-saytına deyil, müəllif hüququ sahibi ilə heç bir əlaqəsi olmayan başqa bir mənbəyə aparıldıqları zaman pozuntu baş verəcəkdir. Əmtəə nişanının sahibi ondan domen adında və internetdə yönləndirmənin digər üsulları üçün istifadə etmək müstəsna hüququna malikdir.

Əgər veb-sayt səhifəsində başqasının əmtəə nişanı (söz və ya loqo) varsa, bu həmişə onun sahibinin hüquqlarının pozulması demək deyil. Brendinizi qorumaq üçün edə biləcəyiniz ən vacib şey onu əmtəə nişanı kimi qeydiyyatda almaqdır. Bu, həm məhkəmədə, həm də məhkəməyədək icraat zamanı bütün növ sui-istifadə halları zamanı hüquqlarınızı səmərəli şəkildə müdafiə etməyə imkan verəcək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Gao Q., Feng C. (2016). Branding with Social Media: User Gratifications, Usage Patterns, and Brand Message Content Strategies, *Computers in Human Behavior*, 63, 868–890, <https://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2018.06.022>.
2. Nardi, B. A., Schiano, D. J., Gumbrecht, M. ve Swartz, L. (2004). Why We Blog. *Communication of the ACM*, 47,12, 41-46.
3. Özüdoğru Ş. Bir WEB 2.0 Uygulaması olarak bloglar: blogların dinamikleri ve blog alemi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication - TOJDAC* January 2014, Volume 4 Issue 1, s.36-50
4. Çolak U. *Türk Marka Hukuku*, 2018, İstanbul, 4. B.
5. Yaman Ö. Marka hukukunda dürüst kullanım ilkesi. *YÜKSEK LİSANS TEZİ. Özel Hukuk Anabilim Dalı. Özel Hukuk Yüksek Lisans Programı Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mete Tevetoğlu. İstanbul, T.C. Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat, 2019, 103 s.*
6. İsmayılzade L., Topçu Ö. Sosyal medyayla birlikte markanın dijitalleşmesi. *e-Journal of New Media / Yeni Medya Elektronik Dergi – eJNM. ISSN: 2548-0200, January 2019 Volume 3 Issue 1, p.10-21*
7. Ömərov V. Hüquqi dövlət, internet şəbəkəsi və bloqlar. 25 İyun 2015, <https://sesqazeti.az/news/mia/485781.html>
8. Haşımova K. İnternet-reklam və marketing fəaliyyətində fərdi məlumatların təhlükəsizliyi. “İnformasiya təhlükəsizliyinin aktual multidissiplinar elmi-praktiki problemləri” V respublika konfransı, 29 noyabr 2019-cu il, DOI: 10.25045/NCInfoSec.2019.30, s.130-133.
9. Qasımov V.Ə. İnformasiya axtarışı üsulları və sistemləri. Dərslük. Bakı: MTN-in Maddi-texniki Təminat Baş İdarəsinin Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi. 2015, 288 s.
10. Əhmədova A. Bloqlar siyasi-texnoloji vasitə kimi. İnformasiya cəmiyyəti problemləri, №2, 2010, s.101-110.
11. İnternetdə reklam verməyin 7 ən yaxşı yolu.2022, ən yeni. Yanvar 28, 2022 Marketing. <https://boomdigital.org/az/internetde-reklam/>.
12. S-ticaret dönemi geliyor mu? Sosyal Ticaret Eğilimleri Araştırması. KPMG International Cooperative (“KPMG International”), 2018

Чингиз ЧИНГИЗАДЕ

ПРАВОВАЯ БАЗА БЛОГЕРОВ В ПРОДВИЖЕНИИ ТОВАРНЫХ ЗНАКОВ**РЕЗЮМЕ**

Блоггеры — это люди, которые затрагивают актуальные темы и делятся информацией, публикуя статьи, изображения или видео на личном веб-сайте. Статьи в блогах обычно сортируются по времени публикации от самых новых к самым старым. Многие блоггеры сосредотачиваются на комментировании конкретной темы или новости, другие описывают это как личный дневник. Типичный блог сочетает в себе текст, изображения и связанные медиа с гиперссылками на другие блоги или веб-сайты. Большая часть контента блогов представляет собой в основном текст, но некоторые блоги посвящены различным темам, таким как искусство, фотография, видео, музыка и подкасты. Блоги являются важной частью социальных сетей. В настоящее время блоггеры часто занимаются продвижением товарных знаков.

Рекламируя в Интернете, блоггеры влияют на сознание покупателей, направляя их на товары и услуги, представленные на рынке. Интернет-реклама — это форма продвижения, при которой Интернет используется для доставки маркетинговых сообщений с целью привлечения клиентов. Интернет-реклама размещается на страницах поисковых систем, веб-баннерах, блогах, мультимедийной рекламе, рекламе в социальных сетях и рекламе по электронной почте. Если на сайте или в социальных сетях предлагаются аналогичные продукты и услуги, отмеченные вашим брендом, это является прямым нарушением исключительных прав. Если на сайте нарушителя предлагаются аналогичные товары и услуги, то юридический спор будет решен в пользу правообладателя бренда. В настоящее время защита товарных знаков и обеспечение правовой базы блоггеров является очень важным вопросом. В эпоху широкого распространения онлайн-рекламы защита прав на товарные знаки в Интернете является очень важным вопросом.

Ключевые слова: закон о товарных знаках, интернет-реклама, блог, блоггер, интернет-реклама, защита бренда.

Chingiz CHINGIZADE

LEGAL FRAMEWORK OF BLOGGERS IN THE PROMOTION OF TRADEMARKS**SUMMARY**

Bloggers are individuals who share information by posting articles, pictures, or videos on a personal online website about current topics. Articles on blogs are usually listed from newest to oldest by date of publication. Many bloggers focus on commenting on a specific topic or news story, while others write as a personal diary. A typical blog combines text, images, and related media with hyperlinks to other blogs or websites. Most blog content is primarily text, but some blogs focus on a variety of topics, such as art, photography, video, music, and podcasts. Blogs are an important part of social media networks. In modern times, it is common for bloggers to promote brands.

Bloggers influence the minds of buyers by posting online advertisements, directing them to products and services in the marketplace. Online advertising is a form of promotion that uses the Internet to deliver marketing messages to attract customers. Online advertisements are placed on search engine pages, web banners, blogs, rich media ads, social network ads, and email ads. If a website or social network offers similar products and services labeled with your brand, this is a direct violation of exclusive rights. If similar goods and services are offered on the infringer's website, then the legal dispute will be resolved in favor of the copyright holder of the brand. Currently, the protection of trademarks and the provision of a legal framework for bloggers are very important issues. In an era of widespread online advertising, the protection of trademark rights on the Internet is a very relevant issue.

Key words: trademark law, internet advertising, blog, blogger, online advertising, brand protection.

UOT 8.398.80

Nəzrin XƏLİLOVA

*Azərbaycan Respublikası DİN-in
Polis Akademiyası, Elmi-tədqiqat və redaksiya-nəşriyyat
şöbəsinin kiçik inspektoru,
polis kiçik serjantı
e-mail: nezrin.xelilova.2000@gmail.com
DOI: <https://doi.org/10.62130/OTUC1740>*

SƏKKİZGUŞƏLİ ULDUZ RƏMZİNİN TARİXİ KÖKLƏRİ

XÜLASƏ

İkiçayarası mədəniyyətinin beşiyi sayılan şumerlərin inancları daha qədimlərə əsaslanır. Ay tanrısı İnanna-nın simvolu sayılan səkkizguşəli ulduz tarixin müxtəlif çağlarında səyahət edərək türk mədəniyyətinə, səlcuqlu incəsənətinə kök atmışdır. İslam dininin qəbul edilməsi ortodoksal müsəlman şərqinə, ələlxüsus türklərin mədəni-dini irsinə öz töhfəsini vermişdir. Səkkiz sayını damğalarda, bayraqlarda səkkizguşəli ulduz elementi şəklində görürük.

Açar sözlər: damğa, sakral rənz, səkkizguşəli ulduz və s.

Uzun əsrlər boyu mövcudluğunu davam etdirən türk xalqları səkkiz rəqəminə müqəddəs saylardan biri kimi yanaşmış, böyük zaman kəsiyinin mədəni informasiya daşıyıcısı kimi ona rəmzi mənalar vermişlər.

Mifoloji fəlsəfədə öz mövqeyini sabitləyən səkkiz rəqəminin müxtəlif damğalarda, bayraqlarda möhürlərdə fərqli quruluşda işlənməsinin şahidi oluruq.

İlk olaraq biz damğa sözünə nəzər salaq. Damğa dedikdə nə başa düşürük? Damğa, rənz, simvol – bunlar mənə etibarilə eyni mahiyyətin daşıyıcılarıdır. Əminliklə deyə bilərik ki, yazı bəşər cəmiyyətinin ən böyük mədəni ixtirasıdır. Bəs yazıdan əvvəl insanlar öz ilkin təsəvvürlərini, ətraf aləmlə bağlı anlayışlarını, dünyagörüşlərini nədə əks etdirirdilər? Damğalar müxtəlif sivilizasiyaların dünyanı, təbiəti, ətraf mühiti ilkin estetik və məntiqi dərkinin təzahürüdür. Uzun əsrlərin yadigarı olan damğalar xalqların etnogenezisi, magik təsəvvürü, milli-mənəvi dəyərləri, dövlətçilik ənənələri haqqında geniş məlumat verən yığcam rəmzlərdir. Tarixi yaddaş rolunu oynayan damğalar məhv olmuş mədəniyyətlərin çiçəklən-

mə dövrünü, dəbdəbəli ömrünü, hüznü sonunu özündə kodlaşdırır. Xalqların düşüncə sisteminin dünənini və bu gününü müxtəlif işarələrlə, təsvirlərlə, elementlərlə ehtiva edən rəmzlərin kökləri müvafiq təyinat funksiyalarına istinad edir. Damğalara məişət əşyalarında, xalça və möhürlərdə, dövlət atributlarında, müxtəlif silahlarda, dini inanc yerlərində, xüsusi əhəmiyyəti olan geyimlərdə, ev və qoşqu heyvanlarının müxtəlif nahiyələrində və s. rast gəlmək olar.

Öncə biz sakral mənə daşıyıcısı olan “**Ay-ulduz**” rəmzindən danışaq. Ay-ulduz əslində bu simvolun ilkin forması deyil. Bu rənz əvvəlki “**Günəş-Ay**” atributunun hazırkı versiyasıdır. Belə güman olunur ki, *Günəş* islam dininin təsiri altında *Ulduz*ə stilizə olunmuşdur. Ulduzlar, əsasən, beşguşəli, altıguşəli, səkkizguşəli şəkildə təsvirini tapır. Ancaq hələ Günəş formasında olan ilkin nümunələr qədim kutilərin, mənəhəllərin, mişiyalıların yaşadığı ərazilərdə aparılan tədqiqat və araşdırmalar nəticəsində aşkar olunan tapıntılarda görülmüşdür. “Ay-Günəş (ulduz) rəmzlərinə Qərbi Azərbaycan, Qobustan, Gəmiqaya, Mərkəzi Asiya, Şərqi Sibir qayaüstü təsvirlərində,

Şumer, Babil, Assuriya barelyeflərində, kutilərin, mannalıların və midiyalıların maddi-mədəniyyət nümunələrində geniş təsadüf edilir” [2, s. 37]. Təbii ki, aşkarlanan rəmzlər sözü gedən ərazilərdə yaşayan qədim insanların kainatın əmələ gəlməsi haqqında inanclarının - kosmoqonik təsəvvürlərinin maddi olaraq əks etdirilməsinə duyulan ehtiyacın göstəricisidir. Əski insanların inanclarında, tapındıqları məfhumlar sırasında səma cismləri ön planda idi. Ay və Günəşə etiqad insanların yaradılışın başlanğıcını bu iki səma cisminə görməsindən irəli gəlir. Miflərdə əksini tapan bu iki obraz insanların əzəldən bəri həyatında olan qarşılıqlı ziddiyyət və əlaqə üzərində qurulan ikiliyin yaradıcısı, başlanğıcı vəzifəsini yerinə yetirir. Günəş qadın, Ay kişi başlanğıcının, Günəş istinin, Ay soyuğun təzahürüdür.

Ay-Günəş ideoqrafik rəms kimi islamdan əvvəl eradan əvvəlki minilliklərdə yaranmışdır, amma islam dininin qəbulundan sonrakı dövrlərdə də aktiv işlənmiş, hətta bir sıra müsəlman dövlətlərinin gerb, bayraq, möhürlərində təsvirini tapmışdır. “Məsələn, İbrahim Peyğəmbərin vətəni və Ay tanrısı Sinin baş ziyarətgahı olan Harran şəhərində arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılan metal sikkə üzərində Ay-Günəş rəmzi vardır ki, burada Günəş səkkizqolludur. Dərbənd qalasının daş kitabələrində təsvir olunan ornament də səkkizbucaqlıdır. Nadir şahı ithaf olunmuş “Nadir şah” xalçasında şahın taxtında məhz səkkizguşəli Ay-Günəş rəmzi vardır” [2, s. 142-143].

Biz vurğuladıq ki, Ay-Günəş sakral rəmzinin meydana gəlməsi eramızdan əvvələ gedib çıxır. Ay-Günəş simvolunun semantikasını şumerlərin mifik təfəkkürü ilə əlaqələndiririk. Şumerlər və türklərin qədimlərdən gələn etnik-mədəni əlaqələri atributivləşmiş motivdə də özünü göstərir. Bu rəms mifoloji kontekstdə belə mənalandırılır: müxtəlif dini rituallarla torpağa tapşırılan ölümlərin ruhları Orta Dünya və Ruhlar dünyası arasında olan sərhəddə çayı qayıqla keçərək öz atalarına qovuşurlar. Onları çaydan keçirən Günəş ilahəsi Uti və Aydır. Belə ki, Uti, yəni Günəş (səkkizqollu) Ayı özünə qayıq edir və nəticədə ruhları öz məskənlərinə çatdırır. Günümüzdəki Aypara-ulduz nişanın kökü buradan gəlir. Ancaq indikindən fərqli olaraq əski nişanda aypara aşağıda səkkizqollu Gü-

nəş (ulduz) ayparanın üzərində yer alırdı. Azərbaycanda eradan əvvəl üçüncü minilliyə aid olan Qobustan qayaüstü rəsmlərində rəms haqqında yayılmış rəvayətin məzmununa uyğun təsvirə rast gəlinir. Həmin bu rəsmə əks olunan Günəş səkkizqolludur. Mahiyyət etibarilə Ay-Günəş simvolunun şumer irsindəki semantikasını ilə uyğundur.

Şumerlərin təsəvvürləri ilə üst-üstə düşən məqamlardan biri də yenə Qobustan qayalarında olan illüstrativ petroqliflərin qadın (protoana, ilahə) təsvirləri ilə yan-yanı olmasıdır. “Sözü gedən ideoqrafik rəms – çoxguşəli damğa əvvəllər Tanrının rəmzi olmuş, daha sonra “Ay rəmzi” kimi qəbul olunmuşdur. Məhz bu rəmzin daha da mükəmməlləşmiş versiyası Ayı təcəssüm etdirən ilahə İnannanın simvolu olmuşdur. Bu simvolun da səkkiz qolu vardır” [2, s. 142].

Ümumiyyətlə, şumerlərin dini inanc sisteminə tanrılar panteonu mühüm əhəmiyyətə sahibdir. İnanna (İştər olaraq da adı keçir) gözəllik, sevgi ilahəsi olub ana məhəbbətini də təmsil edir. İnanna Venera planetini əks etdirir, rəmzi də səkkizguşəli ulduzdur.

Səkkizguşəli ulduz damğası türksəilli xalqların, o cümlədən Azərbaycanın mədəniyyətində geniş yayılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Dövlət rəmzlərindən biri olan Azərbaycan bayrağının üzərində də aypara və səkkizguşəli ulduz təsvir olunmuşdur. Diqqət ediləsi məsələlərdən biri də odur ki, səkkizguşəli ulduz simvoluna tək-cə müasir bayrağımızda deyil, eyni zamanda XVI əsr türk dövləti - Səfəvilərin bayraqlarında rast gəlmək mümkündür. Səfəvilərdə hakimiyyətin müxtəlif zamanlarında bayraqlar fərqli olmuşdur.

1524-cü ildə ərsəyə gəlmiş “Cahanarayı-Şah İsmayıl Səfəvi” salnaməsində Şah İsmayılın Bağ-

dada 1508-ci ildə əlində ay-ulduz təsvirli bayraq-la daxil olması haqqında məlumat verilir. Yaşıl rəng üzərində səkkizguşəli Günəşin fonunda şir təsvirli bayraqla tarixdə yadda qalmış Səfəvilər Ay və səkkizguşəli ulduz, döyüş tuğlarının ucundakı ikibaşlı qartal simvollarını dövlət rəmzi kimi müqəddəs qəbul etmişlər. Araz Qurbanov özünün “Damğalar, rəmzlər...mənim səmələr” kitabında Azərbaycan ərazisinin müxtəlif yerlərində rast gəlinən səkkizqollu Günəş və ya ulduz işarələrinin semantikasının “Günəş” mifologemi ilə birbaşa bağlantılı olduğunu qeyd edir. Səkkizqollu xaç (açə) Tanrını, Günəşi simvolizə etdiyi kimi oğuz tayfalarına məxsus onqonlardan hesab edilən qartal da simvolizə edir. Səkkiz qola malik bu işarə ikibaşlı qartal da təmsil edir. İkibaşlı qartala bədəni, quyruğu, iki caynağı, iki başı, iki qanadı səkkiz qola paralel hesab olunur. Onqonlar – alıcı quşlar oğuz türkləri ilə Tanrı arasında vasitəçi, himayədar obraz kimi çıxış edir. Hətta “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında adı keçən “çal qaraquş” oğuz türkləri üçün müqəddəslik dərəcə-sində olan qartala verilən isimlərdən biridir. Alıcı quşlara qartal, quzğun, şahin (şonqar/sunqur) və s. aiddir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın tarixi torpaqlarında məskunlaşmış qədim tayfa-lardan olan maqlar və kaspların mifik təfəkkürün-də alıcı quşlar mühüm əhəmiyyətə malik idi. İnanca görə Orta Dünya və İlahilərin Dünyası arasında vasitəçi olan alıcı quşlar ölən insanların ruhlarını qaranlıq ələmə çatdırırdılar. Buradan çı-xış edərək demək olar ki, əski düşüncədə ölən in-sanları aid olduqları yerə çatdıran Günəş-Ay da, qartal da səkkizqollu işarə ilə rəmzləndirilərək Tanrı ilə əlaqələndirilir [2, s. 133-134].

Azərbaycan bayrağında təsviri verilmiş səkkizguşəli ulduzun həm tarixi-fəlsəfi, həm də dini-ideoloji mənası vardır. Qeyd etdiyimiz kimi, ölkəmizdə qədim yaşayış məskənlərində rast gəldiyimiz Ulduz əslində Günəşi simvolizə edir. Bu da əski insanların kosmoqonik inancları ilə bağlıdır. Səkkizguşəli ulduz digər çoxguşəli ulduzlardan tarixən daha qədimdir. Bu fikir də bizə səkkizguşəli ulduz rəmzinin daha dərin ilahi-fəlsəfi məna-sının olduğunu izah edir. Yazılan tədqiqat xarak-terli məqalələrin birində qədim Midiya ərazisində aparılan qazıntı işləri nəticəsində o zaman yaşa-yan maqların aypara və səkkizguşəli ulduzla bir-gə təsvir olunduqları saxsı qabların aşkarlandığı, Tacikistan, Özbəkistan, Qırğızistan ərazisində hə-yata keçirilən arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində Göytürlərə aid üzərində aypara və səkkizguşəli ulduz təsviri olan sikkə pullar tapılması haqqında məlumat verilir. Tanınmış türk alimi Fevzi Kur-toğlu öz əsərlərində ay-ulduz simvolikasının türklərə keçidinin islami amillərlə, antik Yunan-Roma mədəniyyəti ilə bağlantısının olmadığını bildirir. Səkkizguşəli ulduz məsələsində deyilən fikirlərdən biri də “Azərbaycan” sözünün əski əlifbada səkkiz hərflə yazılmış olması ilə əlaqəli-dir. Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin birincili qurucularından olan M.Ə.Rəsulzadə dövlətçilik ənənəsində 8 əsas prinsipə əsaslanırdı ki, bu prin-siplərlə bağlı olaraq bayraqda səkkizguşəli ulduz təsvirinə yer verilməsi irəli sürülür. 8 prinsip bunlardır: türkçülük, islamçılıq, çağdaşlıq, dövlətçilik, demokratiklik, bərabərlik, azərbaycançılıq, mədəniyyətlik. Türkçülük, islamçılıq, müasirlilik triadasının müəllifinin Əli bəy Hüseynzadə olduğunu vurğulamaq yerinə düşər.

Şah İsmayıl Xətayinin qurduğu Səfəvi dövlətinin «Ay-Günəş» bayrağı (müəllifin təxmin etdiyi təsvirlər) Azərbaycan Respublikasının ay-ulduzlu Dövlət bayrağının prototiplərindən biridir.

Məqalələrin birində bu məsələyə daha ətraflı şəkildə yanaşılır. İkiçayarası mədəniyyətinin etnik xalqlarından olan şumerlərdə Ayın üç ali tanrıdan biri olması, Ay tanrısı Nannanın ətrafında olan digər ulduzlarla birlikdə əsatirləşərək Nannanın qızı – İnannaya çevrilib səkkizguşəli ulduz formasında işarələnməsi yazılır. İlahə İnannanın təmsil olunduğu planet Veneradır. Venera, yəni Zöhrə ulduzu iki kvadratin iç-içə keçməsinə yaranaraq Tanrının 4 yer və 4 göy üzərində olan hakimiyyətini bildirir. Bu iki kvadrat kənarında 4 nöqtə mərkəzdə bir nöqtə olan maq kvadratının 45 dərəcə altında fırlanması ilə səkkizguşəli ulduzu yaradır. Bayrağımızdakı səkkizguşəli ulduz maq ulduz adlanır. Ulduz semantikasının günəş mifologiyası ilə əlaqəsindən bəhs etmişdik. Qalib Quliyev maq ulduzundan danışarkən deyir ki, Günəş zenitdə olduqda 8 saçaqlı olur. Yəni 8 tamlıq rəmzidir.

Bayrağımızdakı səkkizguşəli ulduzun ifadə etdiyi mənələrdən danışanda etno-mədəni kontekstdən islami kontekstə keçid etmək lazımdır. Məqalənin əvvəlində Günəşin ulduza stilizə edilməsinin səbəbi olaraq din amilini irəli sürdük. Bununla belə tədqiqatların ulduzun Günəşi simvolizə etdiyini meydana çıxardığını qeyd etdik. İndi isə islam simvolikasında 8 rəqəminin nəyi ifadə etdiyinə baxaq. Ortodoks İslam ənənəsində humanizm hər zaman öncəlikli olmuşdur. Buna görə də 8 rəqəmi mömin olan şəxsin 8 dürüst əməlini və cənnətin səkkiz qapısını ifadə edir. Həmin səkkiz əməl bunlardır: mərhəmət, səbir, dürüstlük, sirr saxlamağı bacarmaq, sədaqət, cömərdlik, şükür etmək, təkəbbürlü olmaq. Adı keçən əməllərə riayət edən hər kəsin üzünə cənnətin qapıları açıq olacaqdır.

Yaşar Çoruhlu “Türk mitolojisinin anahatları” əsərində bu mövzuya toxunur. Səkkiz sözü türk mənşəli olduğunu demişdik. Fars dilində qarşılığı həştdir. Həm də cənnət sözünün sinonim qarşılığı olaraq behişt sözü də işlənir. Hərfi mənası səkkiz cənnətdir. Verilən fikirlərdən çıxış edərək deyə bilərik ki, cənnətin səkkiz girəcəyi, yəni qapısı var. “Qurani-Kərimdə cənnət ifadəsi ayrı-ayrı ayələrdə səkkiz fərqli adla verilir. Firdevs Cənnəti, Naim Cənnəti, Adn

Cənnəti, Vəsilə Cənnəti, Cənnət-ül-Huld, Meva Cənnəti, Dar-üs-Salam, Dar-ül-Qərar” [6].

Ümumilikdə, cənnətin səkkiz qapısı dedikdə bu sifətlərlə anılır: Reyhan qapısı, Salat qapısı, Cihad qapısı, Sədəqə qapısı, Həcc qapısı, Əfv qapısı, Eymən qapısı və Elm qapısı.

İslam dininin müqəddəs kitabı olan “Qurani-Kərim”də verilmiş Hakka surəsinə aid 15, 16, 17-ci ayələrdə qiyamət günü ərşin səkkiz mələk tərəfindən daşınacağı qeyd olunur. Bağçaların 4 və ya 8 qatlı olması da islami inancla bağlı olub cənnətin 8 qapısına işarədir. “Qurani-Kərim”də Allahın “Ol” əmri səkkiz dəfə verilir.

Müqəddəs kitabda hansısa ayə və surələrdə konkret olaraq “səkkiz cənnət” ifadəsi keçmir. Fəqət Nisa surəsinə aid 57-ci ayədə keçən “cənnətlər” ifadəsi cənnət məfhumunun topluluq anlayışını ifadə etdiyini göstərir.

Səlcuqların mədəniyyət örnəklərində, memarlıq abidələrində tez-tez səkkizguşəli ulduza rast gəlinir. Səkkiz bucağa sahib olan bu ulduza Türküstan ulduzu, Orta Asiya mənbələrinə görə Səlcuqlu ulduzu da deyilir. Bu ulduz iki kvadratin çarpazlanması ilə əmələ gəlir. İki kvadrat isə maddi və mənəvi dünyaya işarədir. Təsəvvüfdəki 8 rəqəminin mənasını özündə ehtiva edir. İslami dəyərlərə toxunan bu ulduz cənnətin səkkiz qapısını təmsil edir. Dörd əsas və dörd aralıq yönələri birləşdirən səkkiz künc zəfərin də rəmzi kimi çıxış edir. Türkiyə Cumhuriyyətinin hazırkı bayrağında ulduz beşguşəli olsa da, Osmanlı dövründə onların da bayraqlarında, pul sikkələrində səkkizguşəli ulduz öz əksini tapmışdır. Osmanlı imperiyasında III Sultan Səlim bayraqda səkkizguşəli ulduzun yer almasına qərar vermişdir. Xüsusən donanma və bəylik gəmilərinin bayraqlarında üç və ya bir ayın ortasında səkkizkünclü ulduz təsvir olunurdu.

İkiçayarası mədəniyyətinin beşiyi sayılan şumerlər, onların inancları daha qədimlərə dayanır. Onlarda Ay tanrısı İnannanın simvolu sayılan səkkizguşəli ulduz tarixin müxtəlif çağlarında səyahət edərək türk mədəniyyətinə, səlcuqlu incəsənətinə kök atmışdır. İslam dininin qəbul edilməsi ortodoks müsəlman şərqinə, ələlxüsus türklərin mədəni-dini irsinə öz töhfəsini ver-

УДК 371:351
МРНТИ 78.19.07
ВАК 09.00.08

Савердин ИМИРОВ

*магистр экономических наук, полковник,
начальник факультета Национального университета
обороны Республики Казахстан,
e-mail: Imirov67@mail.ru
DOI: <https://doi.org/10.62130/UFNQ9320>*

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ УРОВНЯ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ КУРСАНТОВ АКАДЕМИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГВАРДИИ

РЕЗЮМЕ

Данная статья посвящена методике оценки уровня правовой культуры курсантов Академии Национальной гвардии Республики Казахстан (далее – Академия) с целью выработки мер по ее повышению. На примере метода П. Вержеса проведена оценка уровня правовой культуры курсантов Академии и подготовлены предложения по совершенствованию правовой культуры курсантов Академии.

***Ключевые слова:** Национальная гвардия, Академия, курсант, правовая культура, уровень правовой культуры, критерии, показатели, оценка уровня правовой культуры, совершенствование.*

Введение.

Национальная гвардия Казахстана входит в единую систему органов внутренних дел и в соответствии с возложенными на нее задачами, успешно выполняет военную и правоохранительную функции в системе общественной безопасности государства [4].

Академия Национальной гвардии Республики Казахстан входит в единую систему военного образования страны и готовит высококвалифицированные военные кадры для Национальной гвардии, других войск и воинских формирований, а также группы курсантов из дружественных республик: Таджикистана и Кыргызстана [8].

Одним из важных военно-профессиональных качеств будущих офицеров является наличие высокой правовой культуры, который является показателем правовой зрелости и культуры в целом. Формирование правовой культуры курсантов начинается с первых дней

со дня поступления в Академию. От уровня правовой культуры каждого курсанта, каждого офицера и преподавателя зависит правовой климат в Академии, где каждый должен быть примером высокой культуры поведения, свято соблюдать военную присягу и требования воинской дисциплины, защищать свое достоинство и уважать достоинство других.

Основная часть.

Цели и задачи: Совершенствование правовой культуры курсантов является важнейшей задачей руководства, органов военного управления, профессорско-преподавательского состава Академии. С целью повышения эффективности данного процесса необходимо изучить и рассмотреть критерии, показатели и методики оценки уровня правовой культуры курсантов, провести оценку уровня правовой культуры курсантов Академии и разработать предложения. Для этой цели определены задачи исследования – выбрать оптимально возможные варианты методик оценки уровня

правовой культуры курсантов и разработать предложения по ее совершенствованию.

Материалы и методы исследования:

Под правовой культурой курсантов понимается как - важное морально-нравственное и профессиональное качество личности курсанта, ценностное ядро его общей и профессиональной культуры, где совокупность правовых знаний, взглядов, качеств, отношений и поведения, позволяет ему успешно осуществлять правовую деятельность в военной, учебной, служебной и общественной сфере [1].

Для того, чтобы оценить уровень правовой культуры курсантов Академии необходимо определить ее критерии и показатели. Критерий – это признак, позволяющий оценить, определить и классифицировать какое-либо явление или феномен [7].

Основными критериями правовой культуры курсантов являются: полнота правовых знаний, устойчивость моральных ценностей и правовых убеждений, личностных правовых установок, результат действий и мотивы, умение самостоятельно определять свое правовое поведение в повседневной жизни и служебной (воинской) деятельности.

Нравственными критериями правовой культуры курсантов можно считать: сформированность морально-нравственных и правовых качеств, их устойчивость, нормативность поведения и повседневная деятельность.

Частными критериями, позволяющие оценить уровень правовой культуры курсанта являются:

- курсант знает необходимый объем правовых знаний, имеет навыки и умеет анализировать и обобщать правовую информацию, правильно трактовать нормативные правовые акты;

- курсант способен правильно оценить общественные явления с точки зрения правовых норм и активная гражданская позиция;

- курсант умеет дифференцировать (различать) правовые и общечеловеческие ценности;

- курсант знает основы законопослушного поведения и умеет применять правовые знания на практике;

- курсант овладел навыками выстраивания отношений с другими людьми (курсантами, командирами, преподавателями, сверстниками, гражданскими лицами и т. д.);

- курсант имеет устойчивый иммунитет к негативному влиянию внешних факторов, пренебрежительно относится к фактам правонарушений и негативным явлениям в обществе и воинской среде.

Результаты/обсуждение:

Уровень правовой культуры курсантов можно оценивать по следующим индикаторам (показателям):

1. Уровень знаний курсантами правовых норм и принципов: — уровень знаний основных положений Конституции страны, военного законодательства, прав и обязанностей военнослужащего, уставных требований воинской службы, а также общепризнанных принципов и норм международного права. Определяется:

- по результатам тестирования или зачетов курсантов по правовым дисциплинам;

- оценки знаний курсантами основных правовых норм и принципов в рамках изучения правовых дисциплины (зачеты и экзамены), а также в ходе участия в мероприятиях по правовой тематике.

2. Уровень понимания курсантами этики и профессиональных стандартов: — степень принятия и уважительного отношения к нормам права, требованиям законов и воинских уставов, уклада воинской службы. Определяется:

- по результатам самооценки курсантов или их оценка преподавателями по уровню понимания этических норм и профессиональной этики;

- наблюдения за повседневным поведением курсантов, и оценка поведения курсантов в различных ситуациях связанных с применением права;

3. Практическое применение курсантами своих правовых знаний и навыков: — исполнительность, сознательное и добросовестное исполнение воинского долга, конституционных и служебных обязанностей. Показатели:

- выполнение курсантами требований общевоинских уставов, распорядка дня и уставного внутреннего порядка в повседневной жизни;

- дисциплинированность и сознательное повиновение, неукоснительное выполнение требований законов, уставов, командиров и начальников;

- поведение курсантов и поступки при возникновении различных ситуаций, выполнение практических заданий, связанных с применением права;

- умение и навыки правоприменительной деятельности, соблюдения правил воинской этики и культуры поведения;

- состояние воинской дисциплины, законности и правопорядка среди курсантского состава;

- нулевая терпимость к правонарушениям, умение давать правовую оценку противоправным действиям, оказывать помощь людям, оказавшимся в конфликтной ситуации;

- толерантность и уважение к правам и свободам граждан, традициям и обычаям народа Казахстана.

4. Уровень осознанности и активности курсантов: – стремление к социальной успешности, самостоятельности, умение правильно организовывать свое профессиональное развитие, в контексте правовых знаний и умений. Показатели:

- мотивация курсантов к самосовершенствованию, законопослушанию, самостоятельному изучению своих прав и обязанностей, требований правовых норм и правил;

- активное участие курсантов в обсуждении рассматриваемых вопросов при проведении тематических вечеров, устных журналов, дискуссий, викторин, семинаров и конференций на правовую тематику;

- выступление курсантов на общих собраниях личного состава по обсуждению поступков и нарушений со стороны коллег-курсантов, а также в симуляции судебных процессов или других практических упражнений.

- самооценка курсантов по уровню осознанности своих прав и обязанностей, правильное реагирование на объективную критику со стороны командиров и товарищескую критику сослуживцев.

- отношение курсантов и преподавателей к проводимым правовым мероприятиям, отклики и пожелания в ходе процесса по вопросам эффективности методов и подходов к формированию правовой культуры;

- оценка удовлетворенности и результативности обучения со стороны курсантов и участников, по завершению мероприятий на правовую тематику.

Характерные признаки правовой культуры отражены ниже в таблице (см. таблицу №1):

Таблица 1. Характерные признаки правовой культуры курсантов

№ п.п.	Качества	Наиболее характерные признаки правовой культуры
11	Морально-нравственные качества	- нравственность; гуманность; патриотизм; честность; доброта; - добросовестность; отзывчивость; порядочность; правдивость; - преданность; верность слову; гордость за принадлежность к Национальной гвардии.
22	Правовые знания, навыки и умения	- твердые знания законов страны, уставов и наставлений, умение правильно применять свои правовые знания в повседневной деятельности; - знание своих прав и обязанностей как гражданина, военнослужащего; - знание международных норм права; - навыки использования правовых знаний, умения мониторинга законов и правильной трактовки правовых положений.

33	Личностные и волевые качества	<ul style="list-style-type: none"> - интеллект, способности, целеустремленность; - самостоятельность и стремление к самообразованию, самовоспитанию; - активность; коммуникативные способности; решительность; - стойкость и твердость; настойчивость в достижении целей; - уважительное отношение к сослуживцам; отсутствие вредных привычек; - умение работать с людьми, создание нормальных взаимоотношений с товарищами; бескорыстное отношение к чужой собственности; - умение анализировать свои действия и поступки, и давать оценку.
44	Дисциплинированность	<ul style="list-style-type: none"> - сознательное соблюдение требований законов, общевоинских уставов, правовых и военно-уставных норм; - соблюдение принципа единоначалия и сознательное повиновение; - точное и строго соблюдение распорядка дня; - исполнительность и старательное отношение к обязанностям; - уважительное отношение к командирам, начальникам, сослуживцам; - вежливость и тактичность в отношении со старшими командирами и начальниками, сослуживцам; - соблюдение правил ношения военной формы одежды; - негативное отношение к нарушениям сослуживцев: принципиальность в отношении к нарушителям; - образцовый внешний вид и строевая подтянутость. <p>Неукоснительное соблюдение правил воинского этикета и культура поведения в обществе.</p>
55	Ответственность (Исполнительность)	<ul style="list-style-type: none"> - высокое качество выполнения распоряжений, без контроля со стороны командира; - аккуратность и добросовестность в выполнении поручений; - точное выполнение поставленной задачи; - способность пренебречь личными интересами, преодолеть трудности для выполнения поставленной задачи; - своевременное и точное выполнение приказов и распоряжений - доведение начатого дела до конца; - добросовестное отношение к обязанностям.

Естественно, вышеуказанные показатели и характерные признаки правовой культуры равнозначны и связаны между собой, взаимно дополняют друг друга, их выделение в некотором смысле является условным и относительным. Однако по этим показателям и признакам в целом можно оценить уровень сформированности правовой культуры у курсантов, и можно использовать как основу в дальнейшей работе по ее совершенствованию.

Хряпин Ю.Н. [9], считает, что тот или иной показатель сформированности соответствующих качеств, представляет собой совокупность основных признаков, раскрывающих норму, высший уровень развития соответствующего качества личности курсанта. Чтобы отвечать своему назначению, признаки должны в сово-

купности по каждому критерию раскрывать сущность соответствующего качества применительно к особенностям и возможностям курсантов: охватывать все основные виды их деятельности, характеризовать самостоятельное поведение курсантов в различных ситуациях - в учебе, службе, в быту, они должны отражать достаточно устойчивые, повторяющиеся проявления качества, быть сравнительно легко наблюдаемыми [9].

Данные характерные признаки дают возможность устанавливать уровень сформированности правовой культуры у курсантов, видеть тенденцию их развития, оценить эффективность по ее характерным признакам, что подтверждено в ходе исследования.

По утверждению В.Я. Пиндус [6, с. 199–

204] правовая культура личности включает в себя три компонента:

— когнитивный компонент – правовую познавательную активность личности;

— мотивационно-ценностный компонент – мотивация, переход правовых знаний в сферу сознания;

— деятельностный компонент – решение ситуационных правовых задач, принятие решений в нестандартных правовых ситуациях.

В соответствии с вышеуказанными компонентами для оценки уровня правовой культуры курсантов необходимо выбрать критерии.

В нашем исследовании выбран когнитивный компонент, критерии которого стали инструментами оценки уровня правовой культуры курсантов.

Когнитивный компонент является теоретической основой правовой культуры, где определяются знание законодательства страны, принятие правовых норм и ответственности, осознание своих прав, свобод и обязанностей, своего социального статуса в обществе [3].

Таблица с показателями уровня сформированности правовой культуры курсантов отражена ниже (см.таблица 2).

Таблица 2 Показатели уровня сформированности правовой культуры курсантов.

Показатели	Высокий	Средний	Низкий
Когнитивный критерий	- твердые правовые знания, качеств, взглядов и убеждений; - социально-правовая активность и обладание уверенными навыками действий при правовых ситуациях; - умение давать объективное разъяснение основным положениям законов и НПА.	- недостаточные правовые знания, неустойчивость во взглядах и убеждениях в действенность правовых норм; - неуверенность при правовой ситуации и неумение проектировать свои действия; - посредственная интерпретация законов и НПА.	- поверхностные правовые знания; - слабые навыки проектирования своих действий в рамках правового поля; - интерпретация законов и НПА в личных интересах.

Первоначально, по методике П. Вержеса [2] проведена оценка сформированности представлений курсантов о правовой культуре, где уровень представлений о правовой культуре курсантами выявлялся методом подсчета встречаемости положительных правовых установок (на основании частоты не менее 10 раз), по общим процентным показателям:

– от 0 до 50% - базовый уровень представлений курсантов о правовой культуре;

– от 50% до 75% - достоверный уровень представлений;

– от 76% до 100% - оптимальный уровень представлений.

Обработка данных показала, что базовый уровень представлений о правовой культуре

курсантов отмечается у 35.2%; достоверный уровень - у 39.3%, оптимальный уровень у 15.5%.

Использование данной методики позволила оценить уровень представлений курсантов о правовой культуре. Низкий показатель показали курсанты 1-го курса. Средний уровень показали курсанты старших курсов (3-4), которые более осведомлены о правовой культуре и имеют базовые правовые знания.

Далее были разработаны тесты на выявление уровня правовой культуры у курсантов. Тесты содержали 25 вопросов, результаты ответов оценивались от 0 до 5 баллов, при этом ответы дифференцировались в соответствии с тремя уровнями сформированности правовой культуры курсантов (таблица 2):

1) высокий - от 80 до 100 баллов (правовая компетентность);

2) средний - от 55 до 80 баллов (правовая грамотность);

3) низкий - от 5 до 55 баллов (правовая индифферентность).

Полученные ответы были классифицированы по уровням сформированности правовой культуры курсантов. В результате чего, уровень сформированности правовой культуры курсантов распределились следующим образом:

– высокий уровень сформированности правовой культуры курсантов наблюдается у 10.4%;

– средний уровень у 48.1%;

– низкий уровень у 41.5%.

На основании полученных результатов исследования, определение уровней сформированности правовой культуры у курсантов можно производить по следующим индикаторам:

- - если все характерные признаки свойственны курсантам, то уровень правовой культуры можно считать высоким;

- - если половина признаков, то это показатель можно отнести к среднему уровню;

- - если меньше половины признаков, составляющих критерий правовой культуры, то уровень следует считать низким.

В процессе оценки уровней сформированности правовой культуры курсантов, мы имеем возможность получить необходимые и достаточные сведения для планирования и организации правовой и воспитательной работы по совершенствованию правовой культуры.

Так, наличие высокого уровня сформированности правовой культуры позволяет закрепить достигнутые результаты и продолжить использовать проверенные формы и методы правовоспитательной работы с курсантами, мотивировать курсантов к самовоспитанию.

Если имеет место показатели среднего уровня правовой культуры, то следует сосредоточить свои усилия в тех направлениях, где просматриваются слабые характерные признаки, определить конкретные цели, скорректировать мероприятия в текущих планах, где

предусмотреть фронтальную или групповую работу с курсантами.

Если уровень правовой культуры оценен как низкий, то для ее повышения потребуются более углубленный анализ, необходимо провести широкую информационно-пропагандистскую работу, организовать адресную правовую работу по группам, взводам, в том числе индивидуальную работу с курсантами.

Таким образом, проведенная оценка уровня правовой культуры курсантов показала, что уровень правовой культуры курсантов ниже среднего, недостаточный из-за слабой обеспеченности правовыми знаниями, умениями и навыками. Данные результаты предполагают принятие организационных, социально-правовых и воспитательных мер по совершенствованию правовой культуры курсантов в Академии.

На основании полученных результатов проведенного научного исследования для совершенствования правовой культуры курсантов предлагается следующие организационные мероприятия:

- проводить регулярные факультативные курсы по правовому обучению курсантов и офицерского состава;

- разработать комплексную систему воспитательных и правовых мероприятий по привитию качеств правовой культуры у курсантов;

- создать условия и обеспечить курсантов учебно-методическими материалами и источниками для самостоятельного изучения правовых норм;

- применять инновационные методы и формы педагогического воздействия правовое сознание курсантов;

- создавать правовые условия (кейс-стади, ролевые игры, тренинги) для применения курсантами своих правовых знаний на практике.

По мнению, Муса Е.Т., сам процесс формирования правовой культуры длительный, определенную роль в нем играют правовые знания и опыт, правоприменительные и правовые реалии, а также правовая культура об-

щества. Этот процесс идет по двум направлениям: изучение правовых норм и их применение на практике [5, с.476].

Заключение/выводы:

Таким образом, высокая правовая культура курсантов заключается в твердых правовых знаниях, взглядах и убеждениях, объективной логикой законных действий при выполнении возложенных на них гражданских, служебных, функциональных обязанностей.

Исследования и опытная работа показали, что компоненты, критерии и показатели правовой культуры необходимы для определения уровня правовой культуры и выработки мер по ее дальнейшему совершенствованию.

Показателями оценки эффективности процесса служат моральные, нравственные и правовые качества: целеустремленность, дисциплинированность, ответственность, законопослушание, дружелюбие и доброжелательность, уважение прав других, компетентность, личная примерность и др. Обобщенным критерием сформированности правовой культуры у курсантов являлось их нормативное поведение в повседневной деятельности.

Оценка этих компонентов, критериев и по-

казателей позволило определить области для дальнейшего улучшения данного процесса, выработать методологические подходы, и разработать комплексно-целевую программу по совершенствованию правовой культуры, которая должна выступать как часть процесса усвоения личностью курсанта необходимых правовых знаний, умений, навыков и личностных качеств в учебно-воспитательной системе. Эффективность процесса совершенствования правовой культуры у курсантов достигается использованием всех средств правового воспитания, форм, приемов и способов воспитательного (педагогического) воздействия на сознание, чувства и волю курсантов.

Формирование правовой культуры курсанта должен быть важным требованием подготовки профессиональных военных кадров для Национальной гвардии и неотъемлемым компонентом профессионального обучения. Следовательно, усилия органов военного управления Национальной гвардии, профессорско-преподавательского состава Академии необходимо направить на совершенствование правовой культуры курсантов.

Список использованной литературы:

1. Авторское свидетельство № 47127 от 7 июня 2024 года, выдан РГП «Национальный институт интеллектуальной собственности» МЮ РК.
2. Vergès P. L'Evocation de l'argent: une méthode pour la définition du noyau central d'une representation // Bulletin de psychologie. – 1992. - Т. XLV.
3. Газзаева Е.Г., Тарадонов С.В., *Правовая культура военнослужащих и основные тенденции ее развития* // Научный вестник Гуманитарно-социального института. - 2020. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42729487>.
4. Закон Республики Казахстан «О Национальной гвардии Республики Казахстан» №274-УЗРК от 10.01.2015 г. (с изм.и доп. от 01.07.2023г.). Ст.1,2,3,18,27 см. [Эл. ресурс]. - Режим доступа: <https://akorda.kz.ru/152636>. [Дата обращения: 14.05.2024].
5. Муса Е.Т., *Оценка уровня правовой культуры военнослужащих военно-морской силы Республики Казахстан*. Журнал «Образование и право» № 4 • 2021. С.476
6. Пиндус В.Я., *Формирование правовой культуры военнослужащих по призыву в условиях досуговой деятельности* / В.Я. Пиндус // *Социально-культурная анимация: от идеи к воплощению*: материалы X Междунар. форума 22 - 23 апреля 2016 г. / под ред. Е.И. Григорьевой, Н.Н. Ярошенко. – М.: МГИК, 2017. – Вып. 10. – С. 199–204.
7. Темяков И.А. *Правовое воспитание – основное направление деятельности по формированию правовой культуры военнослужащих*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovoe-vospitanie-osnovnoe>

napravlenie-deyatelnosti-po- formirovaniyu-pravovoy-kultury-voennosluzhaschih

8. Устав государственного учреждения «Академия Национальной гвардии Республики Казахстан». Утвержден приказом заместителя Министра внутренних дел Республики Казахстан – Главнокомандующим Национальной гвардией №341 от 10.08.2022 года. Зарегистрирован в Департаменте юстиции МЮ РК по СКО №970540000130 от 17 августа 2022 года.

9. Хряпин Ю.Н. *Совершенствование процесса поэтапного формирования профессиональных качеств у курсантов ВУЗов войск связи* [Электронный ресурс]: Дис. канд. пед. наук : 13.00.01.-М.: РГБ, 2003 (Из фондов Российской Государственной библиотеки). <http://diss.rsl.ru/diss/03/0063/030063028.pdf>

Saverdin İMIROV

MİLLİ QVARDİYA AKADEMİYASI KURSANTLARININ HÜQUQ MƏDƏNİYYƏTİ SƏVİYYƏSİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏ METODLARI

XÜLASƏ

Bu məqalə Qazaxıstan Respublikası Milli Qvardiya Akademiyasının (bundan sonra Akademiya) kursantlarının hüquq mədəniyyətinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi metodologiyasına, onun təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasına həsr edilmişdir. P.Vergesin metodundan istifadə etməklə Akademiya kursantlarının hüquq mədəniyyətinin səviyyəsi qiymətləndirilmiş və Akademiya kursantlarının hüquq mədəniyyətinin yüksəldilməsi üçün təkliflər hazırlanmışdır.

Açar sözlər: Milli Qvardiya, Akademiya, kursant, hüquq mədəniyyəti, hüquq mədəniyyətinin səviyyəsi, meyarlar, göstəricilər, hüquq mədəniyyəti səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, təkmilləşdirmə.

Saverdin İMIROV

METHODS OF ASSESSING THE LEVEL OF LEGAL CULTURE CADETS OF THE NATIONAL GWARD ACADEMY

SUMMARY

This article is devoted to the methodology of assessing the level of legal culture of cadets of the Academy of the National Guard of the Republic of Kazakhstan hereinafter the Academy in order to develop measures to improve it. Using the example of the P. Verges method, Naval Forces of the Republic of Kazakhstan. The results of the test and the applied method of P. Verges, the assessment of the level of legal culture the Academy cadet was carried out and proposals were prepared to improve the legal culture of the which were carried out in order to assess the level of legal culture of the Academy cadets.

Key words: National Guard, Academy, cadet, legal culture, level of legal culture, criteria, indicators, assessment of the level of legal culture, improvement.

UOT 343.2/7

Musa MƏHƏRRƏMOV*Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyasının**magistranı, polis kapitanı**e-mail: musa_308@mail.ru*DOI: <https://doi.org/10.62130/GGS11827>

ƏMƏLIYYAT-AXTARIŞ FƏALIYYƏTİ NƏTİCƏLƏRİNİN CİNAYƏT PROSESİNDƏ SÜBUT KİMİ İSTİFADƏ EDİLMƏSİNİN XÜSUSIYYƏTLƏRİ

XÜLASƏ

Əməliyyat-axtarış tədbirləri həyata keçirilərkən cinayət-prosessual fəaliyyətini həyata keçirən orqana təqdim edilən materiallar müvafiq sənədlərin aparılması qaydasını və yoxlanılmasını nəzərdə tutmur və bununla da praktikada problemlər yaradır. Bu problemi həll etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsinə yeni əlavələr edilməlidir

Açar sözlər: Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri, sübutlar, cinayət prosesi, istintaq hərəkətləri, qərar.

ƏAF -nin nəticələrinin cinayət prosesində sübut kimi istifadə edilməsinin hüquqi əsaslarını əməliyyat-axtarış və cinayət prosesual qanunvericiliyin uyğun müddəaları təşkil edir. AR cinayət-prosessual qanunvericiliyində bu fəaliyyətlə bağlı həm 1923, həm də 1960-cı illərdə qəbul edilmiş məəcəllələrdə heç bir norma təsbit olunmamışdır. İlk dəfə Azərbaycanda ƏAF-nin nəticələrindən istifadə edilməsi məsələləri 01 sentyabr 2000-ci ildə qüvvəyə minmiş CPM-də və 28.10.1999-cu il tarixli “ƏAF haqqında” Qanunda öz əksini tapmışdır. AR CPM-in 137-ci maddəsi belə adlanır: “ƏAF-in gedişində əldə edilmiş materiallardan sübut kimi istifadə edilməsi”. “ƏAF haqqında” Qanunun 16-cı maddəsi AR CPM-in bu maddəsi ilə nisbətə uğurlu ifadə edilərək “ƏAT-nin nəticələrindən istifadə edilməsi” kimi qeyd olunsa da, bütünlüklə qüsursuz deyildir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası CPM-nin 137 və “ƏAF haqqında” Qanunun 16.1-ci maddəsinin dispozişiyalarında qeyd olunmuşdur ki, ƏAF nəticəsində əldə edilmiş materiallar “ƏAF haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa uyğun əldə olunduqda və Azərbaycan Respublikası CPM-in tələblərinə uyğun təqdim edildikdə və yoxlanıldıqda cinayət tə-

qibi üzrə sübut kimi qəbul edilə bilər. CPM-in 137-ci maddəsinin adından belə yalnız təəssürat yaranır ki, ƏAF-nin nəticələri hazır sübut kimi çıxış edir və həmin sübutlar CPM-in müəyyənləşdirdiyi qaydada təqdim olunduqda və yoxlanıldıqda cinayət təqibi üzrə sübut kimi istifadə olunma bilər. Buna görə də hesab edirik ki, maddənin sonunda “sübut kimi istifadə edilə bilməsi” qeyd olunsa daha uğurlu olar. Həmçinin maddənin adında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti gedişində əldə edilmiş materiallar yazılmasına baxmayaraq, dispozişiyasında nəticəsində əldə edilmiş materiallar qeyd edilmişdir. Hesab edirik ki, materialın təqdim olunması fəaliyyətin gedişində deyil, məhz nəticəsində həyata keçirilə bilər. Buna görə də fikrimizcə, AR CPM-in 137-ci maddəsinin adının “Əməliyyat axtarış fəaliyyətinin nəticəsində əldə edilmiş materiallardan sübut kimi istifadə edilə bilməsi” şəklində qeyd olunması məqsədəmüvafiqdir.

Diqqət yetirilməli məqam ondan ibarətdir ki, cinayət prosesual qanunvericilikdə ƏAF nəticəsində əldə edilmiş materialların təqdim edilmiş qaydaları, habelə onların yoxlanılması qaydaları barədə heç bir göstəriş yoxdur.

Hüquq ədəbiyyatlarında qeyd olunur ki, ƏAF

nəticəsində əldə edilmiş materialların CP-ni həyata keçirən orqana təqdim edilməsinin tənzimlənməsi üçün, ilk növbədə, ƏAF nəticəsində əldə edilmiş materiallara, yəni əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri kateqoriyasına anlayış verilməlidir [23, s.198].

Azərbaycan Respublikası CPM-in kommentariyasının müəlliflərinin təklif etdiyi anlayışa əsasən əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri dedikdə, törədilən və hazırlanan cinayətlərin qarşısının alınması, törədilmiş cinayətlərin aşkarlanması və açılması, cinayətləri törədən, hazırlayan və ya artıq törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi, istintaq, təhqiqat və məhkəmə orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarışı, naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi üzrə ƏAF-ni həyata keçirən orqanların “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunla müəyyən edilmiş qaydada əldə etdiyi faktiki məlumatlar başa düşülür [15, s.393].

Nəzərə almaq lazımdır ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti gedişində yalnız faktiki məlumatlar deyil, əşyalar, sənədlər və ya digər informasiya daşıyıcıları da əldə oluna bilər. Buna görə də qeyd olunan anlayış, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin anlayışını tam olaraq əhatə etməyəcəkdir. Bununla bağlı digər mənbələrdə göstərilmişdir ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinə təkcə faktiki məlumatları deyil, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişində əldə edilmiş maddi əşyalar, sənədlər, həmçinin texniki vasitələrin tətbiqi ilə əlaqədar əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrini əks etdirən maddi məlumat daşıyıcılarını aid etmək lazımdır [24, s.54].

Buna görə də hesab edirik ki, ƏAF-nin nəticələri dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin həyata keçirdikləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticəsində “ƏAF haqqında” Qanuna uyğun olaraq əldə etdikləri məlumatlar, sənədlər və əşyalar başa düşülür. Bu anlayışın “ƏAF haqqında” Qanuna əlavə edilməsi məqsədmüvafiq olardı. Həmin anlayışın AR CPM-ə əlavə edilməsini ona görə məqsədmüvafiq hesab etmirik ki, cinayət prosesini həyata keçirən orqan üçün ƏAF-nin bütün nəticələri deyil, yalnız cinayət işinin başlanması üçün səbəb və əsas kimi çıxış

edə biləcək, istintaq (məhkəmə) hərəkətlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün faydalı ola biləcək, həmçinin sübut kimi istifadə edilə biləcək nəticələri əhəmiyyətlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ƏAF nəticəsində cinayət prosesi üçün əhəmiyyət kəsb edən nəticələr əldə olunmaya da bilər. Buna görə də həmin anlayışın yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ümumi formada “ƏAF haqqında” Qanuna əlavə edilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik.

Qeyd etdiyimiz kimi, ƏAF-nin nəticələrinin hamısı deyil, məhz cinayət işinin başlanması üçün səbəb və əsas kimi çıxış edə biləcək, istintaq (məhkəmə) hərəkətlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün faydalı ola biləcək, həmçinin sübut kimi istifadə edilə biləcək nəticələri əhəmiyyətlidir. Buna görə də təklif edirik ki, “ƏAF-nin nəticələrinin prosesual əhəmiyyəti” adlı maddənin “ƏAF haqqında” Qanuna əlavə olunması məqsədmüvafiq olar. Həmin maddənin dispoziyası aşağıdakı kimi olmalıdır:

Cinayət prosesini həyata keçirən orqana əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri təqdim olunur:

- 1) cinayət işinin başlanması üçün səbəb kimi;
- 2) istintaq və digər prosesual hərəkətlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün
- 3) Cinayət Prosesual Məcəllənin 137-ci maddəsinə uyğun olaraq sübut kimi istifadə edilə bilməsi üçün

1. Cinayət işinin başlanması üçün səbəb kimi ƏAF-nin nəticələrindən istifadə olunması mövcud qanunvericilikdə öz əksini müstəqil norma kimi tapmasa da, AR CPM-nin 208.0.2-ci maddəsinə əsasən “təhqiqatçı cinayət haqqında məlumatı təhqiqat orqanının əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən əməkdaşlarından aldıqda bu cinayət işinin başlanması üçün səbəb olur” norması işlənmişdir. Fikrimizcə bu norma ƏAF-nin nəticələrindən cinayət işinin başlanması üçün səbəb kimi istifadə edilməsi üçün kifayət edir və bu halın ayrıca bir normada verilməsinə ehtiyacın olmadığı qənaətinə gəlməliyik.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrindən cinayət işinin başlanması üçün səbəb kimi istifadə olunması barədə B.M.Əsgərov qeyd edir ki, “ƏAF-nin nəticələrindən yalnız konkret cinayət

işə üzrə sübut kimi istifadə olunmur. Təcrübə göstərir ki, ƏAF-nin nəticələrindən cinayət işi başlamaq üçün səbəb kimi, istintaq fərziyyələrinin irəli sürülməsi və istintaqın planlaşdırılması məqsədi ilə, istintaq hərəkətlərinin hazırlanması və keçirilməsi, onların icrası zamanı daha məqsədəuyğun taktiki üsulların seçilməsi məqsədi ilə, həmçinin cinayət işi ilə heç bir əlaqəsi olmayan inzibati hüquq rejimlərinin təmin olunması məqsədi ilə istifadə olunur. Lakin bu mühüm məsələlərin qanunun ruhundan irəli gəlməsinə baxmayaraq ƏAF-ni tənzimləyən maddədə konkret olaraq öz əksini tapmamışdır. Fikrimizcə, bu hal həmin normanın əhəmiyyətini azaldır. Buna görə də yuxarıda qeyd etdiyimiz məsələlərin gələcəkdə vahid bir norma çərçivəsində birləşdirilməsi və təsbit olunmasını məqsədəuyğun hesab edirik” [16, s.86].

Bununla əlaqədar olaraq, F.Məmmədov əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrindən cinayət işinin başlanması üçün səbəb və əsas kimi istifadə edilməsi üçün onların müəyyən tələblərə cavab verməli olduğunu qeyd edir və tələblərə aid edir: “əməliyyat-axtarış tədbirinin nəticələrinin konkret cinayət işinə aid olması (yəni əməliyyat yolu ilə əldə edilmiş məlumatlarla konkret cinayət işi arasında sıx əlaqə olmalıdır), müvafiq əməliyyat-axtarış tədbirinin keçirilməsinin qanuniliyi, yəni əməliyyat-axtarış qanunvericiliyinə uyğun olaraq həyata keçirilməsi, cinayət-prosesual qanunvericiliyində sübutlarla iş, cinayət işinin başlanması qaydası və əsaslarını müəyyən edən müddəalarına riayət edilməsi, gizlilik rejiminin təmin edilməsi, bu işə təqdim olunan məlumatların həcmindən dəqiq müəyyən edilməsini nəzərdə tutur ki, bu zaman həmin məlumatlar iki tələbə cavab verməlidir: 1) əməliyyat-axtarış fəaliyyəti vəzifələrinin həlli üçün əhəmiyyətə malik olmalıdır; 2) dövlət sirri ola məlumatların mühafizəsini təmin etməlidir [17, s.29-30].

2. İstintaq və digər prosesual hərəkətlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün əsasən qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilən əməliyyat-axtarış tədbirlərinin nəticələrindən istifadə olunur. Ona görə ki, məxfi materialların açıqlanması mümkün olmadığından cinayət prosesini həyata keçirən orqan həmin materiallardan istiqamətlən-

dirici məlumat kimi, istintaq və ya digər prosesual hərəkətlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi, habelə ayrı-ayrı istintaq hərəkətlərinin taktiki baxımından effektivliyinin təmin edilməsi üçün istifadə edə bilirlər. İlk istintaq hərəkətlərinin aparılması mərhələsində ƏAF-nin, xüsusən də qeyri-aşkar əməliyyat-tədbirlərinin həyata keçirilməsi həmin hərəkətlərin effektivliyi baxımından vacibdir. Bu tədbirlərdən hadisə yerində olmuş, cinayətin törədildiyi yerə yaxın olan vətəndaşların sorğusu, soraqlaşma kimi tədbirlərin aparılması son dərəcə əhəmiyyətlidir. Bu zaman ƏAT ilə əldə edilən məlumatlara əsasən cinayəti gözü ilə görən və istintaq üçün zəruri məlumatlara malik olan şəxslər aşkar edilə bilər. Belə şəxslər haqqında əldə edilmiş məlumatlar gecikdirilmədən dərhal təhqiqatçıya və ya müstəntiqə ötürülməlidir. Dindirmə istintaq hərəkətinin keçirilməsi üçün məhz bu formada əldə edilmiş əməliyyat məlumatlarından istifadə, istintaq hərəkətlərinin daha keyfiyyətli keçirilməsinə kömək edə bilər.

İbtidai istintaqın ilkin mərhələsində olduğu kimi, onun sonrakı gedişində də ƏAF-nin nəticələrindən istiqamətləndirici məlumat kimi istifadə edilməsi mümkündür. “Bu mərhələdə adətən ittiham elan etmə, qətimkan tədbirlərinin seçilməsi, təqsirləndirilən şəxsləri ifşa edən sübutların sonradan toplanılması və yoxlanılması haqqında məsələlər öz həllini tapır, cinayət-prosesual qanunun cinayət işi üzrə sübut edilməli halların tədqiqinin tam və obyektiv olması haqqında tələblərinin yerinə yetirilməsi problemi kəskin şəkildə ortaya çıxır” [21, s.89].

3. Cinayət-Prosesual Məcəllənin 137-ci maddəsinə uyğun olaraq sübut kimi istifadə edilə bilməsi üçün ƏAF-nin nəticələri “ƏAF haqqında” Qanuna uyğun əldə olunmalı və CPM-in tələblərinə uyğun təqdim edilərək yoxlanılmalıdır. Təqdim etmənin forması ƏAF-nin nəticələrinin istifadə olunması barədə qeyd etdiyimiz hər üç hala aid olduğundan bu barədə bir qədər sonra məlumat verəcəyik. Hazırda isə məhz sübut kimi istifadə olunması üçün ƏAF-nin nəticələrinin CPM-in tələblərinə uyğun yoxlanılması məsələsinə diqqət yetirmək istədik.

Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar öz-özlüyündə sübut hesab

edilmir. Onlar sübut statusu almaq üçün cinayət-prosessual qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş sübutların toplanılma, yoxlanılma və qiymətləndirilməsini nizama salan normalara uyğun olaraq cinayət prosesinə daxil edilməlidir. Burada diqqət yetirilməli məqam ondan ibarətdir ki, aşkar üsullarla keçirilmiş ƏAT-nin əldə edilmə mənbəyini və məqsədini aşkar göstərmək mümkün olduğundan həmin nəticələrin sübutlar siyahısına daxil edilməsi daha asan baş verir. Ona görə ki, həmin nəticələr AR CPM-nin 125.1-ci maddəsinə əsasən sübutların mümkünlüyü tələblərinə cavab verir. Qeyri-aşkar üsullarla keçirilən ƏAT-nin əldə olunma mənbəyini açıqlamamaq mümkün olmadığından onların AR CPM-nin 125-ci maddəsinin tələbləri baxımından sübut kimi mümkün hesab edilməsi çətinləşir. Bəzi mütəxəssislər cinayət-prosessual sübut etmədə belə materiallardan istifadəni qeyri-mümkün sayır və onları heç bir halda sübut kimi qəbul etmirlər. Məsələn, E.A. Dolya göstərir ki, cinayət prosesində sübutların yeganə qanuni üsulu istintaq və məhkəmə hərəkətlərinin icrasıdır [25, s.35].

B.T.Bezlepkin belə fikirlə çıxış etmişdir ki, müəyyən hallarda qeyri-aşkar əməliyyat-axtarış üsulu ilə əldə edilmiş və əldə edilmə mənbəyi konspirasiya baxımından göstərilməyən və ya göstərilməsi mümkün olmayan materiallar sübut qismində qəbul edilə bilər. Müəllifin qənaətinə görə, bu yalnız mühüm şərtlə, daha dəqiq desək həmin materialın mənbəyinin və əldə edilmə üsulunun sübut etmə üçün əhəmiyyət kəsb etmədiyi halda mümkündür [20, s.100].

Bundan başqa müəlliflər S.A.Zaystseva, L.M.Zeynalova, N.A.Qromov və digər mütəxəssislər “məhkəmənin bütün hallardan xəbərdar olması” fikrini optimal hesab etmirlər. Onların qənaətinə görə məhkəmənin bütün halları aydınlaşdırması mümkün deyil, məhkəmə yalnız iş üzrə həqiqətin müəyyən edilməsi üçün zəruri olan halları bilməlidir. Bu halların həcmi isə sübut etmə predmetinin hədləri ilə ciddi şəkildə şərtlənmişdir [22, s.86-87].

Biz də qeyd olunan müəlliflərin fikri ilə razılışırıq və bildirik ki, qeyri-aşkar üsullarla həyata keçirilən ƏAT-nin nəticəsində əldə edilmiş materialların mənbəyi, bu məlumatların mötəbərliyi

baxımından cinayət prosesini həyata keçirən orqan üçün əhəmiyyətsiz ola bilər. Məsələn, qeyri-aşkar üsulla keçirilmiş insanların güdülməsi ƏAT zamanı müəyyən şəxslərin əks olunduğu fotoşəkil onun kim tərəfindən, hansı üsulla və hansı şəraitdə çəkilməsindən asılı olmayaraq cinayət prosesini həyata keçirən orqan üçün dəyərlidir və sübut əhəmiyyətinə malikdir. Burada əsas diqqət yetirilməli məqam ondan ibarətdir ki, “insanların güdülməsi” tədbiri qanunda nəzərdə tutulmuş qaydada məhkəmə qərarı ilə və ya təxirəsalına bilməyən hallarda keçirilmiş olsun. Buna görə də təqdim olunmuş materialların yoxlanılması dedikdə, ilk növbədə onların “ƏAF haqqında” Qanuna uyğun əldə olunmasının qanuniliyinin araşdırılması başa düşülməlidir. Əgər təqdim edilən məlumatların əsaslandığı ƏAT-nin qanun pozuntusu ilə həyata keçirildiyi meydana çıxarsa, onlar sübut etmədə istifadə oluna bilməz. ƏAF-nin nəticəsində əldə edilmiş materialların “ƏAF haqqında” Qanuna uyğun olaraq əldə edilməsinin yoxlanılmasını aşağıdakı mərhələlərdə göstərə bilərik:

-ƏAF-nin insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının pozulub-pozulmaması ilə əldə edilib-edilməməsi aydınlaşdırılmalıdır. Bu zaman məhkəmə qərarı ilə keçirilən ƏAT-də məhkəmə qərarının, həmçinin təxirə salına bilməyən hallarda ƏAF-nin subyektinin əsaslandırılmış qərarı ilə həmin qərarın 48 saat ərzində məhkəmə nəzarətini həyata keçirən məhkəməyə və ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərilməsini və qeyd olunan subyektlər tərəfindən qəbul edilməsini təsdiq edən müşayiət məktublalarının surətləri cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilməlidir.

-Cinayət təqibi orqanları təqdim edilmiş əməliyyat materiallarını yoxlayarkən ƏAT-nin keçirilməsi üçün səbəblər və əsasların mövcud olub-olmamasını da aydınlaşdırmalıdırlar. Bu zaman cinayət təqibi orqanları ƏAT-nin həyata keçirilməsi barədə məhkəmənin, istintaq orqanının və ya ƏAF-nin səlahiyyətli subyektinin qərar qəbul etməsini şərtləndirən halların mövcudluğuna xüsusi diqqət yetirilməlidirlər. Belə ki, “ƏAF haqqında” Qanunun 11-ci maddəsində ƏAF-nin həyata keçirilməsi üçün səbəb və əsasların siyahısı dəqiq olaraq göstərilmişdir.

ƏAF nəticəsində əldə edilmiş materialların “ƏAF haqqında” Qanuna uyğun əldə edilməsi yoxlanıldıqda və hər hansı qanun pozuntusu aşkar edilmədiyi halda həmin materialların CPM-in tələblərinə uyğun olaraq sübut kimi yoxlanılması həyata keçirilməlidir.

Hüquq ədəbiyyatlarında əməliyyat materiallarının yoxlanılması CPM-in 144-cü maddəsinə əsasən sübutların yoxlanılması ilə əlaqələndirilir. Hesab edirik ki, ƏAF-nin nəticələrinin birbaşa olaraq AR CPM-nin 144-cü maddəsinə uyğun olaraq yoxlanılmasını doğru hesab etmək olmaz. Ona görə ki, ƏAF-nin nəticələri birbaşa olaraq sübut kimi qəbul olunmur. Qeyd olunan AR CPM-nin 144-cü maddəsi isə məhz sübutların yoxlanması adlanır. Sübutların növləri isə konkret olaraq Azərbaycan Respublikası CPM-nin 124.2-ci maddəsində göstərilmişdir. Buna görə də əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri onların növündən asılı olaraq müvafiq istintaq hərəkətləri ilə yoxlanılmalıdır. Məsələn, əgər əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticəsi konkret sənəddən, yaxud əşyadan ibarətdirsə, cinayət prosesini həyata keçirən orqanın ilk işi sənədə, yaxud əşyaya baxış keçirmək olmalı və müvafiq baxış protokolu tərtib olunmalıdır. Bu zaman cinayət prosesini həyata keçirən orqanın qərarı ilə əşya maddi sübut kimi də tanına bilər. Yaxud sənəd və ya əşya xüsusi biliklərin tətbiqi ilə öyrənilməli olarsa, ekspertiza istintaq hərəkətinin də təyin edilməsi və həyata keçirilməsi mümkündür. Təqdim edilmiş nəticələr informasiyanın maddi daşıyıcılarında əks olunduğu hallarda da cinayət prosesini həyata keçirən orqan ilk növbədə onlara baxış keçirməlidir. Qeyd olunan istintaq hərəkətlərinin protokolları ilə, artıq əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri cinayət prosesual qanunvericiliyin 124.2-ci maddəsində olan sübutlar siyahısına daxil ediləcəkdir və bundan sonra cinayət prosesual qanunvericiliyin 144-cü maddəsinə əsasən iş üzrə toplanmış digər sübutlarla birlikdə onların yoxlanması həyata keçirilə bilər.

ƏAF-nin nəticələrinin prosesual əhəmiyyəti və cinayət prosesinə təqdim olunma istiqamətləri barədə məlumat verdiyimizə görə təqdim etmənin prosesual qaydalarına aydınlıq verməyə çalışaq.

Cinayət-prosesual fəaliyyətin ən mühüm və

spesifik xüsusiyyəti, bu fəaliyyətin prosesual hərəkətlərin və prosesual qərarların məcmusunu ehtiva etməsində özünü göstərir. Başqa sözlə, hər bir hərəkət və hər bir qərar prosesual xarakter daşmalı və qanunda onun forma və məzmunu barədə göstərişlər nəzərdə tutulmalıdır. Belə ki, AR CPM-in 137-ci maddəsində ƏAF-nin nəticələrinin həmin Məcəllənin tələblərinə uyğun təqdim edilməsi barədə müddəaya yer verildiyindən, həmin təqdim etmə hərəkətinin prosesual qaydaları da mütləq qanunda öz əksini tapmalı idi. Təəssüf ki, bu sahədə böyük bir boşluğun olması aşkardır.

Təcrübə göstərir ki, ƏAF-nin nəticələri bir qayda olaraq ibtidai istintaq zamanı sübut etmədə istifadə edilməsi üçün təqdim olunur. Cinayətlərin açılması və onların istintaqının uğurla aparılması, işin həlli üçün zəruri olan sübutların toplanılması əməliyyat məlumatlarının daha erkən mərhələlərdə əldə olunaraq istifadə edilməsini tələb edir. Bundan əlavə təhqiqat və ibtidai istintaq mərhələsində göstərilən məlumatların əldə edilməsinin qanuniliyinin və onların mənbəyinin yoxlanması üçün geniş imkanlar vardır.

Son dövrlərə qədər hüquq ədəbiyyatlarında təqdim edilən materialların məzmun və forması ilə bağlı müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. Ədəbiyyatlarda demək olar ki, əksər müəlliflər əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrinin cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim olunmasının ən optimal üsulu kimi müvafiq qərarın qəbul edilməsini əsaslandırırlar. Belə ki, hüquq ədəbiyyatında prosesual qərarların tərtib olunmasına dair qanunda göstərilən ümumi qaydaları rəhbər tutaraq hesab etmək olar ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin təhqiqatçıya, müstəntiqə, prokurora və ya məhkəməyə təqdim edilməsi haqqında qərar sənədin adı, onun çıxarıldığı yer və vaxt, ƏAF-ni həyata keçirən orqanın rəhbərinin rütbəsi və vəzifəsi, hansı əməliyyat-axtarış tədbirinin və hansı məqsədlə keçirildiyini, həmin tədbir nəticəsində hansı materialların əldə edilməsi, əməliyyat-axtarış tədbirinin həyata keçirilməsi üçün məhkəmə qərarının olması, qərarın çıxarılmasının əsası haqqında məlumatlar öz əksini tapmalı, “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunun 10-cu, 11-ci, 13-cü və 14-cü

maddələrinə istinad olunmalıdır. Qərarda göstərilən sənədlərin siyahısı da əks olunmalıdır.

Qonşu ölkələrin bu sahədə təcrübələrinə diqqət yetirsək, görə bilərik ki, Rusiya Federasiyası “ƏAF haqqında” federal qanununun 11-ci maddəsində qeyd olunmuşdur ki, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin təhqiqatçıya, müstəntiqə və ya məhkəməyə təqdim edilməsi əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqan rəhbərinin qərarı əsasında şöbə normativ aktlarında nəzərdə tutulmuş qaydada həyata keçirilir [18 s.241].

Bununla əlaqədar olaraq Rusiya Federasiyasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrinin təhqiqata, istintaqa, prokurora və ya məhkəməyə təqdim edilməsi qaydası haqqında Təlimat” təsdiq edilmişdir. Təlimatın 10-cu bəndində nəticələrin təqdim edilməsi barədə qərar müəyyən edilir və əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri iki icraatda tərtib edilir. Bunlardan birincisi cinayət prosesini həyata keçirən orqana göndərilir, ikincisi əməliyyat qeydiyyat işinin materiallarına əlavə olunur. Bəzi müəlliflərin fikrinə görə nəticələrin təqdim edilməsi haqqında qərar tək cə əməliyyat deyil, həm də cinayət işi üçün vacib olan prosesual hazırlıqdır. Əməliyyat bölməsinin rəhbərinin imzası bu nəticələrin təqdim edilməsinin əməliyyatçının topladığı materiallar barədə şəxsi rəyi olmadığını, əməliyyat - axtarış fəaliyyətini həyata keçirən orqanın qərarı olduğunu vurğulayır. Bu qərarın əsasında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri cinayət işində istifadə oluna və daha sonra sübuta çevrilə bilər [19, s.30].

Bizim fikrimizcə, təqdim etmə barədə sənədin növündən asılı olmayaraq müvafiq ƏAF subyektinin rəhbəri həmin sənədi öz imzası və möhürü ilə təsdiq edirsə, həmin sənəd əməliyyatçının topladığı materiallar barədə şəxsi rəyinin olmadığı qənaətinə gəlməyə əsas verir. Bunun üçün hökumət sənədin qərar formasında tərtib olunmasına ehtiyac yoxdur. Təqdim etmə forması olaraq arayışın seçilməsini məqsədmüvafiq hesab edirik.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, ƏAF-nin bütün nəticələri deyil, yalnız cinayət işinin başlanması üçün səbəb kimi çıxış edən, istintaq (məhkəmə) hərəkətlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün faydalı ola biləcək, həmçinin

sübut kimi istifadə edilə biləcək nəticələri təqdim edilir. Odur ki, ƏAF-nin nəticələrini rəsmiləşdirilməsinin aşağıdakı iki mərhələdə müəyyən edə bilərik:

1) Konkret ƏAT-nin həyata keçirilməsi və nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi. “Dövlət sirri haqqında” Qanunun 5.4.1-ci maddəsinə əsasən ƏAF-nin qüvvə və vasitələri, mənbələri, metodları, planları və nəticələri dövlət sirri hesab olunur. AR CPM-nin 200.4-cü maddəsinə əsasən dövlət sirrini açıqlayan sübutlar qapalı məhkəmə iclasında tədqiq olunur.

2) ƏAT-nin nəticələrinin təqdim edilməsi. ƏAT-nin nəticələri cinayət prosesini həyata keçirən orqana əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən səlahiyyətli subyektin rəhbərinin imzası və möhürü ilə təsdiq edilmiş arayışla təqdim edilməlidir. Arayışda keçirilmiş ƏAT-nin adı, keçirilməsinə səbəb və əsas olan hallar, həmin tədbirin nəticəsində cinayət prosesi üçün əhəmiyyətli olan hansı halların aşkar edildiyi öz əksini tapmalıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, ƏAF-nin nəticələri eyni orqan daxilində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektə cinayət prosesini həyata keçirən subyektə verilməklə yanaşı, başqa orqanın cinayət prosesini həyata keçirən subyektinə və ya məhkəməyə də təqdim edilə bilər. Bu halda qeyd etdiyimiz məlumatların əks olunduğu, ƏAF subyektinin rəhbərinin imza və möhürü ilə təsdiq olunmuş arayış müşayiət məktubu ilə göndərilməlidir.

Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi “Dövlət sirri haqqında” Qanunun 5.4.1-ci maddəsinə əsasən, ƏAF-nin qüvvə və vasitələri, mənbələri, metodları, planları və nəticələri dövlət sirri hesab olunur. AR CPM-nin 285.6-cı maddəsinin tələblərinə əsasən müstəntiq cinayət işinin materialları ilə təqsirləndirilən şəxsi, müdafiəçisini, zərərçəkmiş şəxsə və onun nümayəndəsini tanış edərkən həmin sənədlərdən çıxarış etməyə, surət çıxarmağa, foto şəklini çəkməyə icazə verməməlidir.

Qeyd olunanlara əsasən, qüvvədə olan cinayət-prosessual qanunvericilikdə və “ƏAF haqqında” Qanunda ƏAF-nin nəticələrinin cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilməsi və yoxlanılması ilə bağlı qaydaların olmamasını nə

zərə alaraq, mövcud problemin həlli üçün AR “ƏAF haqqında” Qanuna “Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri və prosessual əhəmiyyəti” adlı yeni 16-1-ci maddənin, AR CPM-nə “Əməliyyat axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materialların cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilməsi və yoxlanılması” adlı 137-2-ci maddənin əlavə olunmasını təklif edirik:

Maddə 16-1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri və prosessual əhəmiyyəti

16-1.1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar (əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri) dedikdə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektlərinin həyata keçirdikləri əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticəsində bu Qanuna uyğun olaraq əldə etdikləri məlumatlar, sənədlər və əşyalar başa düşülür.

16-1.2. Cinayət prosesini həyata keçirən orqana əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələri təqdim olunur:

- 1) cinayət işinin başlanması üçün səbəb kimi;
- 2) istintaq və digər prosessual hərəkətlərin həyata keçirilməsi və həyata keçirilməsi üçün
- 3) Cinayət Prosesual Məcəllənin 137-ci maddəsinə uyğun olaraq sübut kimi istifadə edilə bilməsi üçün

Maddə 137-2. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nə-

ticəsində əldə edilmiş materialların cinayət prosesini həyata keçirən orqana təqdim edilməsi və yoxlanılması

137-2.1. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticəsində əldə edilmiş materiallar eyni müvafiq icra hakimiyyəti orqanı daxilində əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirən subyektə cinayət prosesini həyata keçirən subyektə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin rəhbərinin imzası və möhürü ilə təsdiq edilmiş arayışla təqdim edilməlidir. Arayışda keçirilmiş əməliyyat-axtarış tədbirlərinin adı, keçirilməsinə səbəb və əsas olan hallar, həmin tədbir nəticəsində cinayət prosesi üçün əhəmiyyətli olan hansı halların aşkar edildiyi öz əksini tapmalıdır. Digər müvafiq icra hakimiyyəti orqanının cinayət prosesini həyata keçirən subyektinə və ya məhkəməyə əməliyyat-axtarış fəaliyyəti subyektinin rəhbərinin imza və möhürü ilə təsdiq olunmuş arayış müşayiət məktubu ilə göndərilməlidir.

137-2.2. Cinayət prosesini həyata keçirən orqanlara təqdim olunmuş əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticəsində əldə edilmiş materiallar “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanuna uyğun əldə olunması baxımından və əldə edilmiş materialların növündən asılı olaraq müvafiq istintaq hərəkətləri ilə yoxlanılmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995
2. Azərbaycan Respublikasının 30.12.1999-cu il tarixdə qəbul edilmiş, 01.09.2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş Cinayət Məcəlləsi
3. Azərbaycan Respublikasının 14.07.2000-ci il tarixdə qəbul edilmiş, 01.09.2000-ci il tarixdə qüvvəyə minmiş Cinayət Prosesual Məcəlləsi
4. Azərbaycan Respublikasının “Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında” Qanunu, 28 oktyabr 1999
5. Azərbaycan Respublikasının “Kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyəti haqqında” Qanunu 29 iyun 2004
6. Azərbaycan Respublikasının “Dövlət sirri haqqında” Qanunu, 07.09.2004
7. “Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında” 28 iyun 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu
8. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. “Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında”, 19 iyun 2001-ci il
9. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin “AR CPM-nin 137 və 445.2-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” 12.02.2015-ci il tarixli qərarı
10. Allahverdi Mahmudov. Cinayət mühakimə icraatında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrindən istifadənin elmi-nəzəri problemləri. Monoqrafiya. Bakı, 2021. 158 səh.
11. Allahverdi Mahmudov. Cinayət mühakimə icraatında əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrindən istifadə problemləri. Hüquq üzrə elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2008. 137 səh.

12. Oqtay Zeynalov. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin gedişində əldə edilmiş materiallardan sübut kimi istifadə edilməsi problemləri. Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2017. 143 səh.

13. B.M.Əsgərov. Cinayət işləri üzrə sübutetmədə əməliyyat-axtarış informasiyasından istifadənin problemləri. Monoqrafiya. Bakı, 2018. 301 səh.

14. Könül Süleymanova. İbtidai istintaqda sübutların mümkünlüyü. Hüquq elmləri namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2005. 156 səh.

15. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası. Ümumi hissə. C.H.Mövsumovun redaktəsi ilə. Bakı, 2012. 680 s.

16. Əsgərov B.M. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin nəticələrindən istifadə olunmasının bəzi məsələləri haqqında. Keçid dövründə Azərbaycan Respublikasında dövlət və hüquq quruculuğunun aktual problemləri. Elmi məqalələr məcmuəsi. 1-ci buraxılış. Bakı, 2002, s. 86.

17. Məmmədov F. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəticələrinin sübutlar sistemində yeri və əldə edilməsi üsulları. Bakı, Qanunçuluq № 9. 2004, s. 29-30.

18. Вагин О.А, Гаврилов Б.Я., Горяинов К.К., Овчинский В.С., Осипенко А.Л., Федеров А.В., Черников В.В, Чечетин А.Е. Комментарии к Федеральному закону Об оперативно-розыскной деятельности 3-е издание Москва, 2021. С 575

19. Оперативно-розыскная деятельность в XXI веке. /С. И. Захарцев, Ю. Ю. Игнащенко, В. П. Сальников. Москва, 2015. С 399

20. Безлепкин В.Т. О реализации оперативно-розыскной информации в процессе доказывания и особенности ее оценки // Проблемы надежности доказывания в советском уголовном процессе. М., 1991, с. 70.

21. Словарь оперативно-розыскной деятельности / Авт. сост. проф. А. Ю. Шумилов. М. : Изд., Шумилова И. И., 2004, 168 с.

22. Зайцева С.А., Зейналова Л.М., Громов А.Н., Царева Н.П., оперативно-розыскная деятельность:совершенствование форм вхождения ее результатов в уголовный процесс. Москва 2004, с. 20.

23. Козусев А.Ф. Мазин В.Т О некоторых проблемах представления результатов оперативно-розыскной деятельности для использования в уголовном судопроизводстве// Следственная практика. 2003

24. Халиков А.Н. Представления результатов оперативно-розыскной деятельности органов предварительного расследования (по положению инструкции от 17.04.2007)

25. Доля Е.А. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности. М., Спарк, 1996, с.111

Муса МАГЕРРАМОВ

ПРОБЛЕМЫ, ВОЗНИКАЮЩИЕ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ МАТЕРИАЛОВ, ПОЛУЧЕННЫХ В РЕЗУЛЬТАТЕ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

РЕЗЮМЕ

При осуществлении оперативно-розыскной деятельности материалы которые предоставляются органу осуществляющую Уголовно-процессуальную деятельность не предусматривается порядок и проверку надлежащих документов тем самым вызывая на практике проблемы. Для решения данной проблемы должны быть внесены новые дополнения в Уголовно-процессуальный кодекс АР.

Ключевые слова: Результаты оперативно-розыскной деятельности, доказательство, уголовный процесс, следственные действия, постановление

Musa MAHARRAMOV

PROBLEMS ARISING DURING THE USE OF MATERIALS OBTAINED AS A RESULT OF INVESTIGATIVE ACTIVITIES AS EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS**SUMMARY**

Summarizing, because the procedure for submitting and checking the materials obtained as a result of operational-search activities to the body conducting criminal proceedings is not reflected in the law, problems arise in practice. For the regulation of the issue, the adoption of a new norm called "Procedure for submission and verification of the materials obtained during the operation-search activity to the body carrying out the criminal process" was considered appropriate for the purpose.

Key words: Results of operational search activity, evidence, criminal process, investigative actions, decision.

UOT 342.7

Elşad MƏMMƏDOV*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyasının IV kurs tələbəsi**e-mail: elsadmamedov2003@gmail.com*DOI: <https://doi.org/10.62130/URJW7479>

AZƏRBAYCANDA HÜQUQ VƏ AZADLIQLARIN KONSTITUSION TƏMİNATI

XÜLASƏ

Bu məqalə Azərbaycan Respublikasında vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini, Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə bu sahədə həyata keçirilən siyasətin əsas istiqamətlərini və Prezident İlham Əliyevin davam etdirdiyi insan hüquqları və azadlıqları siyasətini təhlil edir. Məqalədə Azərbaycanın hüquq sistemindəki əsas dəyişikliklər, qanunvericilik islahatları, beynəlxalq insan hüquqları standartlarının ölkədə tətbiqi və vətəndaşların fundamental hüquqlarının qorunması istiqamətində atılan addımlar araşdırılır. Məqalə, həmçinin insan hüquqlarının qorunması və hüquqi təminatların inkişafı üçün Azərbaycanın əldə etdiyi nailiyyətlər barədə ətraflı məlumat verir.

***Açar sözlər:** hüquq və azadlıqlar, Heydər Əliyev dövrü, İlham Əliyev dövrü, korrupsiyaya qarşı mübarizə, strateji tədbirlər və islahatlar, insan hüquqlarının qorunması, demokratik proseslər.*

Azərbaycanda hüquq və azadlıqların inkişafı qədim dövrlərdən başlayaraq müasir dövrə qədər müxtəlif dövrlərdə fərqli təsirlərə məruz qalaraq formalaşmışdır. Qədim dövrlərdə əsasən adət-ənənələrə əsaslanan hüquq normaları mövcud idi. Orta əsrlərdə Azərbaycan ərazisində, əsasən Səfəvilər İmperiyasının təsiri altında, şəriət hüququ üstünlük təşkil edirdi. Hüquq və azadlıqların qorunması, əsasən dini qaydalara əsaslanaraq həyata keçirilirdi. XIX əsrdə Rusiya İmperiyasının tərkibinə daxil olduqdan sonra Rusiya qanunları tətbiq edilməyə başlandı. Şəriət məhkəmələri müəyyən məhdudiyyətlərlə fəaliyyət göstərməyə davam etsə də, əsas hüquqi proseslər artıq Rusiya qanunlarına uyğun şəkildə tənzimlənirdi. Bu, Azərbaycan cəmiyyətində hüquq və azadlıqlara yeni yanaşmanın formalaşmasına təsir etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü, hüquq və azadlıqlar baxımından xüsusi bir mərhələ idi. Cümhuriyyət dövründə demokratik hüquqların təmin edilməsi sahəsində əhəmiyyətli addımlar atıldı. Məsələn, qəbul olunan Konstitusiya layihəsi ölkədə demokratik idarəetmə sistemini təmin etməyə və insanların hüquq və azad-

lıqlarını qorumağa yönəlmişdi. Lakin Sovet İttifaqı dövründə hüquq və azadlıqlar Sovet qanunlarına əsaslanaraq tənzimlənirdi. Hüquq və azadlıqlar formal olaraq mövcud olsa da, sərt nəzarət altında idi. 1991-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan hüquq sistemində əsaslı islahatlar həyata keçirdi. 1995-ci ildə Konstitusiyaya qəbul edildi, bu da insan hüquq və azadlıqlarının təmin etmək üçün əsas çərçivəni yaratdı. Hazırda Azərbaycanda hüquq və azadlıqlar beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə qorunur və bu istiqamətdə mütəmadi olaraq islahatlar aparılır. Ümumiyyətlə, insan hüquqları - insan təbiətinə xas olan və onsuz mövcud ola bilməyən qaydalar məcmusudur. Beynəlxalq müstəvidə hüquq və azadlıqların müdafiəsi üçün qəbul edilmiş ən məşhur sənədlərdən biri, insan ləyaqətinin əsas prinsipinə əsaslanan İnsan Hüquqlarının Ümumdünya Bəyannaməsidir. Azərbaycanda insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin gücləndirilməsi üçün ən mühüm hadisə 1993-ci ildə müstəqilliyin bərpa edilməsi oldu. XX əsrin sonlarında geniş dünyagörüşlü və uzaqgörən Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi Azərbaycan Respublika-

sının yenidən ayağa qalxıb, möhkəmlənməsinə əsas verdi. Dahi Liderimizin söyləri nəticəsində 1995-ci il noyabrın 12-də referendum - ümumxalq səsverməsi yolu ilə Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası qəbul edilmişdir. Konstitusiyamızın II bölməsində “Əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr” təsbit edilmişdir. Konstitusiya vətəndaşların əsas hüquq və azadlıqlarını təmin edir, o cümlədən ifadə azadlığı, sərbəst toplaşma azadlığı, vicdan və dini inancların azadlığı, şəxsi toxunulmazlıq hüququ və qanun qarşısında bərabərlik prinsiplərini ehtiva edir [1, s.2-3]. Bu hüquqların qorunması və həyata keçirilməsi üçün məhkəmə sistemi və prokurorluq mühüm rol oynayır. Prokurorluq qanunun aliliyini təmin etmək, ictimai asayiş qorumaq və dövlətin qanunlarına əməl olunmasını nəzarət etmək vəzifəsini daşıyır. Prokurorluq orqanları cinayət işlərinin araşdırılması, dövlətin və vətəndaşların hüquq və mənafələrinin müdafiəsi sahəsində mühüm funksiyalar yerinə yetirir. Azərbaycanda prokurorluğun fəaliyyətinin əsas prinsipləri müstəqillik, obyektivlik və qanunçuluqdur. Məhkəmə sistemə gəldikdə isə, Konstitusiyamıza əsasən, Azərbaycanda məhkəmə hakimiyyəti dövlət hakimiyyətinin üç əsas qolundan biridir və əsas vəzifəsi qanunların ədalətli və obyektiv şəkildə tətbiq edilməsidir. Məhkəmə sistemi müstəqil hakimlər tərəfindən idarə olunur və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunmasını təmin etmək üçün fəaliyyət göstərir. Məhkəmə sistemi müxtəlif pilləli struktura malikdir: birinci instansiya məhkəmələri, apellyasiya məhkəmələri və Ali Məhkəmə, habelə Konstitusiya Məhkəməsi, hansı ki, Konstitusiyaya uyğunluğu yoxlayır və konstitusiya hüquqlarının müdafiəsi ilə məşğuldur. Xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, qanunvericilik tədbirləri çərçivəsində yeni hüquq sisteminin fəaliyyət göstərməsi üçün Ulu Öndərin dövründə Cinayət, Cinayət-Prosessual, Mülki, Mülki Prosesual, Əmək, Ailə, İnzibati Xətalər, Gömrük, Vergi və digər məcəllələri, “Notariat haqqında”, “Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında”, “Təhqiqat, istintaq, prokurorluq və məhkəmə orqanlarının qanunsuz hərəkətləri nəticəsində fiziki şəxslərə vurulmuş ziyanın ödənilməsi haqqında”, “Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən məhkəməyə şikayət edilməsi haq-

qında” və digər qanunlar qəbul edilib [3, s. 3]. Dahi Lider Heydər Əliyev insan hüquqları və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində geniş siyasət aparmışdır. Heydər Əliyev insan hüquqları və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində geniş siyasət yürütmüşdür. 22 fevral 1998-ci ildə Heydər Əliyev “Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında” Fərman imzalayıb. Bu fərman Azərbaycanın korrupsiyaya qarşı ilk ciddi addımı idi və dövlət idarəetməsində şəffaflığın artırılması məqsədilə qəbul edilmişdir. Fərman korrupsiya hallarının qarşısının alınması, dövlət idarəçiliyində etik qaydaların tətbiqinin təmin edilməsi və vətəndaşların dövlət orqanlarının fəaliyyəti barədə məlumatlandırılmasını hədəfləyirdi. Bu fərmanın məqsədi dövlət orqanlarında korrupsiya hallarının qarşısının alınması və korrupsiyaya qarşı təsirlili mübarizə mexanizmlərinin yaradılması idi. Heydər Əliyev dövründə, həmçinin 1995-ci ildə qəbul edilmiş Konstitusiya, siyasi hüquq və azadlıqların təmin edilməsində mühüm sənəd olmuşdur. Heydər Əliyev Konstitusiyanın əsas müəllifi olmuş, hüquq və dövlət idarəçiliyi sahəsində bütün bilik və təcrübəsini ona sərf etmişdir. O, Konstitusiyanın demokratik dövlətin əsası kimi əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirmiş və prezidentlik fəaliyyəti dövründə onun təkmilləşdirilməsi üzərində davamlı olaraq çalışmışdır. Yeni Konstitusiyanın lahiyəsini hazırlamaq üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin sədrliyi ilə xüsusi komissiya yaradılmışdır. Konstitusiya lahiyəsi ümumxalq müzakirəsindən sonra 1995-ci il noyabrın 12-də keçirilən Azərbaycan Respublikası referendumunda qəbul edilmiş və noyabrın 27-dən qüvvəyə minmişdir. Lakin Ulu Öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti yalnız hüquq və azadlıqların bəyan olunması ilə kifayətlənməyib, onların təminat və müdafiə mexanizmlərinin işlənməsində ifadə olunub. Bununla bağlı Ümummilli Liderin 22 fevral 1998-ci il tarixli “İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında” Fərmanı və 18 iyun 1998-ci il tarixli “İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncamı xüsusi qeyd olunmalıdır [2,s.3-4]. Bu sənədlər Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması və inkişafı sahəsində mühüm əhəmiyyət

yət kəsb edirdi. Burada dövlət orqanlarının vəzifələrini, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyətini və insan hüquqlarının qorunması üçün zəruri tədbirləri müəyyən edildi. Azərbaycanda insan hüquqları beynəlxalq insan hüquqları standartları ilə uyğunlaşdırıldı. Bu, Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla, xüsusilə BMT və digər hüquq mühafizə təşkilatları ilə əməkdaşlığını gücləndirdi. Bütün bunlar ölkəmizdə müasir hüquq məktəbinin əsasını qoydu və insan hüquqları elminin inkişafında dönüş nöqtəsi yaratdı. Siyasi partiyaların fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar, seçki qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" Qanun da həmin dövrdə qəbul edilmişdir. Bu Qanun, vətəndaşların dövlət orqanlarına müraciət etmə hüququnu, müraciətlərin icra olunması prosedurlarını və dövlət orqanlarının vətəndaşların müraciətləri ilə bağlı öhdəliklərini tənzimləyirdi. İnsan hüquqlarının qorunması məqsədilə 2002-ci ildə Ombudsman təsisatı yaradılmış və "İnsan Hüquqlarının Müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı" qəbul edilmişdir. Burada əsas məqsəd insan hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının pozulması halları ilə bağlı müraciətlərin araşdırılması idi. Mətbuat azadlığının inkişafı üçün də tədbirlər görülmüş və "Mətbuatın inkişafına dair Dövlət Proqramı" qəbul edilmişdir. Bu proqram, mətbuatın inkişafını, informasiya azadlığını, medianın müstəqilliyini və jurnalistlərin peşə fəaliyyətinin qorunmasını dəstəkləyirdi. Bu tədbirlər demokratik proseslərin inkişafına və insan hüquqlarının qorunmasına böyük töhfə vermişdir. Prezident İlham Əliyevin insan hüquqları və azadlıqlarının təmin edilməsi siyasəti Azərbaycan Respublikasının hərtərəfli inkişafına, daxili sabitliyin və sülhün qorunmasına, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə, demokratik proseslərin inkişafına və ölkənin beynəlxalq mövqeyinin gücləndirilməsinə yönəlmişdir. Onun prezidentlik dövründə bu sahələrdə bir çox strateji tədbirlər və islahatlar həyata keçirilmişdir. İlham Əliyevin rəhbərliyi altında ölkədə hüququn üstünlüyünün və hüquqi dövlət prinsiplərinin təmin edilməsi məqsədilə geniş hüquqi islahatlar həyata keçirilmişdir. Bu islahatlar hüquq-mühafizə orqanlarının səmərəliliyinin artırılması, məhkəmə sisteminin müasirləşdirilməsi və

qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını əhatə edir. Bu tədbirlər ölkədə hüquqi dövlətin güclənməsinə və hüquq pozuntularının qarşısının alınmasına şərait yaratmışdır. Prezident İlham Əliyevin dövründə demokratik institutların inkişafına da böyük diqqət yetirilmişdir. 13 may 2004-cü ildə qəbul edilmiş "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında" Qanun, korrupsiya ilə mübarizə tədbirlərini müəyyən edirdi. Qanun korrupsiyaya qarşı mübarizədə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını qoruyurdu. Korrupsiya ilə mübarizə məqsədilə həmin ilin dekabr ayında "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında Dövlət Proqramı" da qəbul edilmişdir. Həmçinin Azərbaycanda siyasi partiyaların fəaliyyəti üçün daha geniş imkanlar yaradılmış, Milli Məclisin işinin təkmilləşdirilməsi, regional və yerli idarəetmənin gücləndirilməsi istiqamətində tədbirlər görülmüşdür. Bu islahatlar ölkədə siyasi plüralizmin və demokratik proseslərin inkişafına töhfə vermişdir. İnsan hüquqlarının qorunması sahəsində də əhəmiyyətli addımlar atılmışdır. Ombudsman təsisatı yaradılmış, insan hüquqlarının pozulmasına qarşı müdafiə mexanizmləri gücləndirilmişdir. İnsan hüquqlarının qorunması sahəsində qanun pozuntuları ilə bağlı cəzalandırma tədbirləri sərtləşdirilmiş və hüquqların müdafiəsi üçün beynəlxalq standartlara uyğun mexanizmlər tətbiq edilmişdir. Həmçinin mətbuat və ifadə azadlığı sahəsində də irəliləyişlər əldə olunmuşdur. Mətbuatın müstəqilliyinin dəstəklənməsi, jurnalistlərin hüquqlarının qorunması və keyfiyyətli, obyektiv məlumatların yayılması üçün şəraitin yaradılması prioritet vəzifələrdən biri olmuşdur. Bunun nəticəsində mətbuatın fəaliyyəti genişlənmiş və ictimai nəzarət güclənmişdir. Prezident İlham Əliyev sosial sahəni də diqqətdən kənar saxlamamışdı, bu sahədə mühüm addımlar atılmışdır. Sosial mühafizə sistemi genişləndirilmiş, təhsil və sağlamlıq kimi əsas sahələrdə ciddi islahatlar aparılmışdır. İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə sosial-iqtisadi proqramlar həyata keçirilmiş, əhalinin rifahının yüksəldilməsi, təhsilin keyfiyyətinin artırılması, ətraf mühitin qorunması və ictimai sektorun inkişafı üçün tədbirlər görülmüşdür. Ölkədə həyat səviyyəsinin artırılması, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, davamlı və balanslaşdırılmış inkişafın təmin edilməsi, infrast-

rukturun modernləşdirilməsi və səmərəli idarəetmə sisteminin qurulması məqsədilə, 2012-ci ildə cənab İlham Əliyev, ölkənin 2020-ci ilə qədər sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün strateji hədəfləri və prioritetləri müəyyən edən sənəd qəbul etmişdir. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasının əsas məqsədi Azərbaycanın regional və qlobal miqyasda rəqabətqabiliyyətini artırmaq, sosial rifahı yüksəltmək və müasir, innovativ iqtisadiyyat yaratmaqdır [12, s.1-2]. Prezident İlham Əliyevin beynəlxalq siyasətə xüsusi önəm verməsi də qeyd olunmalıdır. Azərbaycan beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuş, insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində beynəlxalq standartlara uyğunlaşmaq üçün beynəlxalq partnyorlarla sıx əməkdaşlıq etmişdir. Beynəlxalq təcrübə mübadiləsi və birgə proqramlar çərçivəsində ölkənin insan hüquqları sahəsindəki təcrübəsi zənginləşdirilmişdir. Həmçinin Azərbaycanda təhsil sisteminin müasirləşdirilməsi, təhsil müəssisələrinin infrastrukturlarının təkmilləşdirilməsi, elmi-texniki potensialın inkişafı üçün də yeni proqramlar hazırlanmışdır. 2021-ci ildə İlham Əliyev tərəfindən "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" haqqında Sərəncam qəbul edilərək, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair uzunmüddətli strategiya müəyyən edilmişdir. Bu prioritetlər Azərbaycanın qlobal miqyasda daha güclü mövqe qazanmasına və vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə yönəldilmişdir [13, s.2]. Mədəniyyət və incəsənətin inkişafı, eləcə də vətəndaşların mədəni hüquqlarının qorunması üçün mühüm tədbirlər görülmüşdür. Ümumilikdə, İlham Əliyevin prezidentlik dövründə insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi istiqamətində görülən tədbirlər ölkədə demokratik proseslərin güclənməsinə, sosial rifahın yüksəlməsinə və Azərbaycanın beynəlxalq aləmdəki mövqeyinin möhkəmlənməsinə əhəmiyyətli töhfələr vermişdir.

NƏTİCƏ. Azərbaycanda hüquq və azadlıqların konstitusion təminatı, 1995-ci il Konstitusiyasına əsaslanır və vətəndaşların əsas hüquqlarını və azadlıqlarını qorumağa yönəlib. Konstitusiyaya hüquqi dövlət prinsiplərinə əsaslanaraq, qanun qarşısında bərabərlik, ifadə azadlığı, vicdan və dini inancların azadlığı kimi əsas hüquqları təmin edir. Bu hüquqların müdafiəsi üçün məhkəmə sistemi, xüsusilə Konstitusiyaya Məhkəməsi və Prokurorluq orqanı mühüm rol oynayır. Heydər Əliyev və İlham Əliyev dövründə Azərbaycanda hüquq və azadlıqlar sisteminin inkişafında və təminatında əməkdaşlıq mühüm bir rol oynamışdır. Hər iki prezidentin fəaliyyəti, ölkədə hüquq-mühafizə və demokratik proseslərin inkişafı üzrə dəyişikliklərə, tədbirlərə və proqramlara səbəb olmuşdur. Heydər Əliyev dönəminin stabilizasiya və quruluş dövründə, ölkədə siyasi və iqtisadi stabilliyi təmin etmək və inkişaf proseslərini başlatmaq əsas məqsəd olmuşdur. Bu dövrdə, demokratik institutların inkişafı, insan hüquqlarının qorunması və müdafiəsi ilə bağlı əsaslı addımlar atılmış və siyasi partiyaların fəaliyyəti dəstəklənmişdir. İlham Əliyev dönəmində isə hüququn üstünlüyünün təmin edilməsi, demokratik proseslərin inkişafı, insan hüquqlarının qorunması və müdafiəsi sahələrində strateji tədbirlər icra olunmuşdur. Bu dönmə, siyasi partiyaların fəaliyyətinin dəstəklənməsi, milli parlamentin (Milli Məclis) fəaliyyətinin demokratik proseslərə uyğunlaşdırılması və beynəlxalq standartlara uyğunluğun artırılması ilə fərqlənir. Nəhayət, hər iki prezident dönəmi, ölkədə siyasi hüquq və azadlıqların inkişafına dəstək vermiş və ölkənin sosial-iqtisadi mədəniyyətləşməsinin təmin edilməsinə yardımçı olmuşdur. Heydər Əliyev və İlham Əliyev dönəmlərinin siyasi hüquq və azadlıqlar sahəsindəki fəaliyyətləri, Azərbaycanın bu sahədəki inkişafında əsaslı və pozitiv dəyişikliklərə səbəb olmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2018. 64 s.
2. Əliyev Z. İnsan hüquqları elminin və tədrisinin inkişafında Ulu Öndər Heydər Əliyevin rolu, Bakı: "AZƏRTAC", 2023
3. Həsənov E. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanın hüquq sisteminin inkişafında rolu, Bakı: "AZƏRTAC", 2021

4. "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı, 1998-ci il
5. "İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında" Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı, 1998-ci il
6. "İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı 1998-ci il
7. "Vətəndaşların müraciətləri haqqında" Qanun, 1997-ci il
8. "İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramı", 2002-ci il
9. "Mətbuatın inkişafına dair Dövlət Proqramı", 2002-ci il
10. "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında" Qanun, 2004-cü il
11. "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında Dövlət Proqramı, 2004-cü il
12. "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Fərmanı, 2012-ci il
13. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı, 2021-ci il

Эльшад МАМЕДОВ

КОНСТИТУЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРАВ И СВОБОД В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

РЕЗЮМЕ

В данной статье анализируется обеспечение прав и свобод граждан в Азербайджанской Республике, основные направления политики в этой области, проводившейся в период правления Гейдара Алиева, а также политика в сфере прав и свобод человека, продолжаемая президентом Ильхамом Алиевым. В статье исследуются ключевые изменения в правовой системе Азербайджана, законодательные реформы, применение международных стандартов в области прав человека в стране и шаги, предпринятые для защиты фундаментальных прав граждан. Кроме того, статья предоставляет подробную информацию о достижениях Азербайджана в области защиты прав человека и развития правовых гарантий.

Ключевые слова: права и свободы, период Гейдара Алиева, период Ильхама Алиева, борьба с коррупцией, стратегические меры и реформы, защита прав человека, демократические процессы.

Elshad MAMEDOV

CONSTITUTIONAL SAFEGUARDING OF RIGHTS AND FREEDOMS OF CITIZENS IN AZERBAIJAN

SUMMARY

This article analyzes ensuring the rights and freedoms of citizens in the Republic of Azerbaijan, the main directions of the policy implemented during the rule of Heydar Aliyev, as well as the human rights and freedoms policy continued by President Ilham Aliyev. The article examines key changes in Azerbaijan's legal system, legislative reforms, the application of international human rights standards in the country, and steps taken to protect the fundamental rights of citizens. Additionally, the article provides detailed information about Azerbaijan's achievements in the field of human rights protection and the development of legal guarantees.

Key words: rights and freedoms, Heydar Aliyev period, Ilham Aliyev period, anti-corruption efforts, strategic measures and reforms, human rights protection, democratic processes

**“Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri” jurnalına
məqalələrin təqdim olunmasına dair tələblər**

Məqalənin mətni “Microsoft Office Word” proqramında, “Times New Roman” şriftində (şriftin ölçüsü 12), 1 intervalda, yuxarı və aşağıda 25 mm, soldan və sağdan 20 mm boş yer saxlamaqla yığılmalıdır.

Məqalənin strukturunda aşağıdakı informasiya təqdim edilməlidir:

- hər bir məqalədə UOT indekslər və ya PACS tipli kodlar və açar sözləri göstərilsin;
- məqalənin adı, müəllifin adı, soyadı, elmi dərəcəsi, işlədiyi qurumun adı, ünvanı və vəzifəsi, elektron poçt ünvanı və mobil telefon nömrəsi göstərilsin;
- açar sözlər (Azərbaycan, rus və ingilis dillərində - 5-7 söz);
- xülasə (məqalənin adı, müəllifin adı və soyadı verilməklə Azərbaycan, ingilis və rus dillərində - 4-5 sətir);
- istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı əlifba sırası ilə yazılsın və nömrələnsin;
- mətndəki istinaddan sonra istifadə edilmiş ədəbiyyatın sıra nömrəsi və müvafiq səhifələr kvadrat mötərizədə göstərilsin. Məsələn: [15, s.120-122]. Mətnin altında sətiraltı istinadlar verilməsin;
- məqalənin həcmi 5-10 səhifə olmaqla Azərbaycan, rus və ingilis dillərində təqdim oluna bilər;
- redaksiyaya daxil olan məqalələrdə plagiatın mövcudluğunun nəticəsi təqdim edilsin;
- məqalələrdə müəllif(lər)in işlədiyi müəssisə(lər) və həmin müəssisənin ünvan(lar)ı, müəllif(lər)in elektron poçt ünvan(lar)ı göstərilsin;
- elmi məqalələrin sonunda elm sahəsinin və məqalənin məzmununa uyğun olaraq müəllif(lər)in gəldiyi elmi nəticənin, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilsin;
- məqalədə istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat, mənbələrin elmi məqalələr üçün biblioqrafik təsvirə uyğun verilsin;
- ədəbiyyat siyahısında əsasən son 10 ildə nəşr edilmiş elmi məqalələrə, monoqrafiyalara və digər etibarlı elmi mənbələrə, istinadlara üstünlük verilsin;
- Azərbaycan dilində olan məqalələrin xülasəsi rus və ingilis dillərində, rus dilində olan məqalələrin xülasəsi Azərbaycan və ingilis dillərində verilsin;
- xülasələrin yazıldığı dillərdə açar sözləri verilsin;
- hər bir xülasədə məqalənin adı, müəllif(lər)in tam adı göstərilsin;
- məqalələrin müvafiq dillərdə olan eyniməzmunlu xülasələrinin məqalələrin məzmununa uyğunluğu olsun;
- məqalələr elmi və qrammatik baxımdan ciddi redaktə olunsun.

Məqalənin göndərilməsi üçün elektron ünvan: xeberler.elmi@mail.ru

Əlaqə telefonu: +99450 567-17-05

Requirements for submitting articles to the Scientific News of the Police Academy

The text of the article should be typed in Microsoft Office Word, Times New Roman font (font size 12), 1 space, 25 mm above and below, and 20 mm left and right.

The following information should be presented in the structure of the article:

- UDC (universal decimal classification);
- title of the article, author's name, surname, scientific degree, name and position of the institution where he works, e-mail address and mobile phone number;
- keywords (in Azerbaijani, Russian and English - 5-7 words);
- annotation (in Azerbaijani, English and Russian languages, including the title of the article, author's name and surname - 4-5 lines);
- the reference list should be written and numbered in alphabetical order;
- number of the literature used after the reference in the text and relevant pages are shown in square brackets. For example: 15 p. 120-122. Footnotes should not be given below the text;
- The volume of the article is 5-10 pages and can be submitted in Azerbaijani, Russian and English languages.

e-mail address for sending the articles: xeberler.elmi@mail.ru

Contact number: +99450 567-17-05

DÜZƏLIŞLƏR

Əvvəlki nömrələrin mətnləri üçün: